

LEIDSCH JAARBOEKJE.

P. J. MULDER & ZOON — LEIDEN.

1933

JAARBOEKJE

JAARBOEKJE

VOOR

GESCHIEDENIS EN OUDHEIDKUNDE

VAN

LEIDEN EN RIJNLAND

TEVENS ORGAAN VAN DE
VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

1932-1933

(VIJF-EN-TWINTIGSTE DEEL)

LEIDEN — P. J. MULDER & ZOON

EEN WOORD VOORAF

Tot onze blijdschap kunnen wij het jaarboekje weder wat vroeger doen verschijnen en hopen zeer, dat het de belangstelling in en de kennis van onze stad en haar vroegere schoonheid zal vermeerderen. Daarom ook meenden wij goed te doen voortaan eene lijst te geven van nieuw verschenen werken over de stad en hare omgeving.

Ons rest alleen nog zoowel aan onze medewerkers als aan onzen uitgever onzen welgemeenden dank te betuigen.

MAART 1933.

DE REDACTIE.

VEREENIGING „OUD-LEIDEN”

Verslag over het jaar 1932

De Voorzitter Prof. Mr. D. van Blom heeft gemeend wegens zeer vermeerderde werkzaamheden zijne functie te moeten neerleggen en werd opgevolgd door Prof. Dr. L. Knappert. In plaats van den heer Aug. L. Reimeringer, die de gemeente metterwoon heeft verlaten, is door het College van Burgemeester en Wethouders als lid van het Bestuur aangewezen de Burgemeester, Mr. A. van de Sande Bakhuyzen, die zich deze benoeming heeft laten welgevalen. **Evenzoo** is Mr. J. J. van der Lip door het Collegium van het Leidsch Studentencorps vervangen door den heer E. Pelinck.

Door Dr. M. D. Ozinga werd een lezing gehouden over „**Leidsche Kerken**”, door Mr. J. W. Verbugt over „**Het** leven van Jan Pietersz. **Dou** als burger, landmeter, wijnroeier en notaris van Leiden **1573—1635**” en door Mevrouw M. L. H. Eerdbeek-Claasen over „**Rijnsburg**, dorp en abdij”; de beide eerste lezingen hadden plaats in Februari en Maart, de laatste in December. Den 28sten Mei hield de heer A. Coert een omgang door het Sted. Museum „**De Lakenhal**” voor leden onzer Vereeniging, waarbij hij de laatste aanwinsten en de nieuwe **indeelingen**

VIII

van het Museum toonde en een overzicht gaf van het plan voor den nieuwen hoofdingang. Het plan van een excursie naar Edam, Volendam en Marken ondervond bij de leden geen voldoende belangstelling en kon daarom niet ten uitvoer gebracht worden.

Uit de kas der Vereeniging werd een subsidie toegestaan voor het afbreken te Amsterdam en voor het weder opstellen te Leiden van het poortje der voormalige rectorswoning aan de Pieterskerkgracht, dat door de Directie van het Rijksmuseum te Amsterdam aan de gemeente Leiden in bruikleen was gegeven. Dit poortje werd voorloopig opgemetseld in een gang van de Lakenhal, totdat een geschikte bestemming gevonden zal zijn. De Vereeniging betoonde zich diligent tot het in stand houden van den molen „De Valk”.

Verblijdend was de mededeeling van een legaat, groot f 1000.— en de toetreding van 28 nieuwe leden.

HET BESTUUR.

STATUTEN

Overgenomen uit „Bijvoegsel tot de *Nederlandsche Staats-*
courant van Donderdag 5 April 1906 n°. 80.

VEREENIGING: Oud - Leiden, te Leiden.

1. De vereeniging Oud - Leiden is gevestigd te Leiden en stelt zich ten doel de bevordering van de kennis van en de belangstelling in de geschiedenis van Leiden en omstreken en het behoud der aldaar nog aanwezige bouwwerken en voorwerpen, belangrijk voor de locale en kunstgeschiedenis.

2. Zij tracht dit doel te bereiken door:

a. het houden van voordrachten en tentoonstellingen, het uitgeven van geschriften en het steunen van pogingen door anderen in den geest der vereeniging ondernomen;

b. het steunen van de pogingen van de commissie voor het stedelijk museum tot het bijeenbrengen van voorwerpen, belangrijk voor de geschiedenis van Leiden en omstreken ;

c. het verzamelen van gegevens over in Leiden en omgeving nog aanwezige oude gebouwen en historische voorwerpen.

3. Lid der vereeniging is elk die zich hiertoe bij het bestuur opgeeft en de vastgestelde contributie betaalt.

Lid-begunstiger is elk die eene contributie betaalt van minstens *f* 10.— of een bedrag in eens van minstens *f* 100.—.

4. De contributie der gewone leden bedraagt minstens *f* 2.50 ¹⁾ per jaar. Het vereenigingsjaar loopt van 1 Januari tot 31 December. Het bestuur kan corresponderende leden benoemen buiten Leiden woonachtig. Deze betalen **geene** contributie, doch hebben gelijke rechten als de leden, behalve ten opzichte van de door de vereeniging uit te geven werken.

5. De leden hebben recht van toegang tot alle ledenvergaderingen en door de vereeniging te houden tentoonstellingen. Zij ontvangen de door of met steun van de vereeniging uit te geven werken gratis of tegen verminderd tarief.

De corresponderende leden genieten alleen van deze laatste bepaling indien zij de voor de gewone leden vastgestelde contributie betalen.

6. Het Bestuur bestaat uit minstens 5 leden, op de binnen de 3 eerste maanden van het jaar te houden algemeene vergadering door de leden te benoemen.

Zij nemen voor één jaar zitting, doch zijn terstond herkiesbaar.

1) Thans bepaald op *f* 4.—.

In die jaarvergadering wordt verslag gedaan van het **afgelopen** vereenigingsjaar en rekening en verantwoording afgelegd.

7. Naast de door de algemeene vergadering te benoemen bestuursleden kunnen zitting nemen : een lid aan te wijzen door burgemeester en wethouders van Leiden en een lid aan te wijzen door het **collegium** van het Leidsch Studentenkorp. Deze 2 bestuursleden moeten lid zijn der vereeniging.

8. Het bestuur benoemt uit zijn midden een voorzitter, een ondervoorzitter, een secretaris en een penningmeester en regelt onderling de werkzaamheden.

9. De inkomsten der vereeniging bestaan uit contributies, giften in eens, entrees op te houden tentoonstellingen en opbrengst van uit te geven werken.

10. De vereeniging wordt aangegaan voor den tijd van 29 jaren en 11 maanden, te rekenen van den dag van oprichting, zijnde 5 November 1902.

11. Niet in deze statuten voorziene gevallen worden door het bestuur beslist.

12. Wijzigingen in deze statuten mogen alleen gebracht worden door besluit van de meerderheid der leden aanwezig op de algemeene vergadering, nadat het voorstel hiertoe minstens eene week te voren aan de leden is medegedeeld.

Deze wijzigingen treden eerst in werking nadat hierop de koninklijke goedkeuring is verkregen.

Bij ontbinding der vereeniging wordt bij het **ont-**

XII

bindingsbesluit geregeld op welke wijze gehandeld zal worden met de eventueel in het bezit der **ver-**eeniging zijnde voorwerpen. Het archief wordt aan het gemeentebestuur van Leiden aangeboden ter plaatsing in het gemeentearchief, en het eventueel aanwezig batig saldo, na aftrek van alle lasten, wordt aangeboden aan de gemeente Leiden, om te strekken tot aankopen ten behoeve van het stedelijk museum, behoudens de inachtneming van de voorschriften van art. 1702 B. W.

(Volgen de ondertekeningen)

Goedgek. bij Koninkl. besluit dd. 14 Maart 1906 n°. 50.

Mij bekend,

De Minister van Justitie,

E. E. van RAALTE.

Vereeniging „Oud-Leiden”

Bestuur :

DR. L. KNAPPERT, *Voorzitter.*

MR. DR. J. W. VERBURGT, *Onder-Voorzitter.*

DR. W. C. BRAAT, *Secretaris,*

Emmalaan 67, Oegstgeest.

E. W. WICHERS ROLLANDET, *Penningmeester,*

Koninginnelaan 6, Oegstgeest.

FELIX DRIESSEN.

G. F. E. KIERS.

A. KRANTZ.

DR. J. E. KROON.

MR. A. VAN DE SANDE BAKHUYZEN.

E. PELINCK.

MEJ. J. DE LGOS.

Commissie voor de redactie van het Jaarboekje:

DR. L. KNAPPERT, *Voorzitter.*

MEJ. MR. M. E. BLOK *Secretaresse.*

W. J. J. C. BIJLEVELD.

MR. DR. J. W. VERBURGT.

MR. S. J. FOCKEMA ANDREAE.

Ledenlijst der Vereeniging „Oud-Leiden”

Mr. P. E. Briët.	Ir. D. Boogerd.
Dr. A. Beets.	J. Blankenaer.
Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland.	H. G. van Beuningen.
D. Beuth.	W. Bornhaupt.
Burgersdijk en Niermans.	W. Briët.
A. M. de Blauw.	M. A. Beelaerts van Blokland.
Prof. Mr. D. van Blom.	Mr. H. M. A. Coebergh.
Dr. H. W. Blöte.	A. Coert.
J. E. Bollin.	Dames Coebergh.
Jhr. P. M. van Baerdt van Sminia.	H. van Cranenburgh.
W. J. J. C. Bijleveld.	B. Corts.
J. Th. Boelen.	J. A. P. Coebergh.
J. Baak.	G. C. A. van Dorp.
Dr. T. Bijleveld.	Felix Driessen.
J. C. A. Binnendijk.	Mr. H. F. A. Donders.
Mej. M. E. Blok.	J. A. A. Dool.
Prof. Dr. A. W. Bijvanck.	H. C. Dresselhuys.
Ir. A. G. Bosman.	A. van Dorp.
B. Buurman.	Ir. G. L. Driessen.
Dr. W. C. Braat.	Dr. D. A. H. van Eck.
	Jhr. Mr. W. J. M. van Eysinga.
	Mevr. M. Eerdbeek-Claasen.

H. Filippo W.Fzn.
 A. W. Frentzen.
 P. J. Fontein.
 W. Fontein.
 Mr. H. ten Cate Fennema.
 Mej. H. J. de Fremery.
 Mr. S. J. Fockema Andreae.
 J. J. Groen.
 Mevr. T. J. de Graaff-Klijnstra.
 J. G. M. van Griethuysen.
 Mej. A. E. Groll.
 G. Gerlings.
 Jhr. Mr. N. C. de Gijselaar.
 Mr. E. J. Gelderman.
 Mevr. A. M. Goudsmit-Cohen.
 A. v. d. Goot.
 Mr. F. D. L. Gunning.
 Mr. Dr. Ir. J. Hettinga Tromp.
 D. Hartevelt H.Czn.
 Mr. G. C. D. baron van
 Hardenbroek.
 Prof. Dr. J. van der Hoeve.
 Prof. Dr. J. Huizinga.
 P. J. van Hoeken.
 G. C. Helbers.
 1. J. Havelaar.
 G. W. Haas.
 J. Irish Stephenson.
 Intercorporeel Dispuut „Clio”.
 H. J. Jesse.
 Dr. L. P. Krantz.

B. F. Krantz.
 Dr. M. P. Kingma Boltjes.
 H. H. v. d. Kloot- Meijburg.
 A. Krantz.
 G. F. E. Kiers.
 A. de Koster.
 Mevr. C. H. Krantz-van Dijk.
 Mevr. Wed. S. H. Koster.
 J. Kloos.
 Dr. J. E. Kroon.
 Mej. C. Korsse.
 Prof. Dr. L. Knappert.
 Dr. R. A. Kern.
 F. J. Kranenburg.
 L. N. J. Kamp.
 Mr. W. Kolff.
 Dr. C. S. Lechner.
 Mr. J. J. van der Lip.
 Stud. Gezelsch. „Lugdunum
 Batavorum”.
 Ir. Jan A. van der Laan.
 B. H. J. van Linden.
 Mej. J. de Loos.
 J. C. van Laer.
 L. Loopuyt.
 J. Lindner.
 Mevr. Wed. W. C. Mulder—
 van Driel.
 Prof. Dr. W. J. Muller.
 J. P- Mulder.
 J. H. A. Manders.

- H. M. Markusse.
 H. J. van Meeuwen.
 Mr. B. Mees.
 Mr. G. H. E. Nord Thomson.
 Gemeente Noordwijk.
 Prof. Dr. H. M. van Nes.
 G. W. J. Neeb.
 L. E. Nieuwenhuizen Segaar.
 F. H. Nieuwenhuizen Segaar.
 C. A. O. Naudin ten Cate.
 J. Neisingh.
 Mevr. Mr. Dr. J. C.
 Overvoorde-Gordon.
 Prof. Mr. J. C. van Oven.
 D. van Oosten Slingeland.
 T. P. Ongkiehong.
 Mevr. S. J. le Poole L.Gzn.
 J. J. Planjer.
G. H. Pel.
 Mr. P. A. Pijnacker **Hordijk.**
 Dr. F. van Praag.
 Hugo van Poelgeest.
 Prof. Mr. N. W. Posthumus.
 C. Peltenburg.
 Mej. F. A. Le Poole.
 E. Pelinck.
 P. Plan tenga.
 P. H. Romeijn.
 Jhr. C. C. Röell.
 W. van Rossum du Chattel.
 Prof. Dr. Ph. S. van **Ronkel.**
- W. M. C. Regt.
 W. A. A. J. Baron Schimmel- ,
 penninck van der Oye.
 Mr. A. van de Sande
 Bakhuyzen.
 Mevr. Wed. Dr. L. J. Suringar-
 Muntendam.
 Mr. H. A. Sypkens.
 H. E. Stenfert Kroese.
 B. H. Stumpel, Notaris.
 W. J. P. Suringar.
 Mevr. Jacob Schots.
 A. P. Schram de Jong.
 Prof. Dr. C. **Snouck Hurgronje.**
 Jhr. G. J. Stoop.
 W. Samson.
 J. F. X. Sanders.
 H. D. Sala.
 H. N. Baron **Schimmelpen-**
 ninck van der Oye.
 Mej. Dr. C. Serrurier.
J. R. Schaafsma.
 H. N. Schimmelpenninck van
 der Oye.
 M. Schreuder.
 Prof. Dr. J. Ph. Vogel.
 Mr. Dr. J. W. Verburgt.
 W. F. Verheij van Wijk.
 Dr. P. Vermeulen.
 Prof. Mr. C. van Vollenhoven.
 H. P. Veldhuijzen.

XVII

Mej. A. J. Versprille.
Vreemdelingenverkeer.
Prof. Dr. J. de Vries.
Mevr. Wed. Mr. W. v.d. **Vlugt.**
J. J. Vriesendorp.
Mej. D. Vles.
R. de Wilde **F.Gzn.**

Mej. A. M. Weydung.
E. W. Wichers Rollandet.
F. G. **Waller.**
L. J. F. Wijzenbeek.
M. B. v. d. Werk.
Mr. W. Woldringh v.d. Hoop.

KORTE KRONIEK
VAN
LEIDEN EN RIJNLAND

KRONIEK 1932

- 1 Jan. Eervol ontslag wegens het bereiken van de leeftijdsgrens aan Dr. J. W. C. Goethart als directeur van het Rijksherbarium en lector in de systematische botanie.
- 1 „ Dr. W. F. Suermondt benoemd tot conservator in de heelkunde aan de Rijksuniversiteit.
- 2 „ Opening der Chr. Kweekschool voor onderwijzeressen aan de Rijnsburgerweg.
- 3 „ Intrede van Ds. van den Bos bij de Geref. kerk te Oude- en Nieuwe-Wetering.
- 6 „ De heer W. Waakter benoemd tot notaris te Sassenheim.
- 6 „ Opening van de herbouwde R.K. Vakschool voor Meisjes.
- 6 „ Installatie van den nieuwen burgemeester van Nieuwkoop, den heer P. M. M. van der Weijden.
De heer L. D. Brongersma benoemd tot conservator van het Rijksmuseum van Natuurlijke Historie.
- 7 „ Overlijden van wethouder J. van Leeuwen, te Alphen a/d Rijn, oud 63 jaar.
- 12 „ Overlijden van den heer J. G. Striening, oud 71 jaar, violist en oud-leeraar aan de Muziekschool der Mij. voor Toonkunst.

XXI

- 12 Jan. Dr. E. C. Wiersma benoemd voor vast tot conservator in de natuurkunde aan de Rijksuniversiteit.
- 18 „ 50-jarig bestaan der Tooneelvereniging „de Leidsche Dilettantenclub”.
- 27 „ Overlijden van den heer C. van der Graaf, oud 81 jaar, oud-schoolhoofd te Voor- schoten.
- 28 „ Overlijden van Jhr. Mr. W. G. **Dedel**, te ‘s Gravenland, oud-hoogheemraad van Rijnland.
- ±28 „ Stichting tot bevordering van de belangen van den Hortus Botanicus opgericht.
- 6 Febr. De afsluitboomen van den overweg hij het station worden voortaan electrisch bediend.
- 8 „ Dies natalis der Rijksuniversiteit; rede van Prof. Dr. J. J. **Blanksma** over „Deinvloed der organische scheikunde op de **mensche- lijke samenleving**”.
- 11 „ Eervol ontslag op verzoek aan Jhr. Mr. P. **Teding** van **Berkhout** te Zantvoort als hoogheemraad van Rijnland.
- 12 „ Overlijden van den heer M. Splinter, op- zichter bij den dienst van Gem. werken.
- 16 „ Overlijden van Prof. Mr. J. E. **Heeres**, oud 73 jaar, te **'s Gravenhage**, oud-hoogheemraad in de Geschiedenis van N. I.
- 21 „ Intrede van Ds. Nienhuis te Nieuwkoop.

- 23 Febr. Opening der bloemententoonstelling der **af-**
deeling Oegstgeest der Alg. Ver. van
Bloembollencultuur ter eere van het **50-**
jarig bestaan, in „**Zomerzorg**”.
- 28** „ Intrede van Ds. G. Mulder bij de Geref.
kerk te Alphen.
- 29** „ Afscheid van Mr. Dr. Schokking als bur-
gemeester van Katwijk.
- 1 Mrt. Eervol ontslag van den heer G. Lubbe als
gemeenteontvanger te Oegstgeest.
- 1 „ Afscheid van Dr. de With als directeur van
het St. Bavo-Gesticht te Noordwijkerhout.
- 4 „ Overlijden van den heer F. Hopman, van
1918-1927 **leeraar** in het Engelsch aan
de H.B.S. op den **Hoogen** Rijndijk.
- 4 „ Inwijding van het kerkgebouw der Geref.
Gemeente te Katwijk **a/zee**.
- 13 „ Intrede van Ds. H. W. Waardenburg bij de
Ned. Herv. Kerk te Hoogmade.
- 15** „ Ingebruikneming der nieuwe **electro-mag-**
neet in het Nat laboratorium met een
rede van Prof. Dr. W. J. de Haas.
- 15 „ Prof. Dr. A. **Eekhof** tot eere-doctor in de
godgeleerdheid aan de universiteit te
Edinburgh benoemd.
- 17** „ Inwijding van de Pauluskerk te Oegstgeest.
- 27 „ Overlijden van Dr. G. A. de Bruijne te
Leiderdorp.

XXIII

- 1 April De oprichting der **Onafhankelijke Socialistische** Partij, afdeeling Leiden.
- 10 „ Inwijding der nieuwe R.K. kerk „de Goede Herder” te Wassenaar.
- 11 „ Overlijden van den heer M. Boekwijt, oud 53 jaar, apotheker op de Vischmarkt.
- 14 „ Opening van het Florapark 1932 te Noordwijk door Jhr. Mr. Ruys de Beerenbrouck.
- 15 „ Overlijden van Graaf van Bylandt, oud 68 jaar, te Zoeterwoude, geheim pauselijk kamerheer.
- 17 „ 50-jarig bestaan van den bodedienst **Voor-**schoten-Leiden van C. J. van Leeuwen.
- 18 „ Inhuldiging van Mr. W. J. Woldringh van der Hoop als burgemeester van Katwijk.
- 1 Mei Opheffing van den tol te Hazerswoude aan den Gemeeneweg.
- 2 „ Plechtige consecratie der Kruisheerenkerk te Zoeterwoude door den bisschop van Haarlem.
- 4 „ Onthulling von Siebold monument in den Hortus Botanicus met een rede van Prof. Dr. J. Rahder over het leven en de werken van von Siebold; opening van een Japansche bloementoonstelling in de Stadsgehoorzaal ter gelegenheid hiervan, welke 7 Mei door H.M. de **Koningin-**Moeder bezocht werd.

XXIV

- 12 Mei Prof. Dr. G. J. J. Rademaker benoemd tot lid van de Kaiserlich-Deutsche Akademie der Naturforscher te Halle.
- 13 „ Poelierswarenmarkt van de Boommarkt naar het nieuwe deel van het veemarktsterrein verplaatst.
- 17 „ „Zomerzorg” afgebrand.
- 17 „ Opening van de Rijnzichtbrug over het Galgewater.
- 22 „ Afscheid van Mr. J. B. Sens als gemeente-secretaris van Hillegom.
- 1 Juni Overlijden van den heer G. Lubbe, oud 72 jaar, oud-gemeenteontvanger van Oegstgeest.
- 4 „ Overlijden van den heer Jac. Tjalsma, vele jaren voorzitter van den Bond van Ned. Onderwijzers, afd. Leiden.
- 6 „ Afscheidscollege van Prof. Dr. H. M. van Nes, wegens het bereiken van den 70-jarigen leeftijd, als hoogleeraar in de Godgeleerdheid vanwege de N. H. kerk.
- 15 „ Afscheid van Ds. Lamain van de Geref. Gemeente (Nieuwe Rijn).
- 19 „ Overlijden van den heer A. J. de Langen, oud 76 jaar, oud-schoolhoofd der Chr. school aan de Pasteursstraat.
- 21 „ Herdenking van het 350-jarig bestaan der Ned. Hervormde Kerk te Alphen, ter gelegenheidwaarvan een tentoonstelling „Oud Alphen” georganiseerd werd.

XXV

- 1 Juli 50-jarig jubileum van den heer A. **Houtman**
als timmerman bij het bedrijf van H.
Turkenburg te Alphen.
- ±2** „ Het Rijksmuseum van Oudheden komt in
het bezit van een copie der beroemde
buste van Koningin Nofertiti.
- 10** „ Afscheid in de Pieterskerk van Ds. A. D.
Meeter, Ned. Herv. predikant te Leiden.
- 11** „ Overlijden van den heer K. Vilders, oud
66 jaar, van 1909-1917 pedel bij het
Leidsch Studentencorps.
- 13** „ Overlijden van den heer W. M. Oppelaar,
voorzitter van het college van **kerkcol-**
lectanten bij het Ned. Herv. kerkge-
nootschap.
- ±14** „ Oudheidkundig museum ontvangt een col-
lectie Oud Perzische bronzen voorwerpen
afkomstig van een opgraving te **Loeri-**
stan van het bestuur van het Reuvensfonds.
- 22** „ Opening van een historische tentoonstelling
te Wassenaar door de Ver. „**Wassenaar**
Vooruit.”
- 25** „ Overlijden van den heer L. C. **Jongenbur-**
ger, te Leiden, die vele functies te Alphen
bekleedde, o.a. die van bestuurslid der
Coöp, Boerenleenbank.
- 3 Aug. Inwijding van de herbouwde R.K. kerk te
Hoogmade door den bisschop van Haarlem.

- 5 Aug. De heer G. Hofsteenge 50 jaar letterzetter
bij A. W. Sijthoff's **Uitg.** Mij.
- 12 „ Opening van een voorloopig nieuw **café**
„**Zomerzorg**”
- 15 „ 50-jarig priesterfeest van pastoor J. Thus
te Sassenheim.
- 25 „ Afscheid van Ds. Joh. **Langman** van de Ned.
Herv. kerk te Wassenaar.
- 26 „ Ingebruikneming van de nieuwe hefbrug
over de Middelstegracht.
- 31 „ Overlijden van den heer A. L. de Stürler
te Haarlem, oud 84 jaar, oud-directeur
van de Leidsche Zoutkeet.
- 4 Sept. Intrede van Ds. W. A. B. ten **Kate** in de
Gemeente Wassenaar.
- 19 „ Overdracht van het Rectoraat der Rijks-
universiteit aan Prof. Dr. J. H. Zaayer.
- 21 „ Opening van het nieuwe raadhuis te Katwijk
door H.K.H. Prinses Juliana.
- 22 „ Overlijden van Ds. J. A. Prins, te Epe,
82 j., em. predikant, regent van het **Oude-**
liedenhuis op de **Heerengracht**.
- 29 „ Overlijden van Dr. J. Bruining, oud 59 jaar.
- 1 Oct. Overlijden van Dr. P. de Graaf, oud 67
jaar, te Alphen.
- 1 „ Opening van de nieuwe sociëteit Amicitia
aan den Stationsweg.

XXVII

- 2 Oct. Overlijden van Dr. N. J. Beversen, oud 71 jaar, te Voorburg, oud rector van het Leidsch Gymnasium.
- 3 „ Lampion verlichting langs het Rapenburg; optocht: Plus en min.
- 6 „ Overlijden van den heer J. Th. Wouters, oud 66 jaar, architect te Wassenaar.
- 9 „ Intrede van Ds. Jeliema in het N. H. kerkgebouw te Woubrugge.
- 14 „ Inaugurale rede van Prof. Dr. F. W. A. Korff, als hoogleeraar vanwege de Ned. Herv. kerk met een rede over „De Wetenschap des Geloofs”.
- 12 „ 50-jarig bestaan der Marthastichting te Alphen.
- 15 „ Mej. J. C. Jansen Bekkering 50 jaar **wasch-**vrouw bij de firma A. **Dieben** en Zn.
- 16 „ De heer Chr. van Venetiën 50 jaar in dienst bij de Leidsche broodfabriek.
- 24 „ Overlijden van Mej. G. D. M. van ‘t Haaff, oud 78 jaar, oud-onderwijzeres aan de meisjesschool aan de Boommarkt.
- 1 Nov. **50-jarig** bestaan van de N.V. N. Samson te Alphen.
- 1 „ Opening van de **polykliniek** voor kleine huisdieren vanwege de afd. Leiden der Ned. Ver. tot bescherming van dieren.

XXVIII

- 4 Nov. Overlijden van Mej. M. de Loos, oud 70 jaar, oud-leerares in de theorie en **muziekge-**schiedenis aan de Muziekschool van de Mij. voor Toonkunst.
- 7 „ Opening van het instituut voor systematische theologie.
- 9 „ Overlijden van Prof. Dr. J. H. Zaayer, 56 j.
- 10 „ Afscheidscollege van Dr. J. D. Käyser als lector in de tropische huidziekten.
- 12 „ 50-jarig jubileum van den heer W. Segaar als boekdrukker bij de N.V. v/h E. J. **Brill**.
- 12 „ Opening speeltuin Oosterkwartier.
- 22 „ Overlijden van den heer P. Meerburg, **oud** 72 jaar, **reeder** en haringhandelaar te Katwijk **a/zee**
- 2 Dec. Overlijden van pastoor J. H. A. Thus, oud 75 jaar, te Sassenheim.
- 7 „ 50-jarig jubileum van de N.V. C. de Bink en Zn., ter gelegenheid hiervan een tentoonstelling op typografisch gebied.
- 7 „ Overlijden van Mevr. S. Itallie-Schaap, oud 35 jaar, te **Rotterdam**, directrice van het Centraal Israëlietische Wees- en Doorgangshuis te Leiden.
- 16 „ Inwijdingsdienst van het nieuwe Rem. **Geref.** Kerkgebouw te Boskoop.
- 18 „ Intrede Ds. H. J. Mispelblom **Beyer** bij de Rem. Geref. Gemeente te Boskoop.

XXIX

- 28 Dec. De heer C. Peltenburg Pzn., directeur van
de N.V. v/h E. J. Brill wordt 80 jaar.
- 30 „ Laatste rit der stoomtram Leiden-Haarlem
en opening van den electrischen tram-
dienst in de plaats hiervan.
- 31 „ Overlijden van Prof. Dr. J. C. Kluyver, oud
72 jaar.
-

IN MEMORIAM

JAN GERBRAND STRIENING

Een welbekende figuur op muzikaal gebied is in het afgelopen jaar aan Leiden ontvallen.

Jan G. Striening, die gedurende 50 jaar een belangrijke rol heeft vervuld in het viool-onderwijs alhier, werd op 19 Januari 1860 te Deventer geboren.

Reeds op jeugdigen leeftijd gevoelde hij zich aangetrokken tot de muziek. Na eerst in zijn geboortestad muziek-onderricht te hebben ontvangen, genoot hij verder onderwijs bij Frans Coenen te Amsterdam. Vervolgens 'begaf hij zich naar Berlün, waar hij studeerde aan de Königlische Hochschule, onder de leiding van Prof. Joachim, het instituut voor opleiding van violisten.

Na beëindiging van zijne studie aldaar, keerde hij hier te lande terug en werd bij de toenmalige Deutsche Opera te Rotterdam aangesteld als le violist, welke betrekking hij eenige jaren vervulde, totdat op 21 Augustus 1882 zijne benoeming volgde tot leeraar voor viool aan de Muziekschool der Leidsche Maatschappij voor Toonkunst.

Deze betrekking heeft hij met volle toewijding gedurende bijna een halve eeuw vervuld, totdat hem op grond van het bereiken van de leeftijds-grens met 1 Januari 1931 door Commissarissen der Maatschappij eervol ontslag werd verleend.

Striening heeft ook gedurende eenigen tijd medegewerkt onder de le violisten van het Residentie-

orkest, destijds onder leiding staande van -Mr. Henri Viotta.

Als solist en in Kamermuziekuitvoeringen is hij vele malen opgetreden o.a. in octetten van Mendelsohn en Schubert en in het septett van Beethoven en van Brahms.

Ook als componist van liederen, van viool- en van pianostukken, van werken voor orkest en van kamermuziek heeft hij zich doen kennen als een ras-artist.

In druk verschenen 5 Lieder für Altstimme, Barcarolle en Andante voor viool.

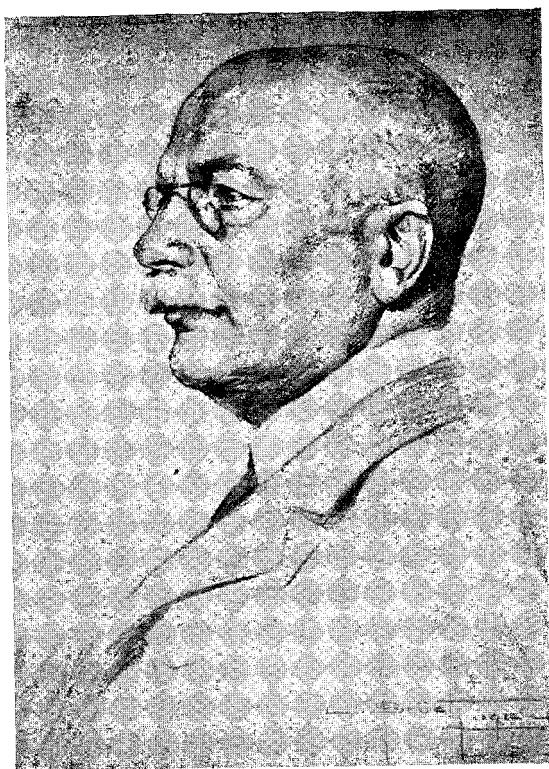
Uit den laatsten tijd dateert een manuscript, een strijkquartet-vioolsonate, in 1928/29, te Leiden uitgevoerd.

Als dirigent was hij vele jaren verdienstelijk werkzaam; hij toonde dit door de oprichting van de elementair orkestklasse aan de muziekschool van Toonkunst, die zich later ontwikkelde tot Orkestafdeeling, welke ieder jaar zeer verdienstelijk medewerkte bij de openbare les van de school, terwijl dit orkest mede onder zijne leiding jaarlijks eene uitvoering gaf op de avonden, georganiseerd door de Commissie voor de Volksbijeenkomsten, welke uitvoeringen zeer werden gewaardeerd.

Met den dood van Jan Striening, die op 12 Januari 1932 plotseling kwam te overlijden, heeft onze stad zeer zeker een verdienstelijk musicus verloren.

A. D. VIJGH.

Leiden, Januari 1933.

Prof. Mr. J. E. HEERES

PROF. MR. J. E. **HEERES** †

30 Mei 1858-16 Februari 1932

Jan Ernst **Heeres**, geboren te Zuidhorn, is gesproten uit een **predikantsfamilie**, **zoowel** van vaders- als van moederszijde. Hij studeerde aan de Universiteit te Groningen (1877—1885), eerst in de theologie en daarna in de rechten. Hij promoveerde in de rechten in 1885, en deed daarna nog candidaatsexamen in de Nederlandsche letteren.

Als begaafd, veelzijdig ontwikkeld historicus, deed hij, na een **hoogleeraarschap** in de geschiedenis aan de Indische Instelling te Delft (1897—1900), in 1902 zijn intrede in Leiden als Hoogleeraar in de Geschiedenis van Nederlandsch Indië en de Historie en Methode der Zending. Van 1902 tot 1919 heeft hij te Leiden gewoond, eerst aan den **Zoeterwoudsche-singel**, na 1912 Rapenburg 61.

Een volledig levensbericht van Prof. **Heeres** met opgave van zijn wetenschappelijke werken is verschenen van de hand van Dr. F. W. Stapel in de Levensberichten van de Maatschappij van **Nederlandsche Letterkunde** 1931— 1932. Professor Krom heeft zijn belangrijke verdiensten als Professor geschetst in een „**In Memoriam**” in den Almanak van het Leidsche Studentencorps 1933. Op mij rust de taak een enkel woord te wijden aan zijn beteekenis als „**burger** van van Leiden”.

Laat ik beginnen met te herdenken, dat hij mede

oprichter was van de Vereeniging Oud Leiden en van 1903-1913 lid was van de redactie van dit jaarboekje.

Heeres heeft steeds de behoefte gevoeld om zich niet op te sluiten in zijn studeerkamer, maar ook uit te gaan in het werkelijke leven.

Nu ik Professor **Heeres** herdenk, zie ik voor mij zijn zeer rijzige krachtige gestalte, wier kaarsrechte houding ietwat de onbuigzaamheid van zijn karakter typeerde, zijn groot flink hoofd met zwaren knevel en vriendelijke oogen. Het licht Groningsch accent van zijn stem typeerde misschien zijn Groningsch karakter, ietwat strak in den omgang, niet joviaal, wel vriendelijk, maar meestal op een afstand, zich niet spoedig gevend. En toch een hart van goud voor zijn vrienden en voor hen, die in ellende verkeerden. Want **Heeres** gevoelde zeer sterk in zich „sociale ontroering”. Hij wilde uit eigen aanschouwing leeren kennen het menschenleed, dat geleden wordt in armoede en verwaarloozing, en hij heeft te Leiden in velerlei kringen en vereenigingen, maar ook zeer dikwijls persoonlijk, getracht dat leed te verzachten of op te heffen.

Rustig en nauwkeurig onderzocht hij ■ nooit gaf hij zonder onderzoek ■ de gevallen, die tot hem kwamen.

Als Voorzitter van den Voogdijraad, 1908-1914, als Voorzitter van Pro Juventute, van **Schoolkinder-**voeding, als medewerker aan de Leidsche Maatschappij van Weldadigheid, toonde hij zijn menschenliefde.

Meermalen heb ik bemerkt hoe deze uiterlijk koude man, innerlijk door ontferming was bewogen, als wij de ellende en jammer aanzagen in de gezinnen, die

wij samen bezochten. Voor de verwaarloosde kinderen heeft hij veel gedaan, en zelf, en door de Instellingen, die hij zoo krachtig gesteund heeft, zonder voorkeur voor instellingen van bepaalde richting.

Dat hij ook Voorzitter was van de Commissie van Toezicht op het Middelbaar Onderwijs en van het Bestuur der Kweekschool van **Bewaarschool-Onderwijzeressen** bewijst wel, hoeveel hij gevoelde voor de opleiding van de jeugd.

Wie in Leiden zich aan de publieke **zaak wil** geven, vindt handen vol werk, want het aantal werkers is gering. En, omdat hij zich in **200** velerlei kringen bewoog, sprak het bijna van zelf, dat hij in 1911 gekozen werd in den Gemeenteraad. Hij had zitting voor de Liberale Unie, 1911-1918. 't Was toen nog niet de tijd van dagenlange vergaderingen, waardoor het moeilijk wordt zich aan dit ambt **tegeven**.

Heeres sprak, hoewel hij steeds goed op de hoogte was van de te behandelen onderwerpen, niet dikwijls en nooit lang, maar zeer precies en zakelijk, en soms zeer scherp. Maar hij was, wat men noemt, gouv^{ernementeel}.

Eenmaal bekend en geëerd burger van Leiden geworden, was hij de aangewezen man om als candidaat van de Liberale Unie te trachten den zetel in de **II^{de}** Kamer op de rechterzijde te veroveren. In Juni 1913 werd hij gekozen, na een zeer fellen strijd, die nog in de herinnering van velen voortleeft, ook, omdat deze de laatste was onder het oude kiesstelsel, toen de personen nog als dragers van de beginselen tegenover elkander werden gesteld.

XXXVI

Van 1913 tot 1918 heeft hij Leiden in de **II^{de}** Kamer vertegenwoordigd en hij was een trouw wachter voor de belangen van Stad en Universiteit. Hij heeft daar een moeilijke en belangwekkende periode meege-maakt, want in 1914 brak de wereldoorlog uit. Dadelijk is toen onder Voorzitterschap van Heeres het Leidsche **Steun-Comité** ingesteld, en dat dit **zoo** veel en goed werk heeft gedaan, is voor een groot gedeelte te danken aan zijn leiding.

Alleen **degenen**, die als Hoofdbestuurders dagelijks met hem samenwerkten, weten hoeveel hij daarin gedaan heeft. Dikwijls tot laat in den nacht, als hij overdag in de Kamer vergaderd had, moesten zij met hem vergaderen.

Bijna dagelijks stelde hij zich van alles op de hoogte en hield hij besprekingen met medewerkers en leiders van sub-Commissies. Met onuitputtelijk geduld hoorde hij hun wenschen en hun klachten aan; noteerde alles nauwkeurig en besprak het in de vergaderingen.

Hij ondervond in dezen arbeid de krachtige medewerking van zijn echtgenoot, die zelf de leiding had van het **Vrouwen-Comité**.

Alleen reeds voor zijn werken in het Steun-Comité is Leiden hem **grooten** dank verschuldigd.

Hij was in Leiden geheel ingeburgerd, en zeer gezien; in moeilijke tijden, zooals in November 1918, toen men ook op zijn vaderlandsliefde een beroep deed, kon men dadelijk op zijn steun en leiding rekenen.

En daarom zag Leiden hem met groot leedwezen

XXXVII

in 1919 vertrekken naar 's-Gravenhage. Langzaam werden ook de banden met Leiden slapper. Maar wij weten, dat hij, alles wat Leiden betrof, met belangstelling bleef volgen. Hij heeft daar de beste jaren van zijn leven gewerkt; jaren, waarop hij met dankbaarheid terugzag.

Het volk vergeet spoedig, vooral zijn weldoeners. Maar toen de tijding van zijn overlijden in Leiden kwam, hebben velen met groote dankbaarheid herdacht wat hij voor hen persoonlijk en voor Leiden is geweest.

P. E. B

FRITS HOPMAN

14 Juli 1877-4 Mrt. 1932

Het is geen toeval geweest, dat van **degenen**, die op 7 Mrt. 1932 Hopman de laatste eer bewezen, een groot, **zoo** niet het grootste deel, inwoners van Leiden waren, al waren **reeds** vijf jaren verstreken, sinds hij zijn werkkring hier ter stede verwisseld had voor het redacteurschap der Nieuwe Rotterdamsche Courant; het waren **leeraren**, leerlingen en oud-leerlingen der Leidsche H.B.S., in wier herinnering Hopman was blijven leven en zal voortleven als een buitengewoon mensch en **leeraar**. **Zoo** wij op 't laatste **woord** zooveel nadruk leggen, doen we niets te kort aan het gewicht der overige functies, die hij gedurende zijn Leidschen tijd (van 1918-1927) vervulde en waarvan die van Voorzitter der Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde zeker buiten den kring van het onderwijs de belangrijkste was. — De **l e e r a a r** Hopman zal voor het nu nog jonge geslacht onvergetelijk blijven. Hij bezat een groote kennis der Engelsche taal- en letterkunde, die hij onderwees. Maar het was geen eenzijdig specialisme, dat zijn lessen **zoo** aantrekkelijk maakte. Zelf productief litterator van beteekenis, was geen belangrijk schrijver in **Holland** en daarbuiten voor hem een vreemde. Zijn schoonheidszin waardeerde

het *aesthetische* element, 'zijn breede humaniteit peilde het diep-menschelijke in de geestelijke voortbrengselen van allerlei naties en allerlei tijden. Dit, gevoegd bij zijn onverwoestbaren humor-ondanks veel persoonlijk leed — verlevendigde zijn lessen en wist ook de schijnbaar minst interessante elementen er van voor zijn jonge en oadere leerlingen belangwekkend te maken. Tevens gevoelde ieder H.B.S.-er, die het onschatbaar voorrecht van zijn onderwijs genoot, dat hij of zij voor hem niet alleen object was, bestemd om voor een of ander examen te worden voorbereid. Hij leefde mee met hun vreugden en smarten, wanneer ze hem hun jonge vertrouwen schonken en met het verlaten der school werden de banden niet verbroken. Suggestieve idealiseering van een leeraar door zijn leerlingen is geen zelden voorkomend verschijnsel; goedkoope populariteit kan men bij de voor vluchtige indrukken zoo vatbare jeugd licht bereiken. De sympathie, die Hopman genoot, was noch het een, noch het ander. Zijn vertrek van de Leidsche H.B.S. voelden allen als een bijna onvervangbaar verlies. Ook zijn collega's. Allerlei omstandigheden van zuiver persoonlijken aard stonden een voortdurend contact met hem buiten de schoolmuren in den weg. Toch stond hij, ondanks het ontbrekend verkeer in meer intimen kring, in aller waardeering en diepe genegenheid. Geestig was zijn conversatie en van een voornamen, edelen, nimmer kwetsenden humor gedragen; zijn scherts was nooit wrang, zijn grappen nimmer opdringerig of vulgair. Ook na

zijn vertrek uit Leiden bleef hij vol belangstelling voor alles, wat de school en zijn collega's betrof en met een nauwelijks verholen heimwee kon hij, als men hem na 1927 sprak, van zijn vroegeren **Leidschen** werkkring gewagen. In een zijner, altijd geestige, brieven, schreef hij mij, doelende op mutaties en andere gebeurtenissen, de school en zijn oud-collega's betreffende, als een zacht verwijt, dat men hem niet op de hoogte had gehouden: „**Waarom** hebben jelui mij er buiten gehouden? Mag ik niet nog een beetje er bij behooren?”

Zijn laatste levensweken bracht Hopman in Leiden 'door. Lijdend aan een ongeneeslijke kwaal kwam hij **hierheen**, om er te sterven. Maar zijn herinnering zal waarschijnlijk in geen stad **200** lang blijven leven als in de stad, waar hij den laatsten adem uitblies.

B. M. NOACH.

G. A. DE BRUIJNE †

Als een donderslag uit een onbewolkten hemel ging de droeve mare door zijn woonplaats, dat boven vermeld persoon, in leven med. **doct.** arts te Leiderdorp, plotseling tot **hooger** leven was opgeroepen. Deze ontstellende gebeurtenis had plaats op Paasch- Zondagavond, den 27sten Maart 1932, bij den aanvang van de godsdienstoefening in de Geref. Kerk, waarin de de overledene pas zijn plaats had bezet.

Dokter Gerrit Adriaan de Bruijne werd den 2^{en} October 1872 te Krabbendijke geboren, alwaar zijn vader predikant was bij de Chr. Geref. Gemeente. Na diens overlijden op betrekkelijk jeugdigen leeftijd kwam hij als jongste zoon bij familie te Enkhuizen om aldaar te worden opgevoed en behaalde daar aan de H.B.S. met **3-jarigen** cursus het einddiploma. Na eerst twee jaren op een handelskantoor werkzaam geweest te zijn, zag hij zijn lievelingswensch vervuld en bereidde zich voor tot de studie in de medicijnen. **Daartoe** ging hij in 1890 naar het gymnasium te Doetinchem, waar hij reeds in 1893 met goed gevolg eindexamen deed en in dat jaar ingeschreven werd als med. student aan de Amsterdamsche Universiteit. In 1900 slaagde hij met lof voor het artsexamen en vestigde zich 1 Augustus van dat jaar te Leiderdorp als opvolger van Dr. W. P. van Rhijn, den vader van den schrijver dezer regelen. Door zijn kunde,

eenvoud en humaniteit wist hij spoedig het vertrouwen van zijn patiënten te verwerven, zoodat zijn praktijk met den dag **groot**er werd, niet alleen in de plaats zijner inwoning, doch ook in de omgeving. Dat hij bij zijn patiënten gezien en bemind was, is wel op zeer ondubbeltzinnige wijze gebleken bij de herdenking van den dag, waarop hij vóór 25 jaren het ambt van geneeskundige aanvaardde.

Trots zijn uitgebreide praktijk gaf dokter de Bruijne ook nog zijn gaven en krachten ten dienste van het openbare leven. Zoo was hij wethouder, hetgeen hij 12½ jaar geweest is en juist nog eenige dagen vóór zijn heengaan herdacht. Voorts zat hij in het hoofdbestuur van het Chr. Sanatorium „Sonnevanck” te Harderwijk, was lid van het bestuur van de Chr. Kweekschool en de Geref. Schoolvereeniging te Leiden.

Voor zijn vele bemoeiingen tijdens den oorlog werden hem de medaille van Koning Albert van België en de versierselen van het Duitsche Roode Kruis verleend.

Deze joviale man, die niet te vergeefs geleefd heeft en een lichtend spoor achterlaat, niet het minst voor twee zijner zonen, van wie de eene hem als arts opvolgde en de andere zich als zoodanig vestigde te Leiden, was niet alleen een huisdokter, doch ook een huisvriend en raadsman. Op hem is wel van toepassing de zinspreuk van den wereldberoemden Boerhaave: *Simplex veri sigillum*; „eenvoud het kenmerk van het ware”. Slechts kort heeft hij van zijn welverdiende rust mogen genieten, doch God bracht hem in een betere rust. Voor menigen zieke was

hij niet alleen een arts voor het lichaam, doch ook voor de ziel door hem een geestelijk en troostrijk woord toe te spreken en te wijzen op den Hemelschen Medicijnmeester. Hij was arts bij de gratie Gods, Die hem gesteld had tot een priester der heilige vlam des levens, en tot beheerder en verdeeler Zijner hoogste gaven, gezondheid en leven, en van de geheime krachten, die Hij tot welzijn der menschheid in de Natuur gelegd heeft. Van dezen hoogen, heiligen plicht was dokter de Bruijne zich steeds bewust, wetende eenmaal daarvan rekenschap te zullen moeten geven. Hij heeft ze eerlijk volbracht, niet tot zijn voordeel noch tot zijn roem. maar ter eere Gods en tot welzijn van zijn naasten. Geen wonder dan ook, dat op 31 Maart, den dag van de teraardebestelling van dezen hoogst vereerden geneesheer, bijna de gansche bevolking uiting wilde geven van haar deelneming in deze treurige plechtigheid.

Ongeveer 10 weken na zijn overlijden, den 9^{en} juni, ging wederom een schok van ontroering door de gemeente, toen bekend werd, dat zijn echtgenoote, mevr. de Bruijne, geb. Petronella Wilhelmina van der Tas, met wie hij ruim 30 jaren zeer gelukkig door den band des huwelijks is verbonden geweest, hem in den dood was gevolgd. Haar stoffelijk overschot werd onder niet minder medeleven der gemeente op 13 Juni d. a.v. op Gods doodenakker achter de Ned. Herv. Kerk in het nauwelijks gesloten graf bij haar man bijgezet, welk graf ligt naast dat van zijn voorganger, zoodat beide doktoren nu naast elkaâr rusten van hun arbeid, dien zij mochten verrichten in dienst

XLIV

van de lijdende menschheid vaak bij de hitte des daags en de koude des **nachts**.

Patiënten en vrienden hebben op dit graf een in uitvoering sierlijk monument doen plaatsen, dat 12 November van dit jaar onder groote belangstelling is onthuld en aan de kinderen overgedragen.

Hun assche ruste in vrede!

Leiden, 13 December 1932. W. P. VAN **RHYN** JR.

JAC. T JALSMA

† 4 Juni 1932

25 Augustus 1878 werd Jacobus Tjalsma in het kleine dorpje Hitzum, bij Franeker geboren.

Door omstandigheden, die hier buiten beschouwing kunnen blijven, kwam hij later bij het onderwijs, dan dit bij zijn collega's gewoonlijk het geval is.

Na enkele jaren in het Oosten van ons land in functie te zijn geweest, aanvaardde hij 1 Januari 1908 de betrekking van onderwijzer bij het Openbaar Onderwijs in Leiden.

Bijna 30 jaar oud, vlot spreker, toegerust met taaie Friesche wilskracht, werd Tjalsma spoedig in de Leidsche onderwijskringen een bekende figuur. Want, hoewel Tjalsma zich ook op ander terrein verdienstelijk heeft gemaakt, zijn belangrijkste arbeid heeft op het terrein van het onderwijs gelegen. Het was echter niet onder algemeene toewijding, dat Tjalsma zich met de toestanden bij het Leidsche onderwijs bemoeide. Wat voor een strijdersnatuur, als hem eigen was, niemand behoeft te verwonderen.

Krachtig trad hij o.a. op voor de zelfstandigheid der klasse-onderwijzers. Een 20-tal jaren geleden was dit een daad van durf, waardoor hij meermaalen zijn betrekking in de waagschaal stelde. Af en

toe is hij, mede met het oog op zijn huisgezin, voor moeilijke beslissingen geplaatst. Voor wie Tjalsma kende, stond het echter te voren reeds vast, dat hij nimmer zou afwijken van den eens gekozen weg. Trouw aan zijn beginsel is een van zijn beste eigenschappen geweest.

Een echte, standvastige Fries.

't Is wel voorgekomen, dat men hem een zekere overdrijving in zijn vasthoudendheid verweet. Zelfs van geestverwanten vernam hij dit een enkele maal. Voor een strijdersnatuur is dit verklaarbaar: het leidend beginsel liet hij nimmer los. Zéker tegenover vijanden week hij geen duimbreed van zijn standpunt. Dat deze onbuigbaarheid voortkwam uit de grondgedachte van Tjalsma's leven en streven: Het zwakke of verdrukte bij te staan — zooals zijn principe hem dat deed inzien, laat zich aantoonen uit het feit, dat hij tegenover de vrienden, met wie hij het nauwst samenwerkte, een groote plooibaarheid toonde. Wij weten, dat uit onze persoonlijke ervaring. Waar het er op aan kwam vrienden, of menschen, die door een zekere geestverwantschap vrienden behoorden te zijn, bij elkaar te brengen, 'daar was hij ruim van opvatting en wist hij vaak den vorm te vinden, die de eenheid tot stand bracht. Zoo laat zich ook gemakkelijk verklaren het werkzame aandeel, dat hij heeft gehad in het hereenigen der 2 plaatselijke groepen van Friezen. Dit was reeds vroeger meermalen getracht, maar pas in 1918 gelukte dit, mede door Tjalsma's streven.

In het afdeulingsblad van den „Bond van Nederlandsche Onderwijzers” zette hij gaarne zijn inzichten omtrent het Leidsche onderwijs uiteen. Stilistisch goed verzorgd, was de inhoud zijner artikelen wel overwogen. Voor tegenstanders moet het vaak niet aangenaam geweest zijn, wanneer de scherpe pen van Tjalsma hen onderhanden nam. Men meene echter niet, dat de bedoeling om te prikkelen hem hierbij bezielde. Uit de rotsvaste overtuiging, dat bij het onderwijs zeer veel verkeers bestond, sproot deze felheid voort.

Tegenstanders verweten hem wel eens alleen voor de onderwijzers te schrijven en te werken. Dit is een verwijt in de hitte van den strijd ontstaan, waaraan alle grond ontbreekt. Zijn onderwijs-ideaal is immer geweest: het kind een goeden, maar prettigen leertijd te bezorgen. Juist zijn laatste levensjaren toonen dit zoo overduidelijk. Toen was hij door lichamelijke verzwakking genoodzaakt zijn militante houding in de wereld te laten varen. In die dagen bleef hij de liefdevolle, opofferende onderwijzer zijner klasse. De man, waaraan de kinderen hechtten als aan hun ouders.

Met zijn verzwakte lichaam behield hij in de klas een wonderbaarlijke vitaliteit, tot hij niet meer kon.

Dat hij tenslotte moest opgeven, was een droef gebeuren voor kinderen en onderwijzers. Tjalsma was een strijder in de onderwijswereld, maar een uitstekend opvoeder der kinderen was hij tegelijk.

Hoorde hij bij het onderwijs tot de zeer vooruit-

strevenden, tot **degenen** wier wenschen door tegenstanders soms revolutionair **worden** genoemd, als sociaal-‘demokraat was Tjalsma geenszins een van de woelige „**linksche**” elementen. Hij behoorde feitelijk tot de revisionisten. Dikwijls trad hij op om zijn stem te laten **hooren** tegen de tamelijk links-staande leiding van de plaatselijke afdeeling der S.D.A.P.

Hier schijnt een eigenaardige **tegenstelling** in Tjalsma’s leven te zijn. Het zou interessant wezen, hierop in te gaan. Wij kunnen dat in dit bestek niet **doen**, moeten volstaan met de meening uit te spreken, dat deze disharmonie buiten Tjalsma’s karakter te vinden is.

‘Hoewel hij gaarne aan sport deed — hij was een goed kaatser — heeft hij op dit gebied geen bijzondere rol vervuld.

Wel was hij mede-oprichter en de le voorzitter van het Religieus-socialistisch verbond, evenals van de plaatselijke afdeeling van **Arbeidersontwikkeling**; bovendien bekleedde hij eenigen tijd het voorzitterschap der Woningbouwvereniging „**De Tuinstadwijk**”. In deze laatste kwaliteit heeft hij tot een belangrijke uitbreiding van het gebouwencomplex dezer vereniging medegewerkt.

Waar wij ons tot een korte beschouwing moeten **beperken**, willen we **vaststellen**, dat **Jacobus Tjalsma** voor Leiden een beteekenis heeft gehad, die belangrijk boven zijn functie als onderwijzer uitstak. Dit sproot voort uit de reeks talenten, waarmee hij gezegend was en die hem maakte tot een

XLIX

sieraad van den onderwijzersstand. Tjalsma was een strijder vóór democratie; zijn hart klopte voor armen en onderdrukten; nimmer zocht hij zichzelf.

Een kleine illustratie van dit laatste moeten we hier nog geven. Het is een gebeuren, dat zich omstreeks 1912 afspeelde.

Tjalsma's overtuiging was langzamerhand nader gekomen aan het socialisme. Ten slotte besloot hij tot den toenmaals grooten stap: hij meldde zich aan als lid van de S.D.A.P. Wat dit besluit beteekende, blijkt uit hetgeen zijn schoolhoofd in die dagen over dit feit opmerkte:

„Tjalsma, weet wel, wat je doet! Je haalt een streep door je carrière!”

Maar zoo was Tjalsma: het ideaal steeds voor oogen! Hij was een idealist, die zijn toekomst en zijn gezondheid offerde, voor wat hij als schoon en goed zag!

Hij was een van de strijders, die ten volle verdient, wat de dichter Dirk Troelstra zegt:

0, strijders, die uw liefde en leven,
Uw kracht, uw geest en heldenmoed
Aan heel de menschheid hebt gegeven,
U brengen wij een broedergroet!

VAN SCHAIK.

Ds. J. A. PRINS †

28 Febr. 1850 — 22 September 1932

In vriendelijke en dankbare herinnering ga ik een woord wijden aan den man, die ook in onze stad eene bekende en beminde **figuur** en goed burger was, al heeft zijn levensarbeid elders gelegen. Want als zoon van prof. J. J. Prins en Chr. Joh. Kluppel op zijn zesde jaar naar Leiden gekomen, leerling van het gymnasium en student aan de **hoogeschool** alhier, ging hij in 1875 als predikant naar Berkenwoude, in 1878 naar Nieuwveen, 1883 naar **Dockum**, 1888 naar Epe. En daar heeft hij bijna 30 jaren gestaan, gearbeid en de godsdienstige en maatschappelijke belangen der gemeente op het hart gedragen, het **type van** den toegewijden, ernstigen, beschaafden, ruim denkenden predikant, zooals wij het ons **zoo** gaarne voor den geest roepen. Groot en gezegend is zijn invloed geweest, talrijk zijn de stichtingen en werken met zijn krachtigen steun tot stand gekomen, en hoe bemind hij was bleek wel ontroerend op den dag zijner begrafenis op Rhynhof, toen **zoo** vele oude gemeenteleden gekomen waren om hem mede voor het laatst eer te bewijzen. Den **13^{den}** Mei 1917 preekte hij afscheid en kwam daarna onder ons te wonen, ook nu tot velerlei arbeid, tot hulp van wie in nood tot hem kwam bereid, intusschen buiten Leiden **hoofdbestuur-**der blijvende van de Vereeniging van vrijzinnig

hervormden en van de Vereeniging tot steun van verwaarloosden. In onze stad was hij lange jaren regent van het Oudeliedenhuis en het **Invaliedenhuus**. Ds. Prins is ongehuwd gebleven, maar zijne zusters, van wie **ééne hem** overleeft, hebben zijn huiselijk leven gedeeld en tot een vreugde gemaakt. Uit een oud geslacht gesproten, kon Prins, zelf hoog bejaard, van lang vervlogen tijden prettig en belangrijk vertellen bemiddeld man, heeft hij tal van instellingen en **ver-**eenigingen met zijn geld, ja maar ook met zijne warme, goeddoende sympathie gesteund. Wel treffend, dat de dood hem in een oogenblik wegnam op het kerkplein van datzelfde Epe, waar hij zijne rijkste, gezegendste jaren had doorleefd. Wat mij aangaat, die hem reeds gekend heb om en bij 1875 in zijn ouderlijk huis aan den Nieuwen Rijn, die hem ben opgevolgd in **Dockum** en de laatste 15 jaren, toen de schaduwen op onzen weg langer werden, in zijne woning aan de Plantage zijn omgang heb genoten, ik bewaar — met zoovelen — de herinnering aan zijn leven, voor de wereld verborgen, voor talloozen tot vreugde en troost als die nagedachtenis des rechtvaardigen, die immers tot zegening is.

L. K.

Dr. J. BRUINING †

geb.: 20 Mei 1873 te Wynaldum

ov.: 29 Sept. 1932 te Leiden

Zaterdag den eersten October hebben we Dr. Bruining naar zijn laatste rustplaats gebracht. Buitengewoon velen waren, zelfs van heinde en ver, samengekomen om hun geliefden leerling, collega, geneesheer en vriend de laatste eer te bewijzen. Aan het geopende graf stonden zij, die hem het naast waren, die meer dan alle anderen instaat waren geweest hem naar waarde te schatten en daardoor hem lief te hebben, voor wie dan ook zijn heengaan het zwaarste was. Geen mogelijkheid bestaat om de leegte, die hij achterlaat te vullen. Zij moeten voor goed zijn groote zorg en liefde ontberen. Maar te goed hebben zij hem gekend, te veel van hem ondervonden, dan dat zij alleen met deze gedachten verder het leven zouden doorgaan. Bruining's geest zal hun bijblijven. Als een lichtend spoor zal de weg vóór hen liggen, dien hij hun gewezen heeft te gaan. Ook de overtuiging, dat zoovelen waarachtig in hun leed deelden, hun smart begrepen en meevoelden, moet voor hen een troostrijke gedachte geweest zijn en blijven. Als zij zagen hoe velen het heengaan van hun man en vader als een persoonlijk verlies voelden, welk een groote plaats hij in veler hart innam, moet dat hun verdriet getemperd hebben. Hoe heerlijk, als

Dr. BRUNING

men een smettelooze herinnering aan een afgestorvene kan bewaren, hoe verheffend de gedachte dat steeds zijn naam met de grootste liefde zal uitgesproken worden.

De mensch eenmaal geboren, is ook gedoemd te sterven. Gelukkig hij, die een leven **zoo** welbesteed heeft geleid als Bruining gedaan heeft en zóó velen tot zegen is geweest. Een lang smartelijk lijden heeft een einde gemaakt aan zijn werkzaam leven. Hoewel we hem langer voor zijn gezin en voor de geheele menschheid hadden willen behouden, we berusten in zijn vroeg heengaan, bedenkende hoe schoon en vol dat leven is geweest. Bruining heeft de eenige roeping, die de mensch op aarde heeft, vervuld. Hij is de ware mensch geweest. Zonder ooit aan zichzelf te denken, zichzelf volkomen wegcijferend, ja geheel opofferend, was hij voor anderen, wat hij volgens overtuiging zijn kon en zijn moest. Hij heeft zich met alle krachten, die in hem waren, gegeven aan zijn lijdende medemenschen. En wie behoort daar te zijner tijd niet toe? Hij heeft gewoekerd met de gaven, die hem gegeven waren en heeft in wijden kring een ieder, die het van noode had, geholpen met verstand en hart. Hij was een groot man, een best mensch. Al wie het voorrecht gehad heeft nader met Bruining in aanraking te komen, kwam onder den indruk van zijn persoonlijkheid. Zijn omgang prikkelde tot navolging. Zijn ernst, zijn helder nuchter verstand, zijn ijver en nauwgezetheid, zijn geduld, zijn liefde tot zijn medemenschen waren alle eigenschappen, die om strijd op den voorgrond traden. En waren we daar

van bewust, dan werden we vóór alles getroffen door zijn **grooten** eenvoud, die ons eerst recht overtuigde hoe hoog hij stond. Toch wel wetende, welke plaats hij als mensch en medicus innam, was hij er de man niet naar, zich daarop ooit te laten voorstaan. Integendeel. Bewust, dat de mensch faalt, zoolang hij streeft, werkte hij steeds verder aan zichzelf om anderen daarvan de vruchten te laten plukken. Zijn verlangen ging alleen uit naar het ideëele, maar al te zeer voelende, hoe de tegenwoordige mensch zich richt op verkeerde doeleinden.

Al vroeg zich geroepen voelende als medicus het menschedom te dienen, is hij, zooiang hij bij machte was, aan die roeping getrouw gebleven en heeft hij zijn taak op voorbeeldige wijze vervuld. Wanneer zijn hulp werd ingeroepen, was er voor Bruining geen vraag naar eigen toestand, geen andere gedachte dan spoedig en **zoo** goed mogelijk te helpen. **Zoo** hebben er ontelbaren aan hem gezondheid en leven te danken, maar Bruining wist maar al te goed, dat de mensch meer is dan stof. Steeds ging hij na, welke invloeden van geestelijken aard van binnen of van buiten af op zijn zieken inwerkten. Hoevelen heeft hij geholpen bij geestelijk en ziele-lijden, hoeveel verloren geluk op deze wijze weer op doen leven. Bruining zou een waar zieleherder **geheeten** kunnen zijn. Hij was, doordat hij was een goed huisarts, een waar huisvriend, naar wien men toekwam in tijden van nood, wankelmoedigheid en benauwenis. Roerende **voorbeelden zouden** te geven zijn van zijn mede-leven en mede-lijden met zijn patiënten en met de hunnen.

Bruining vroeg niets maar gaf alles. Het was hem niet te doen om lof of dank; als hij slechts de voldoening had aan zijn taak gewerkt te hebben. Hij was geen man van woorden, maar alleen van de daad. Zijn geheele leven is er om dat te getuigen.

Goethe heeft met het oog op zijn Faustdrama gezegd :

Des menschen leven is gelijk dit lied.

Wel heeft het een begin, heeft het een einde,

Maar een geheel is het toch niet.

Wie zou deze vergelijking op Bruinings leven willen toepassen? een leven van den aanvang af zoo doelgericht en gaaf!

Nu hij dan is heengegaan, staan we wel verbijsterd, maar niet verslagen, wetende dat hij niet vergeefs geleefd heeft, dat hij ons allen ouderen en jongeren tot voorbeeld was en blijft. De zijnen zullen hem gedenken als een voorbeeldeloos man en vader, die hen in gedachte zal blijven leiden.

Misschien zullen zij eenmaal ervaren, dat wat wij liefhebben, dikwijls eerst dan ons bezit wordt, wanneer wij het verloren hebben.

Wij allen, die hem gekend hebben, noemen het een voorrecht hem in ons leven te zijn tegengekomen.

Zijn nagedachtenis zal zoolang wij leven ons bijblijven.

C. S. LECHNER.

DR. N. J. BEVERSEN

Onder degenen, die in het afgelopen jaar van ons zijn heengegaan, is ook Dr. N. J. Beversen, oud-rector van het gymnasium alhier. Over den levensloop van den overledene is gesproken in de N. R. Ct., en in andere dagbladen. Hier past het hem te herdenken als Leidsch rector.

Reeds in 1927 was hij uit Leiden vertrokken, waar hij eerst zijn studententijd had doorgebracht en later, na betrekkingen als leeraar, conrector en rector bekleed te hebben in Gorinchem, Arnhem en Zwolle, in 1910 tot rector van het gymnasium werd benoemd. Hij was in Leiden een opvallende figuur. Iedereen kende hem en hij kende iedereen. Wie met hem in gesprek was, moest zijn levendigheid bewonderen en het gemak, waarmee hij na veel afdwalingen naar andere onderwerpen toch telkens weer op zijn uitgangspunt terugkwam. Uit den inhoud van die gesprekken, die meestal over letterkundige 'onderwerpen liepen, bleek zijn veelzijdige ontwikkeling, die zich niet alleen uitstreckte over het gebied der oude talen, maar evenzeer over dat der moderne. En dan was het voor iemand, die niet op de hoogte was, wel eens moeilijk zijn gesprek geheel te volgen. Soms was het onderwerp ook de school. Hij was daar de vriend van de leerraren en werkte er altijd toe mede het gezag van de

leeraren, ook van de zwakkeren onder hen, tegenover de leerlingen te handhaven. Dit deed hij ook met zijn eigen gezag en het gezegde: „de rector heeft altijd gelijk, ook al heeft hij geen gelijk”, is onder de oud-leerlingen zeer bekend. Die gezagsformule paste hij echter niet toe op de leeraren, zelfs niet op de jongsten onder hen. Deze beschouwde hij werkelijk als collega's en wanneer er klachten van ouders kwamen, trok hij die zich persoonlijk aan, vaak zonder den leeraar, dien het aanging, er mee lastig te vallen. Evenzoo was hii buitengewoon verheugd, wanneer hij iets goeds hoorde over het Leidsch gymnasium, maar natuurlijk hoorde hij meer, wat men niet goedvond, dan wat men waardeerde. En dat maakte voor hem het leven dikwijls moeilijk.

Als rector van Leiden heeft hij de groote veranderingen meegemaakt, die er gekomen zijn in de leerstof van het gymnasium, het sterker accentueeren van A en B richting in de hoogere klassen. En hij zag het het aantal leerlingen en klassen toemen. Ook dit kon hem niet met vreugde vervullen, want hij zag over 't algemeen de belangstelling van de leerlingen voor de school minder worden en uitgaan naar sport en genoegens buiten de school. Vandaar dat hij zich over dezen geest der leerlingen, of liever van den modernen tijd, dikwijls ongunstig uitliet. En de botsingen met meeningen van ouders en leerlingen, die daarvan soms het gevolg waren, maakten ook voor hem, met zijn fijnen litterairen geest, het leven niet gemakkelijk.

Dat hij als rector gewaardeerd werd, bleek hieruit, dat, toen in 1925 zijn tijd van aftreden was gekomen, hij weer, ondanks zijn 65-jarigen leeftijd, opnieuw voor een jaar tot rector werd benoemd en eveneens in 1926.

Groote belangstelling had de overledene voor alles wat schilderkunst en letterkunde betreft. Er is zeker wel meer dan één buitenlandsche letterkundige, die bekendheid in Nederland aan hem te danken heeft.

Leiden zal nu niet meer Beversen door de straten zien wandelen, maar misschien zal menigeen uit Leiden, wanneer hij voorbij de begraafplaats in Voorburg komt, denken: hier rust, die nooit heeft gerust.

M. M. A.

J. H. ZAAZER

Johannes Henricus Zaayer werd 29 Mei 1876 te Leiden geboren en stierf daar in November 1932. De droefenis over zijn heengaan is algemeen en hartelijk gemeend geweest.

Zaayer is maar drie jaren uit Leiden weg geweest, nl. van 1903—'6, toen hij assistent in de heelkunde aan de Amsterdamsche universiteit was. Verder heeft hij te Leiden de lagere school en het gymnasium afgeloopen, en studeerde hij aan de universiteit eerst in de plant- en dierkunde, later **in de geneeskunde**; assistent werd hij eerst bij de pathologische anatomie, later bij de chirurgie, **pri**-**vaat**-docent in de urologie. Deze **breedere** opleiding, **breedere voorbereiding** waren reeds karakteristiek, en gaven **reeds** aan, hoe hij zich ontwikkelen zou tot **den** veelzijdigen, rustig doortastenden chirurg, die hij later geworden is.

Zaayer ondernam niets, wat niet goed te verantwoorden was, maar, wat na ernstige overweging ondernomen werd, werd keurig volbracht. Het succes van het oogenblik versmaadde hij: liever een behandeling, die maanden, een half jaar of langer duurde, als hierbij de levenskans van den patiënt ook maar iets **groot**er werd. **Hierdoor** werd hij de grondlegger van een eigen chirurgie, een chirurgie, waarin hij zijn karakter gaf, en waarin hij **alleen**

gevolgd zal kunnen worden door mannen met het zelfde hoogstaande karakter, dat niet let op eigenbelang, niet opziet tegen moeite en zorg, maar dat met geduld en toewijding zich zelf geeft voor anderen, geheel, zooals hij het gedaan heeft, totdat hij er bij bezweek.

Zaayer was een geboren docent, het evenbeeld van zijn vader, den vroegeren Leidschen hoogleraar in de anatomie, en verstond, evenals deze, de kunst aan beginnelingen de beginselen van zijn vak met rustige, preciese zakelijkheid, bijna met deftigheid, uiteen te zetten, terwijl hij zelf niet rustte, voordat hij van alle onderwerpen alle bijzonderheden in het hoofd had. Wie hem nader kenden, werden telkens weer getroffen door zijn parate kennis over alles, wat zijn vak raakte.

Van zijn wetenschappelijk werk heeft hij veel voldoening beleefd, en niet het minst van uit het buitenland: een groot aantal Amerikaansche artsen is naar Leiden gekomen om hem te hooren, in Engeland viel hem in 1929 een spontane huldiging door de Londensche chirurgen ten deel. Verder was hij gewoon in de Paaschvacanties in Duitschland de chirurgen-congressen bij te wonen, waar hij dan demonstraties gaf, o.a. van de door hem weer gepropageerde lachgas-narcose, en voordrachten over zijn arbeid hield. Hij was hier een zeer geziene gast, en verwierf zich goede vrienden onder de meest vooraanstaanden, zooals treffend gebleken is, toen een dezer op de tijding van zijn overlijden onmiddellijk uit Duitschland naar Holland gekomen

is, om hem nog een laatsten groet te kunnen brengen.

Zijn **proefschrift** over naevo-tumoren staat nog onder invloed van zijn patholoog-anatomischen tijd, zijn studies over nier-transplantaties **dateeren** uit de jaren, **dat** hij **privaat-docent** in de urologie was. Daarna volgt de slokdarmchirurgie, en dan de **her-**sen- en vooral de thorax-chirurgie. Zaayer gaf een eigen toestel aan voor overdruk-narcose, hetgeen hem in staat stelde, de long-chirurgie tot een hoogte te ontwikkelen, als tot nu toe niet mogelijk geacht was. Zijn onverwachte dood — Zaayer was pas 56 jaar — heeft een eind aan deze studie gemaakt op een oogenblik, toen het geleek, **dat** meer dan ooit de vader der gedachte noodig bleef om de richting aan te geven, waarin men verder te gaan had. Er kwam een kruispunt in het zicht: en zonder hem zal men nu moeten zoeken, welke verder de juiste weg zal zijn, terwijl **hij** dezen zooveel eerder zou hebben kunnen aangeven.

Wat dus de beteekenis van Zaayer voor Leiden geweest is, komt daarop neer, dat hij een Leidsche chirurgie geschapen heeft, **eenig** in Nederland, gewaardeerd in het buitenland, maar zijn werk is niet voltooid: daarvoor is hij te vroeg heengegaan.

Wat zijn beteekenis voor de Leidenaars geweest is, is gebleken uit de aandoenlijk overweldigende belangstelling bij zijn begrafenis, een getuigenis van het succes van zijn chirurgie.

P. C. T. VAN DER HOEVEN.

J. C. KLUYVER

Op 31 December **j.l.** is te **Leiden** op **72-jarigen** leeftijd overleden de oud-hoogleraar prof. dr. J. C. Kluyver.

Jan Cornelis Kluyver was in 1860 te Koog **aan** de Zaan **geboren**. Hij bezocht de H.B.S. te Zaan-dam en studeerde te Delft, waar hij in 1881 het diploma van civiel-ingenieur verwierf. Hij was achtereenvolgens **leeraar** aan de H.B.S. te Breda en aan een H.B.S. te Amsterdam, daarna van 1892 tot 1930 **hoogleraar** in de analyse en de algebra te Leiden. Hij **promoveerde** honoris causa tot doctor in de wis- en natuurkunde te Groningen en was van 1897 af lid van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen.

Het is hier niet de plaats op Kluyver's wetenschappelijke **verdiensten** in te gaan; een enkel woord over zijn beteekenis voor de faculteit van wis- en natuurkunde der Leidsche Universiteit. Deze is inderdaad **groot** geweest. Zijn snel bevattingsvermogen en levendige belangstelling in haast alle onderdeelen der wiskunde leidden Kluyver er van zelf toe bij zijn onderwijs tal van onderwerpen te introduceeren, die toenmaals in het middelpunt der mathematische belangstelling stonden; daarbij gaf zijn scherpe en geestige betoogtrant aan zijn voordracht iets ongewoon boeiends. Voor velen van

LXIII

zijne leerlingen zijn deze colleges beslissend geweest voor de keuze van hun studierichting; door zijn deelname aan het wiskundig leven in Nederland ging trouwens zijn invloed ver buiten Leiden.

Behalve zijne leerlingen zullen al diegenen hem met dankbaarheid gedenken, die nauw genoeg met hem in aanraking kwamen om nog meer dan zijn gaven zijn zeldzame oprechtheid te waardeeren.

W. VAN DER WOUDE.

Wat ooggetuigen over de ramp te Leiden in 1807 vertellen

Maandag 12 Januari 1807, des namiddags te kwart over vieren, had op het Rapenburg te Leiden de beruchte ontploffing van 37.000 pond buskruit plaats, dat geladen was in het schip van Adam van Schie.

De slag werd te Amsterdam, Utrecht, Zwolle en nog verder waargenomen; in den Haag voelde men een rukwind. Ook deed zich een verschijnsel voor, dat ons b.v. bekend is uit den wereldoorlog tijdens zware bombardementen: betrekkelijk dichtbij gelegen plaatsen **hooren** niets van het geluid, ver verwijderde wel. Te Katwijk heeft men op den Leidschen **dies** **ater** niets van de ontploffing bemerkt. De gevolgen van de ramp, die direct aan ruim 150 personen het leven kostte, zijn destijds uitvoerig beschreven door Ds. J. Roemer, die reeds 14 dagen na de catastrophe „Leyden in hare ramp” publiceerde, waarop hij enkele maanden later een uitvoeriger werk deed volgen, en door Prof. M. Siegenbeek, aan wiens **ver-**

haal een poëtische „uitstorting zijner aandoeningen” van W. Bilderdijk voorafgaat.

Een eeuw na de ramp zijn alle beschikbare gegevens door Prof. Dr. L. Knappert verwerkt in zijn „De Ramp van Leiden, 12 Januari 1807, na honderd jaar herdacht” (1906). Voor deze studie gebruikte de hooggeleerde schrijver o.m. tal van nimmer gedrukte stukken; uit de aantekeningen blijkt, dat er zeer weinig brieven van ooggetuigen te zijner beschikking stonden. Toch zouden juist zulke documenten bij uitstek goed kunnen dienen om ons dicht bij het gebeurde en in de stemming van het fatale oogenblik te brengen. Door een toevallige omstandigheid zijn enkele maanden geleden verscheidene brieven, die over de ramp spreken, aan het licht gekomen.

Aan de vriendelijkheid van Douairière Six van Hillegom dank ik de bekendheid met een tiental brieven van Leidenaars, die kort na de ramp aan Pieter van Winter N.Szn. (1745-1807) te Amsterdam bericht zonden over hun lotgevallen. Pieter v. Winter had vele relaties te Leiden. Zijn vader N. S. v. Winter en zijn stiefmoeder Lucretia Wilhelmina van Merken hadden jarenlang te Leiden en op het buiten „Bijddorp” bij Leiderdorp gewoond ; zij waren eereburgers van de sleutelstad geweest.

Pieter v. W. stond met verschillende bekende Leidenaars (A. C. de Malnoë, N. Paradijs, H. A. Schultens e.a.) in geregeld contact; zoodoende ontving hij in Januari 1807 een reeks Jobstijdingen, die geopend werd door een in zenuwachtige haast **geschreven brief van Prof. N. Paradijs**, d. 14Jan.1807:

Lieve Jozua! 1)

Wij leeven allen en zijn niet geblesseerd en hebben dus wel **reeden** om dankbaar te zijn. 't Ziet er hier allerellendigst uit: de geheele stad geruineert en de beste vrienden zijn dood of vermist; welk een situatie, 0 God!

De vrienden Willer, Mevrouw en de Juffrouwen zijn **leevend** en niet gekwetst, maar 't huis gansch **geruineert**. Maar onze beste Mevrouw **Bennet** **zeekerlijk** op de jammerlijkste wijze omgekomen in haar huis, daar Mijnheer naar den Haag was. 0 God, hij is ontroostbaar, alles verlooren. 't Is hier **allerjammerlijkst**, alles verloren. Ik weet bijna niet meer wat ik doe of wat ik schrijf.. . De vrienden van Heukelom zijn wel.. . . . Vaarwel! Ik ben uw bedroefde vriend.

14 Jan. 1807.

N. Paradijs.

Geruimen tijd later kwam er een kalmer geschreven brief 2) van Prof. N. Paradijs aan Pieter van Win ter, Leiden 23 Jan. 1807, luidende:

Zeer geachte Heer en vriend,

Door Gods goede Voorzienigheid ben ik met mijne kinderen en dienstboden in het leven bewaard gebleven. Mijn Jacob was te Utrecht. Mijn Nicolaas

¹⁾ Bij vergissing noemt schr. den zoon van P. v. Winter.

²⁾ In deze en volgende brief-fragmenten heb ik soms de interpunctie iets gewijzigd: samenvattingen in eigen woorden staan tusschen vierkante haakjes.

had quartier voor vier uur eene visite aan Mevrouw Bennet gegeven, die hem op een kopje thee wilde houden, maar welke nodiging door hem niet wierd aangenomen om dat hij eenige boodschappen elders te doen had. Ik was met Antje t' huis en had het middelste dochtertje van den Dominé van Voorschoten tot mijnent gelogeert. Alle zijn wij onverzeert gebleven.

De schrik op 't oogenblik, de aandoeningen, naderhand gevolgt, inzonderheid het bijwonen der hevige gemoedsbewegingen van den waardigen Bennet, die een paar dagen bij mij zijn intrek genomen heeft, deze omstandigheden hebben mij minder ontroerd dan welgestupeerden een zekere soort van wezenloosheid in mijn ziel en ligchaam te weeg gebracht, uit dewelke ik naderhand ontwaakte, zonder eenigzints aan mijne gezondheid te hebben geleden De situatie onzer stad gaat alle beschrijving te boven. Men moet ooggetuige zijn om er eenigdenkbeeld van te kunnen maken. De mogelijkheid der herstelling is voor mij een raadsel.. . . .

[Met onzen vriend Van Heukelom gaat het uitnemend; ook de wond aan het hoofd van den heer W. van Noort staat gunstig. Het huis van Mevrouw Willer is onbewoonbaar verklaard.]

Van de genoemde familie Van Heukelom ontving P. v. Winter enkele brieven kort na elkaar; daar de heer v. Heukelom tamelijk ernstig gewond was, schreven zijn echtgenoot en zijn zoon namens hem

o.a. om te bedanken voor een overheerlijke kalfsrib, waarvan de patiënt met smaak gegeten had. P. v. Winter had zijn medelevengetoond door enkele duizenden guldens ¹⁾ te schenken voor de slachtoffers der ramp en door 3 vaten rijst te zenden. Op verzoek van den jongen Van Heukelom stuurde hij voor diens vader enkele kroppen sla, uit de kassen van zijn buitenplaats „Voorland” herkomstig, welk gewas in dien tijd van het jaar uiteraard schaars voorkwam.

Op 26 Jan. schreef de herstellende J. v. H e u k e l om aan zijn vriend het volgende:

Met een diep gevoel van Gods goedertierenheid in de bewaaring van mij en de mijnen bij den verschrikkelijken ramp deezer stad en in mijne aanvangelijke herstelling van eene allerhevigste krankheid beproeve ik ook nog eigenhandig mijne erkenenis te betuigen aan mijn dierbaare vriend V. Winter voor de alleraangenaamste verkwikkingen van zijne hand ontvangen. Bovenal is mij de kropsalade een geschenk van groote waarde, daar dezelve in deeze strecken niet te bekomen is, zijnde door het vogtig weeder meestal niet geslaagt. Mijne toestand leever Gode zij dank het vooruitzicht op van eene herstelling, die echter nog weeken, ja wellicht maanden tijd vereischen zal, daar de wond aan het been nog wel een

¹⁾ Blijkens een copie in de collectie-Six heeft P. v. W., gedachtig aan de relaties zijner ouders met de stad Leiden, f 7000.— beschikbaar gesteld. Om onjuiste vermoedens te zijnen opzichte te voorkomen wilde de geveer niet anoniem handelen.

duym diep en eenige duimen lang en breed is. . .
[Ik ben nog erg zwak.]

Deeze weinige **reegels** kosten mij reeds 3
uuren tijds.

Wat er zich binnen de huizen heeft afgespeeld en
en door welke toevallige omstandigheden sommigen
gespaard zijn, blijkt uit eenige brieven van de Wed.
Willer-geb. de Malnoë aan P. v. Winter.

Deze dame deelde op 18 Jan. mee:

Mijn huis is **geruïneerd** en onbewoonbaar dog
nog niet geheel ingestort. Mijn oudste meisje was
in de zijkamer en viel op het oogenblik op de
grond; zij is aan het linkeroog gekwetst, dog het
is niet gevaarlijk.. . . .

[Mijn jongste meisje en ik zijn gezond; zelfs
heb ik nog geen „toevallen op de zenuwen” ge-
had en kon nog dienzelfden avond uit de ruïne
de voorwerpen van waarde redden.]

Mijn broeder en zuster zijn **beyde** gekwetst,
doordien zij een gedeelte van de schoorsteen in
de zijkamer op het hoofd gekregen hebben; dog
de wonden staan goed.. . Hun zoon is volmaakt
wel en is wonderlijk bewaard daar hij in hetzelfde
vertrek met zijne ouders was, maar door het half
omvallen van een boekenkastje is hij behoed ge-
worden van de balken op het lijf te krijgen. Het
is eene verwoesting daar men geen denkbeeld
van kan vormen.. . . . Ik betreur hartelijk mijne
lieve vriendin **Bennet**, die mede onder de onge-
lukkige slachtoffers is. Deze morgen heeft Professor

Rau de dank- en bedestond waargenomen en met zeer veel vuur gebeden.. . . .

De reeds door Prof. Paradijs genoemde W. J. van Noort, een schoonzoon van den Leidschen griffier A. C. de Malnoë, berichtte o.m. aan P. v. Winter:

[Mijn huis is ingestort, mijn kabinet physische instrumenten is vernield, mijn bibliotheek zwaar gehavend] maar wij hebben door Gods goedheid het leeven behouden. Wij zijn wonderbaarlijk gered en op het juiste ogenblik, want zo wij een minuut later in onze kamer hadden moeten blijven waren wij zeer zeker geëcraseert geweest.

[Mijn vrouw is ernstig aan het hoofd gekwetst, ik ben getroffen bij het rechteroog. De ruïne van mijn huis heb ik voor f 6000.— aan een slooper verkocht. De werklieden krijgen een premie als ze mijn belangrijke papieren uit de puinhoopen voor mij redden.

Uw huizen leden weinig schade.]

Zes weken later klaagt de schrijver nog over zijn verminderd gezichtsvermogen. Aan de *contrôle-commissie* had hij opgave gedaan van de schade, die toegebracht was aan de twee huizen van P. v. Winter: ongeveer f 600.—.

Deze laatste zal wel het sterkst getroffen zijn geweest door een brief van zijn zwager J o o s t R o m s w i n c k e l, die bij de ramp een dochtertje verloren had.

Deze brief (d^o 25 Jan. 1807) luidt in hoofdzaak als volgt:

[Hartelijk dank voor Uw medeleven met ons en de Leidenaars.] Onze toestand is de volgende. Het zwaar geschonden overschot van ons waarlijk beminnelijk en zoo voor de onsterfelijkheid rijp geworden kind is Vrijdag den 16^{en} des avonds onder mijn oog naast het lijk van **haare** ook altoos betreurde Oom Mathijs bijgezet. Zij zat in de voorkamer in de vengsterbank te borduuren en te **praaten** met onzen vriend, den heer Muntendam, wanneer, met haar, de huysen, de menschen, in blokken huysenaan wederszijdevan het Rapenburg, van voorbij de Koepoortsgragt tot bij de **Gaaren-**markt en daaragter tot aan de Vest, oft tot bij de St. **Pieters** en Paulus-kerk en **zoo** in het vierkant tot bij en zelfs op de Brede straat, **of** geheel vermorseld bf onredbaar geteysterd Wierden, terwijl het overig deel der stadt, als waare daar eene **ligte** aardbeving geweest, medegeschokt en meerder of minder beschadigd is geworden. Muntendam is gered na ten minste vijf **uuren** onder de **puyn-****hoopen** gelegen te hebben; dog er is bij ons geen twijfel, dat ons kind met de gevel en 't geen daar boven en bij was buyten op de straat geslagen, niet ogenblikkelijk **haare** gelukkige overgang **zoude** hebben ondergaan; zij werd eerst dingsdags gevonden.

Mijne vrouw was even 10 minuten naaragteren gegaan om een blik naar Amsterdam gereed te **maaken**: verbeel U de moeder op het ogenblik,

schoon ook, dog ligt, gequêtst naar voren **loopen**, door de puynhoop damp etc. belet, naar agteren **vlugten** en daar over het gedeeltelijk verwoest deel naar buyten op de straat en op de **puynhoopen** vluchten tot redding van onze Dochter. [Mijn vrouw is thans onnatuurlijk kalm.] Ons jongste kind **Ceesje** was **schuyns** over onze wooning op het school bij den heer **Verburg**, welke met zijn vrouw en ten minstevier kinderen onder de geheele instorting van zijn huys de dood vond. Het was speeltijd en ons kind was met een ander, gelijk hij omtrent 9 jaaren oud, in de binnenkamer bij een kagchel; zij gloeyden de pook om in een houtje een gaatje te branden.

De slag en het instorten was op 't oogenblik, dat hij de pook op het houtje zette. Zij Wierden **beyden** naar binnen de schoorsteen op elkander geslagen en de kagchel naast de linkerzijde van mijn zoontje neder, waardoor zijn linkerarm ook **schrikbaarend** is gebrand.

Zij kwamen Godlof bij kennis en het gillen en kermen hoorende **zeide** het makkertje: „Og mijn God, nu ben ik oorzaak, dat alle menschen sterven !” denkende het geval door de gloeyende pook veroorzaakt te hebben.

Mijn kind, schoon mede gedaan hebbende, antwoorde : „Zie je nu wel, Van der Lande, dat is door je onvoorzigtigheid: ik heb het je wel gezegd.” En daarop laat hij volgen: „Daar is een gat, ik wil hier niet blijven; ik zal er uyt klimmen.”

‘t Geval of liever de wil van Godt heeft beschikt dat van de schoorsteen, met de huysen naar beneden gestort, het gat is open gebleven, — van welk geluk men zeker een tweede geval moeylijk zou gevonden hebben — hij kloutert er uyt, — hoe, is ons onbekend — hij komt op de puynhoopen gelijk ook na hem zijn makker en klimt over balken en puyn, zonder gevaar te vreezen tot aan de Gaarenmarkt-brugge en zoo weder aan onze zijde tot aan de Lange-brugge en door de steegen agter ons naar ons toe.. . . .

Ik was in 's-Hage en had tot 10 uren zitten werken, wanneer mij door iemand, zeker mijn relatiën niet wetende, zonder iets meerder de tijding werd gebracht, dat het Rapenburg geheel in ruïne lag. U mijne toestand te beschrijven is onnodig, hoe ik te Leyden ben gekomen is mij nog een raadsel.. . . .

Over de doeltreffende wijze, waarop direct de hulpverlening georganiseerd werd door stads- en landsregeering sprak iedereen met veel lof; ook destijds toonde het Nederlandsche volk zich saamhoorig in rampspoed, zich in daadwerkelijk medeleven aansluitend bij zijn vreemden vorst.

Pieter van Winter ontving hierover inlichtingen van een chef der levensmiddelen-distributie, D. Keu n. Deze schreef op 28 Jan.:

. Wanneer UEd. in deze ongelukkige stad zult komen, zal UEd. gehele straten verloren

vinden; er zijn reeds zo veel huizen omgehaald en weg, dat de plaine zo groot als den Dam zal zijn.

2000 werklieden zijn bezig om af te breken, **puyn** te varen en het verbroken hout langst veel gragten op de wal neder te leggen. Mij is dat getal van werklieden bijna bekend, dewijl in Commissie ben gesteld aan allen brood, kaas, **genever** en bier te bezorgen. Heb daarvan het magazijn in een mijner verlatene huizen op het Rapenburg geplaatst. 800 broden, 550 pd. kaas, 18 half vaten bier, 1 $\frac{1}{2}$ anker **genever**, dat distribueren wij. **'s Avonds** word voor enige honderden soup gekookt; bereken nu de inportante kosten dagelijks.

De Haagse werklieden trekken **'s avonds** heen en **'s morgens** terug. De behoeftigen hebben het beter als bevorens.

De giften van weldoeners zijn groot. Ook de dankbaarheid algemeen. De zorg bij het stadsbestuur verdient waarlijk lof. De uytdeling **toe-**betrouwt aan particulieren verwekt zielsgenoegen; menige dankbare traan word aan de milde gever zo van den uytdeeler als ontvanger toegedeelt — dan hier genoeg van.

Wat is het een slag voor de geleerde waereld en weldenkende jongelingschap den waardigen Luzac en Kluyt te hebben verloren. De jeugd is om dat gemis terneder geslagen en hebben alle zig de arm met een floers omwonden ter droeve nagedagenisse.

Professor Oosterdijk heeft zijn brave vrouw aan de gevolgen der **bekome** wonden verloren

Professor **Rau** hebbe bij de Hr v. Noort ontmoet en was welvarend. Men zegt dat hij *f* 10.000.— voor schade en *f* 3000.— jaarlijks pension heeft; is dit waar, **zoude** elk schade leydende met zulk of dergelijke **cado** nogal getroost kunnen worden.

De berigten omtrent de publieke gebouwen zijn droevig. De St. Pieterskerk heeft veel geleden : de bove **muuren** zijn 12 à 14 duymen over de **benede muuren** geschoven. De St. **Pancras** niet minder; de bank van leening heeft 55 duyzend nodig, zo als bij de inspectie is bevonden.. . . . N.B. de oude Jan le **Francq** v. Berkhey is op het Paleis in het Bosch gelogeerd; men **zoude** hierop kunnen zeggen : 0, Brederode, het kan verkeren. . . .

De laatste zin herinnert aan de energieke hulp van Koning Lodewijk. Niet alleen bezocht de koning in korten tijd tweemaal het terrein van de verwoesting — den eersten keer bleef hij er van 's avonds half negen tot 6 uur in den morgen — en zond hij zijn lijfartsen, maar ook zorgde hij voor enkele Haagsche brandspuiten, circa 400 werklieden en het eerst benoodigde geld. In het „Paleis in het Bosch” mocht een aantal dakloozen logeeren, van welk aanbod behalve de oude Le **Francq** van Berkhey ook de familie De Kruyff gebruik maakte.

Een aardig voorbeeld van de algemeene deelneming levert de houding van de soldaten der koninklijke garde, die allen **één** dag soldij afstonden ten bate

van de slachtoffers. Schril stak hiertegen af het gedrag van enkele plunderaars alsmede van eenige huiseigenaars tegen wier practijken een **huur-com-**missie moest optreden.

Ondanks alle hulp, ook van de zijde der **lands-**regeering, is de wond, die destijds in de stad geslagen werd, nooit geheel hersteld, althans een duidelijk litteeken heeft het Rapenburg gehouden. Tegenover den gedenksteen neemt een plantsoen de plaats van de verwoeste huizen in.

Prof. Paradijs heeft dus een juist voorgevoel gehad.

HILVERSUM

H. A. **HÖWELER**

Thorbecke en het Leidsche huiszittenhuis

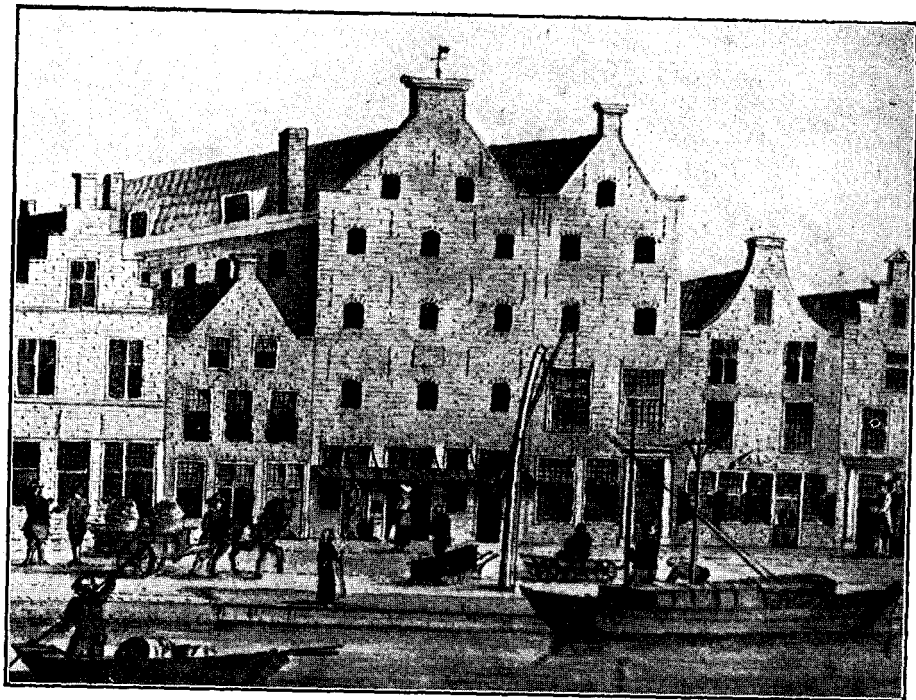
I

In hetzelfde jaar 1848, waarin de Leidsche **hoogleeraar** Thorbecke een centrale plaats inneemt in de belangstelling der natie ter zake van de grondwetsherziening van dat jaar, bezet hij — nu als lid (sinds 1845) van den raad der stad Leiden — een centrale plaats in een louter stedelijken twist, dien over het huiszittenhuis. En zij, die Thorbecke als grondwets hervormer en komend staatsman **vreezen** in den lande, zoeken gretig wapentuig tegen hem uit zijn houding in deze huiszittenhuiskwestie; niet enkel dan, maar nog decenniën later ¹⁾.

De twist over het huiszittenhuis was een twist over een ernstige gezags- en rechtskwestie, en van geldelijke beteekenis voor de stad. De van vóór den tijd der Beiersche graven dagteekenende instelling ²⁾,

¹⁾ De Bosch Kemper, Geschiedenis van Nederland na 1830. V, 1882, blz. 396-398, en bijlagen, blz. 299-309: Blok, Geschiedenis **eener** Hollandsche stad, IV, 1918, blz. 124-127.

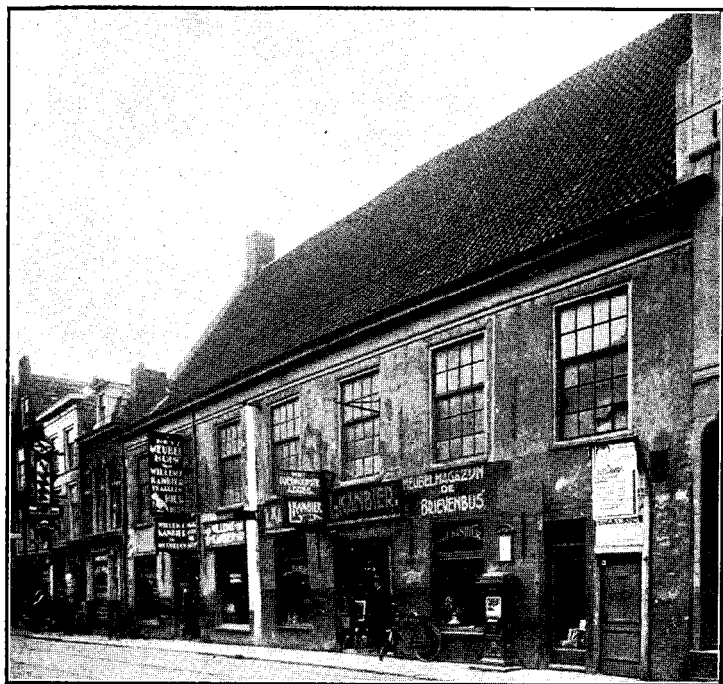
²⁾ Stukken, het Huiszittenhuis betreffende, uitgegeven op last van den Raad der Stad Leyden, door de daartoe benoemde Raadscommissie, 1849, bijlagen, blz. 163.

HUISZITTENHUIS, ± 1780
(Oude Rijn)

HUISZITTENHLIIS, 1933
(Oude Rijn)

ACHTERKANT HUISZITTENHUIS: SOEPHUIS, 1933
 (Haarlemmerstraat)

bestemd voor uitdeeling van brood en brandstof aan armen die in hun eigen huis woonden, kostte in den malaisetijd der jaren '40 handen met geld; en dit geld kwam goeddeels uit de berooide gemeentekas ¹⁾. De voor deze te groote mildheid, ook aan beheerskosten, aansprakelijke beheerscommissie — „Meesteren Regenten der Huiszitten- en Diaconie-Armen” **geheeten** — werd voor de helft door het gemeentebestuur, voor de helft door den kerkeraad aangewezen, en stond onder toezicht van den gemeenteraad. Het over die mildheid nu gerezen geschil tusschen raad en regenten gaf den Leidschen gemeenteraad vooreerst op 9 October 1847 aanleiding, aan het college van burgemeester en wethouders en de commissie van financiën twee raadsleden toe te voegen — G. P. van Outeren en J. R. Thorbecke — „ten einde alzoo vereenigd werkzaam te zijn in het onderzoek en de behandeling der zaak van het Huiszittenhuis” ²⁾; en noopte den raad vervolgens op 29 December 1847, een commissie van negen leden aan te wijzen — den burgemeester en acht anderen, onder wie Thorbecke -- „om zich voorloopig met het bestuur der gemelde stedelijke inrigting te belasten” ³⁾ met ingang van 31 December 1847. Na nieuw verzet ⁴⁾ van de kerkelijke regenten (de diakenen) en van een door den kerkeraad ingestelde commissie, —

¹⁾ Op de Leidsche begrooting voor 1847 niet gespecificeerd: zie Thorbecke. Over plaatselijke begrooting, 1847, blz. 128.

²⁾ Stukken enz., 1849, bijlagen, blz. 72-75, 218-222 (verslagen van 23 October en 5 November 1847).

³⁾ Stukken enz., 1849, bijlagen, blz. 105-107.

⁴⁾ 31 December 1847.

na aanwijzing van een nieuwe beheerscommissie van overleg¹⁾ (zonder Thorbecke), — en na een nieuwe conferentie van gemeentebestuur en kerkeraad ²⁾ wordt dan de gansche zaak om rechtsgeleerd advies in handen gesteld van drie juristen-raadsleden : mr. C. J. Luzac (president van de Leidsche rechtbank, neef van Thorbeckes medestander in de staatkunde mr. L. C. Luzac), mr. J. R. Thorbecke (den hoogleeraar) en mr. N. Oliviers) (Thorbeckes boezemvriend, advocaat te Leiden; van 1862 tot 1866 minister van justitie). Stijl en inhoud van het historisch-rechtsgeleerd verhoog dezer commissie, van 3 Februari 1848, maakt hier en daar een Thorbeckiaanschen indruk; in veel sterker mate doet dit een nader, en langer, rapport van 6 Maart 1848). Op 5 April 1848 brengt dan hetzelfde driemanschap nog een derde verslag uit, waarin het geschil aldus wordt gekenschetst:

De zaak van het Huiszittenhuis is eene der gewigtigste, omtrent welke de stedelijke Regering welligt immer te beslissen had; want het betreft hier het handhaven of het afstaan van een regt van regering op een hoogst belangrijk onderwerp, de armenzorg.

Geheel in Thorbeckes geest eindelijk 5) besluit dit rapport van 5 April 1848 met de woorden:

¹⁾ 1 Januari 1848.

²⁾ 20 Januari 1848.

³⁾ Uit te spreken op zijn Fransch: Olivié.

⁴⁾ Stukken enz., 1849, bijlagen, blz. 127-138, 157-180.

⁵⁾ Over plaatselijke begrooting, 1847, blz. 108—114 ; Verslag der commissie, bij besluit van 17 Maart jl. benoemd tot voordragt van een volledig ontwerp van Grondwetsherziening, 1848, blz. 20.

Wij gelooven dat het pligt is, het publiek in staat te stellen, zich uit de stukken **zelven** eene overtuiging te vormen; het zal dan met juistheid kunnen zien, aan wiens zijde de rede, aan wiens zijde de hartstogt staat. Wij voor ons schroomen dat oordeel niet en geven daarom aan den Raad in overweging een **verslag** van al hetgeen vroeger en later **op** het oont van het Huiszittenhuis **g**eschied is, 'openlijk in druk uit te geven.

Mogt men het noodig achten, wij **zelven** zullen ons gaarne in het belang der zaak met de zorg daarvoor belasten. De openbaarheid zal ook hier vele miskenningen doen ophouden.

Overeenkomstig dit laatste aanbod verzoekt inderdaad de raad op 27 Mei 1848 den drie **heeren**, zich met de openbaarmaking van de stukken ¹⁾ te belasten ; dien **zelfden dag stelt** de raad een nieuw reglement voor het bestuur van het huiszittenhuis vast ²⁾.

Wanneer dan nu eindelijk op 3 Juni 1848 in den laten namiddag het nieuwe bestuur het beheer van het huiszittenhuis wil overnemen, vindt het in het gebouw een deputatie uit den kerkeraad, die hun den toegang ontzegt en hun dien tracht te beletten. De burgemeester doet daarop, als zachte woorden niet helpen, deze vertegenwoordigers van den kerkeraad uit het gebouw verwijderen met de sterke hand. Het schandaal der zaak wordt vergroot, doordat bij de uitzetting een ander hoogleeraar, dr. Van der Boon Mesch, betrokken is als slachtoffer.

¹⁾ Zie blz. 14. noot 2. hiervoren.

²⁾ Stukken enz., 1849, bijlagen, blz. 195.

II

Door de publicatie der stukken — bij „D. du Mortier en Zoon, Stadsdrukkers” (1849) — liggen, voor wie die oude historie nog wenscht te kennen, de gegevens open. De eenige vraag echter, die zij niet beantwoorden — omdat destijds ieder het antwoord wist —, is deze: waar stond dat veelbesproken huiszittenhuis?

Men had in 1847 en 1848 te Leiden: het **heilige-geesthuis** of arme-wees- en kindershuis, nog heden op dezen voet bestaande, voor zooveel het gebouw aan de Hooglandsche-kerkgracht betreft (de „meisjeskant” er van, uitkomende aan den Ouden Rijn, zuidzijde, is sinds veel jaren de drukkerij-Brill); voorts het bewuste huiszittenhuis; en eindelijk de twee minnehuizen (nog bestaande; het oudere aan de **Heerengracht**, het jongere in de Kaarsenmakerssteeg). Naar het gevoelen nu van verscheidenen in onze dagen was in 1847 en 1848 het huiszittenhuis gevestigd in den naar den Ouden Rijn gekeerden vleugel van het heilige-geesthuis, thans **Brill**.

Dit gangbaar gevoelen omtrent de ligging van het huiszittenhuis schijnt niet wel houdbaar. Om drie redenen.

De eerste ligt in Van der Aa's Aardrijkskundig woordenboek der Nederlanden, in welks zevende deel, uit 1846 — dus juist uit den tijd van onzen twist —, het heet ¹⁾:

¹⁾ **Van der Aa**, VII, 1846. blz. 244-245. **Cursiveering** thans aangebracht.

Het Huiszittenhuis staat aan *de* noordzijde ¹⁾ van den Rijn, ter plaatse waar vroeger het St. Barbara Gasthuis gevonden werd ²⁾. Het groot aantal armen binnen Leyden, dat sommigen, al voor ruim honderd jaren, op een vierde gedeelte der ingezetenen van de stad begroot hebben, en dat sedert niet afgenomen is, heeft het oprigten en onderhouden van dit huis noodzakelijk gemaakt. *Onderscheidene vertrekken zijn er in dat gebouw, waarvan de voornaamste zijn de Kamer der Regenten en die der Regentessen.* In de eerste ziet men eene lijst van alle de Regenten en alle zulke liefdadigen, die boven de twee honderd gulden aan dit huis gemaakt hebben. In de andere vindt men het beeld van een klopje ³⁾ hetwelk, zoo men getuigt, veel aan het Huiszittenhuis gemaakt heeft. Ook hangt er ⁴⁾ eene levensgroote afbeelding van den Heer Joan van Opmeer, geschilderd door Frans van Mieris De Regenten van dit huis, Huiszitten-Meesters genaamd, zijn zes in getal, die nevens zes Diakenen der Nederduitsche Gereformeerden, zorg dragen voor alle de armen, die tot geene andere bijzondere gezindheid behooren. Deze mogen echter in het Huiszittenhuis, ten haren koste uitdeelingen aan de armen laten doen. Voorts zijn er acht Kraammoeders, die ook wel

¹⁾ D.i Haarlemmerstraatzijde.

²⁾ Evenzoo Orlers, Beschrijving' der Stad Leyden, 1614, blz. 100. 103-105: „aende Noort zijde vanden Ouden Rijn”: Van Mieris, Beschrijving der stad Leyden. I, 1762, blz. 196: „tusschen den Ouden Rijn en Marendorp”: Pleyte, Leiden vóór 400 Jaar en Thans, 1874, blz. 26, 47—48, 91: „uitkomende op de Haarlemmerstraat. . . . Naast het Huiszittenhuis heeft men de Armenbakkerij”.

³⁾ Nonnetje.

⁴⁾ Thans in de verbouwde regentenkamer.

Goede Moeders ¹⁾ genoemd worden, en zorg dragen voor arme kraamvrouwen en jonggeborene kinderen, die zij, drie of vier weken lang, van het noodige verzorgen, zoo dat de lasten van het Huiszittenhuis zwaar zijn. In de voorgaande eeuw werden er, in een jaar acht en twintig lasten rogge en omtrent zeven duizend tonnen turf uitgedeeld, behalve nog zes en dertig duizend gulden aan geld, die door de Armverzorger, ten hunnen huize, aan gewone en buitengewone armen uitgereikt werden; doch thans komen de Armverzorger met geen twee honderd lasten rogge en tarwe en met geen twintig duizend tonnen turf in het jaar toe. De inkomsten van dit huis bestaan uit eenige pachten, landhuren, renten enz., en voornamelijk uit de penningen, die gedurende de predikatiën in de kerken en aan de huizen der ingezetenen worden ingezameld, en, tweemaal in het jaar, door de Huiszittenmeesters, Predikanten en Ouderlingen der Nederduitsche Hervormden worden bijeengebragt. Ook de stedelijke kas geeft jaarlijks eene aanzienlijke toelage. *Bij dit gesticht staan kapitale gebouwen langs den Ouden Rijn, geheel ingerigt tot berging van eene groote hoeveelheid granen*, waarover eene afzonderlijke administratie is aangesteld, doch die ten behoeve van de huiszitten-armen graan koopen en brood bakken, en dit aan de armen-administratie, tegen eenen overeengekomen prijs, ter uitdeeling verschaffen.

De tweede reden ligt in wat de gepubliceerde Stukken enz. zelf van 1849 over het voorgevallene berichten. Men leest er namelijk ²⁾:

¹⁾ Goe-Moeders (Orlers, 1614, blz. 104).

²⁾ Stukken enz., 1849, blz. 232-236. Cursiveering thans aangebracht.

Op heden den derden Junij achttien honderd acht en veertig, des namiddags ten vijf ure, hebben wij Burgemeester en Wethouders der Stad Leyden, geadsisteerd door dezer Stads Secretaris, ons begeven naar het Huiszittenhuis, ten einde over te gaan tot de installatie van het Collegie van Regenten over dezelve administratie en de invoering van het Reglement voor dat Bestuur gearresteerd den 27. Mei *dezes* jaars, overeenkomstig de magtiging van den Raad van dezelfde dagteekening.

Daar gekomen, zijn wij door de Diakenen Zuurdeeg, Zaalberg, Stoffels en De Breuk *in eene kamer, bij de Regenten der Armbakkerij in gebruik* ¹⁾ ontvangen, die, toen wij hun de reden van onze komst mededeelden, ons te kennen gaven, dat zij als Diakenen der Nederduitsch Hervormde Gemeente door het Burgerlijk Bestuur niet konden *geïnstalleerd* worden, en ook van hetzelfde *geene* reglementen konden ontvangen.

Hierop hebben wij aan hen medegedeeld, dat wij tot de installatie van het nieuwe Bestuur desnietteenstaande zouden overgaan, en hiertoe ons zouden begeven in *de gewone vergaderkamer van Mren Regenten* ²⁾, waarop zij antwoordden, dat wij daar niet toegelaten zouden worden, daar deze kamer thans in gebruik was bij den Kerkeraad aldaar vergaderd.

Na hun vertrek, terwijl wij in deze kamer ons nog bleven ophouden, ten einde de nieuw benoemden af te wachten en te onderzoeken, of ook aan dezen de toegang *zoude* worden geweigerd, werd deze toegang al dadelijk geweigerd aan eenen Stads-bode, die, buiten geplaatst, door den Secretaris op onzen last werd geroepen;

¹⁾ Dit moet wel de regentessenkamer wezen.

²⁾ Thans vergaderkamer der diaconie.

hierop hebben wij ons de buitendeur doen openen en den Commissaris van Politie door zijne Agenten bijgestaan, door ons reeds vroeger gerequireerd, om ons des noods de krachtige arm te **leenen**, gelast om die deur geopend te houden, en **geene** andere personen dan de nieuw benoemden in te laten.

Voorts hebben wij ons begeven naar *de gewone vergaderkamer*, waar wij buiten de deur geplaatst vonden den knecht of bode van het **Huiszitten-**huis, die op onze uitnoodiging om binnen gelaten te worden, een of tweemalen aan de deur klopte, toen dezelve van binnen geopend werd, zonder dat het ons bekend is, wie zulks gedaan heeft.

Binnen gekomen, troffen wij rondwandelende en rookende **aan** , waarbij zich al spoedig voegde Profr. **Antonius** Henricus van der Boon Mesch, die op onze interpellatie stellig verklaarde zich hier als lid van den Kerkeraad te bevinden.

Dadelijk werd door Ds. Verweij ons gevraagd of wij de deur opengebroken hadden, en dit ontkennend beantwoord hebbende, gaven **wij** hun allen te kennen, wat de reden van onze komst was, en dat wij Predikanten en Ouderlingen verzochten de kamer te verlaten ; onder veelvuldige redenen, waarbij zij tegen onze handelingen protesteerden, verklaarden zij bepaald, dat zij leden waren van den Kerkeraad en de kamer niet zouden verlaten en niet dan voor geweld zouden wijken. Na ons verzoek driemalen te hebben herhaald, hebben wij den Directeur van Politie, daar op onze uitnoodiging aanwezig, den last opgedragen deze **Heeren** de kamer te doen ontruimen, hetgeen **niet** dan, **na** eene driemalen beleefde uitnoodiging van zijne zijde, met geweld is kunnen geschieden.

Laatstelijk echter nog een zestal Diakenen **aan-**

wezig blijvende, daar de Diakenen Zuurdeeg en Van der **Burch** door hun verzet bij de verwijdering van den Heer Van der Boon Mesch (zoo wij **meenen**) al vroeger de zaal waren uitgezet, hebben wij deze nogmaals doch vruchteloos uitgenoodigd om op het nieuwe Reglement zich te laten installeren, wanneer de politie tot eene gelijke verwijdering zullende overgaan en hun daar de verzekering van hebbende gegeven, zij goedschiks de kamer hebben verlaten.

Wij hebben voorts de benoemde **Heeren**. . . . verzocht in dezelve vergaderkamer te verschijnen, hun in hunne nieuwe betrekking geïnstalleerd, en aan hen de onder ons berustende sleutels overhandigd, waarna wij, behoudens het schrijven **eener** missive aan den Sekretaris van het **Huiszittenhuis**, tot de afgifte der boeken en het nemen van maatregelen omtrent den vader en den bode of knecht, zijn vertrokken.

En hebben wij ¹⁾ hiervan opgemaakt dit Proces-verbaal, hetgeen door ons is geteekend ten **jare**, maand en dage boven vermeld.

Een derde reden eindelijk ligt in de heugenis, die de diaconie er nog heden van heeft, dat zij zit in het oude huiszittenhuis.

Van het uitgebreide gebouwencomplex ²⁾, dat doorloopt tot aan de Haarlemmerstraat (het vroegere soephuis), ligt de hoofdingang ³⁾ links van (d.i. bewesten) het enorme pakhuis ⁴⁾ met de eerst kort

¹⁾ Burgemeester en wethouders.

²⁾ Zie den plattegrond.

³⁾ Oude Rijn **44c**.

⁴⁾ Van **Mieris, I**, 1762, blz. 213-214: Oude Gebouwen te Leiden, 1907, blz. 118; nu Oude Rijn 44d en 46.

geleden — ter wille van de vrachtauto's — verwijderde
luifel en met den gevelsteen

Graan-Magazijn
Voor den
Armen A⁰ MDCCLIV.

Recht tegenover dien ingang, door een muur met traliedeuren van 't voorpleintje gescheiden, ligt aan een achterpleintje de vroegere regentessenkamer (kamer der kraammoeders), met monumentale schouw enz. Rechts van dit achterpleintje, doch door een ander vertrek daarvan gescheiden, ligt de oude regentenkamer, zeer onlangs vergroot, verbouwd en gemoderniseerd. Links van het noordelijke stuk van het **voorpleintje** (bij de pomp) ligt de thans ongebruikte armbakkerij, die in tijden van graanschaarschte zelfs moet hebben gebakken voor de **heele** stad.

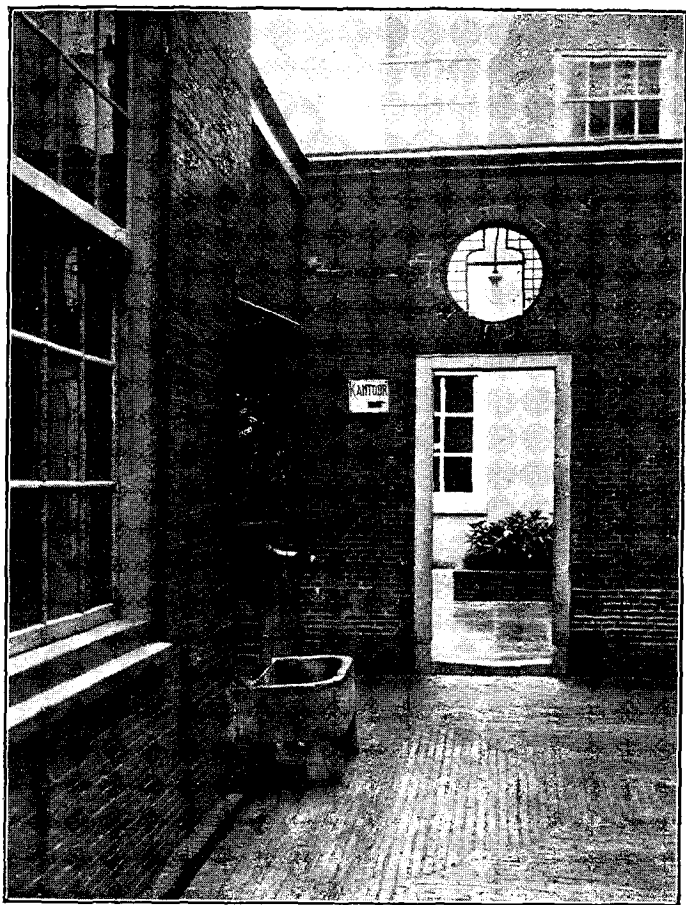
In den, ons thans vreemd klinkenden, naam **huiszittenhuis** — afkorting voor: huis der **huiszittenmeesteren** — is „**huiszit**” ¹⁾ een zelfstandig naamwoord ter aanduiding van hem, die thuis zit; vergelijkbaar met „**landzaat**” voor hem, die in een land zit ²⁾.

III

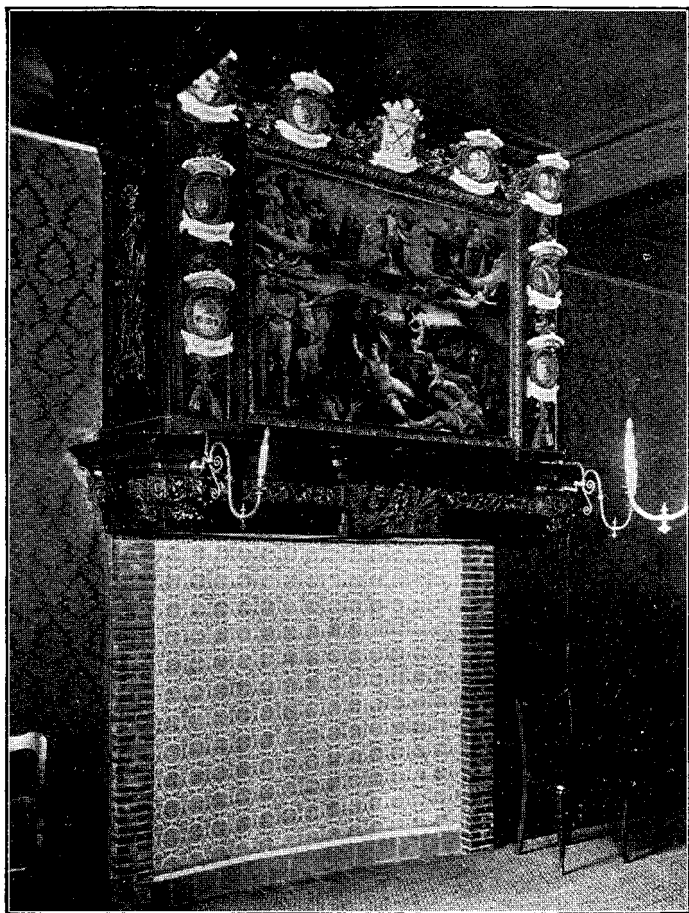
In verband met Thorbeckes levensgang is het

¹⁾ Verwijs en **Verdam**, Middelnederlandsch woordenboek. **III**, 1894, blz 766 : huussitte ; Woordenboek der Nederlandsche taal, **VI**, 1912. blz. 1283.

²⁾ Woordenboek der Nederlandsche taal, **VII**, stuk 1, 1916. blz. 1035.

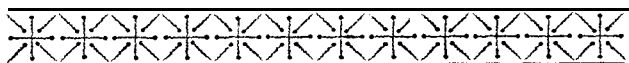
VOOR- EN ACHTERPLEINTJE, 1933
(Men kijkt naar de Haarlemmerstraat)

SCHOUW IN DE REGENTESSENKAMER, 1933

merkwaardig, bijna **comisch**, te zien, hoe in juist die zelfde maanden Maart en April 1848, waarin — blijkens het „**Dagverhaal** aan Adelheid” — zijn gedachten onafgebroken bezig zijn met de meest ingrijpende grondwetsherziening die ons land gekend heeft, en waarin de heele natie op hem ziet, hij door de omstandigheden genoodzaakt wordt deel te nemen aan, en zich te verdiepen in, deze Leidsche ruzie. 6 Maart 1848 rapport van Thorbeckes huiszittencommissie; 16 Maart Thorbecke bij Willem 11 geroepen; 17 Maart Thorbecke voorzitter der **grondwetscommissie**; van 18 tot 27 Maart drukke vergaderingen der grondwetscommissie in den Haag en in Leiden; 5 April nieuw verslag van Thorbeckes **huiszittencommissie**; van 8 tot 10 April resumptie van het werk der grondwetscommissie; 11 April Thorbecke weer bij den koning; 12 en 13 April Thorbecke in den Haag om de drukproeven van het **grondwetsverslag** na te zien; 17 Mei aftreden van minister Schimmelpenninck, Thorbeckes antagonist; 27 Mei raadsvergadering over het huiszittenhuis; 3 Juni het huiszittenhuisschandaal; 19 Juni 1848 indiening van de twaalf grondwetsontwerpen.

C. VAN VOLLENHOVEN.

Het ontslag van Jhr. Dr. Ph. f. B. von Siebold ¹⁾

Gaarne voldoe ik aan het verzoek der redactie van het Leidsche Jaarboekje, een gedeelte van mijn op het Siebold-herdenkingsfeest (4 Mei 1932) te Leiden uitgesproken rede hier vast te leggen, en wel dat gedeelte, dat betrekking heeft op de omstandigheden, die geleid hebben tot von Siebold's ontslag uit Nederlandschen staatsdienst bij K.B. van 7 October 1863.

Hoewel het niet mogelijk is alle oorzaken van S.'s ontslag nauwkeurig na te gaan zoolang de talrijke hierop betrekking hebbende bescheiden in Nederlandsche archieven en in het bezit van Graaf von Brandenstein-Zepelin nog niet zijn gepubliceerd, zal ik binnen het korte bestek van dit artikel trachten de voornaamste oorzaken in het licht te stellen. S.'s verstrekkende internationale relaties, zijn Humboldtiaansche universaliteit van kennis en invoeling,

1) Korteheidshalve heb ik in dit artikel von Siebold met S. aangeduid.

maakten hem hoe langer hoe minder **geschikt** om in staatsdienst **de** beperkte belangen van een bepaalde natie te behartigen. Zijn internationaal besef was dat van zijn tijdgenooten vèr vooruit; zijn voorstel aan Minister Thorbecke (9.11. 1863) in Den Haag een internationale conferentie bijeen te doen komen ter bespreking van middelen om de geschillen tusschen Japan en de andere mogendheden alsmede de geschillen tusschen de Japansche politieke partijen op vredelievende wijze te **beslechten**, paste niet alleen niet in het kader der politieke mogelijkheden van zijn tijd, maar zou zelfs binnen de huidige Volkenbondsorganisatie moeilijk uitgevoerd kunnen worden. Zijn sympathie voor Japanners en in **mindere** mate voor Russen voerde tot menig conflict met zijn loyaliteit tegenover de Nederlandsche regeering. Sedert den **Krim-oorlog (1853-56)** — waarin hij stelling nam voor Rusland tegen **Engeland** blijkens een niet gepubliceerde verhandeling in het huisarchief van Graaf v. **Brandenstein** — vooral **moet** dat conflict pijnlijker geworden zijn in verband met de **traditioneele** samenwerking tusschen Engeland en Nederland in het Oosten in het algemeen en tegenover Japan in het **bijzonder**, een samenwerking, die in Sept. 1864 tot **gemeenschappelijke** militaire actie (met steun van Fransche en Amer. oorlogsschepen) tegen den Japanschen vorst van **Nagato (Choshu)** leidde. Terwijl reeds in Juli en Augustus 1863 Engelsche, Nederlandsche, Fransche en Amer. oorlogsschepen invijandelijkheden werden gewikkeld met Japansche

strijdkrachten, onthield Rusland zich van elke vijandelijkheid, in verband waarmede de in Nederland teleurgestelde en daags tevoren ontslagen S. op 8 October 1863 zijn reeds eerder tot Thorbecke gericht verzoek tot bijeenroeping **eener** internationale conferentie ter bespreking van Japan's moeilijkheden ditmaal aan Ignatiev, adjudant van Tsaar Alexander II, verzond. S.'s hoop, dat de Russische tsaar zou bemiddelen in het conflict **tus-**schen Engeland, Frankrijk, U.S.A., Nederland en **de** anti-Westersche partij in Japan is niet in vervulling gegaan. Alexander II was hem niet zoo goed gezind als de in 1855 overleden Nicolaas I, aan wien S. zeer groote diensten **had** bewezen door het verstreken van Japansche kaarten (**Mamiya Rinzo**) van den benedenloop van de Amur, van de **zee-**engte tusschen Azië en Sachalin, en van Sachalin en Hokkaido. Blijkens een open brief van 12, X. 1834 heeft de Russische geograaf en ontdekkingsreiziger **K r u s e n s t e r n** reeds kort na S.'s eerste terugkomst uit Japan, waar hij deze kaarten met levensgevaar had verworven, de kaarten gezien. Toen commandant **Nevelski** in 1848 de Amur tot de monding afvoer, bevestigde hij aan S.'s vriend, den gouverneur-generaal van Oost-Siberië (1847-61) **Muraviev**, dat Sachalin inderdaad, **zoo-**als S.'s Japansche kaarten aangaven, een eiland was, dat de navigatie op de Amur gemakkelijk was, en dat de Russen met kans op succes het Amur- en Ussuri-gebied konden koloniseeren. Zoo wordt de haven aan de monding van de Amur **Niko-**

lajevsk in 1851 gesticht, en nadat de Krim-oorlog het kolonisatietempo versneld had (Amur-expedities van 1854 en '55) en China gedwongen was het gebied ten N. van de Amur en tusschen de Ussuri en de zee aan Rusland af te staan bij de verdragen van Aigun (1858) en Peking (1860), wordt in 1861 de haven Vladivostok (Beheersch het Oosten!) gesticht. De voor deze Russische expansie noodzakelijke geografische informatie heeft S. aan de Russische autoriteiten in de dertiger en veertiger jaren van de 19de eeuw verschaft. Bovendien heeft hij een gedeelte van de brief van Nicolaas 1 (d.d. 23. VIII. 1852) aan de Japansche regeering geredigeerd. Deze brief werd naar Japan gebracht op het oorlogsschip van Adm. Putjatin, dat 21. VIII. 53 in Nagasaki aankomt, dus slechts ruim een maand na de eerste aankomst van Perry's eskader in de baai van Uruga. Met het oog op deze hulp van S. aan Rusland en zijn pro-Russisch anti-Amerikaansch pamflet „Vertoog van de pogingen door Nederland en Rusland gedaan tot openstelling van Japan” (1854) is het verklaarbaar, dat Perry S. beschouwde als een „Russische spion” (volgens Francis L. Hawks, Narrative of the expedition of an American squadron to the China Seas and Japan. 1856). Het kan aan de Nederlandsche autoriteiten niet geheel onbekend gebleven zijn, dat S. op 29. I. 1862 uit Nagasaki een brief schrijft aan de Japansche ministers van buitenl. zaken te Yedo, waarin hij hun den inhoud van een 200 juist ontvangen schrijven van den Russ. admiraal Likhatch-

schof mededeelt. Likhatschof spreekt daarin van zijn hoop, dat S. als lid van het eerste Japansche gezantschap in Europa (in 1862 hebben inderdaad Japansche gezanten voor het eerst bezoeken gebracht aan de regeeringscentra van Amerika en Europa) naar Petersburg komend, daarna als Russisch gezant naar Yedo gezonden zal worden om een (anti-Angelsaksische) Russisch-Japansche alliantie tot stand te brengen. ¹⁾ In brieven d.d. 29. V. 1861 en 22. VIII. 61 (gepubliceerd door Kure in diens S.-biografie p. 241-258) dringt S. er bij de Japansche regeering op aan hem als adviseur toe te voegen aan het eerste Japansche gezantschap, dat naar Europa zal vertrekken. Wanneer zijn wensch door de Japansche regeering niet wordt vervuld, deelt S. aan de Jap. ministers van buitenl. zaken niet alleen den inhoud van den brief van Likhatschof mede, maar ook in een schrijven d.d. Nagasaki 17. II. 1862 den inhoud van de missive van Z.K.H. Prins Hendrik der Nederlanden d.d. 8. XII. 61, waarin Z.K.H. de hoop uitspreekt S. met het Japansche gezantschap in Europa terug te zien. ²⁾ S. demonstreert op deze wijze den invloed

1) Op 31 .XII. 1861 eindigde de geldigheidsduur van het laatste charter der in 1799 door Russen opgerichte **Russisch-Amer.** handelmaatschappij. In Alaska, waar deze maatschappij handel dreef, voltrok zich daarna een niet met de wenschen van S. strookende machtsverschuiving (ten **nadeele** van Rusland), die tenslotte leidde tot den koop van Alaska door de **U S.A.** in 1867.

2) De origineele brieven berusten in het Japansche **Rijks-**archief (Shiryo hensansho).

dien hij in Nederland en Rusland bezit en hoopt daardoor de Jap. regeering te bewegen hem aan het Jap. gezantschap toe te voegen. Dit gelukt hem niet, daar de brieven van de Nederl. consuls De Graeff van Polsbroek en De Wit (d.d. 17. VI. '61, 10. VII. '61, 18. VII. '61, 18. VIII. '61), aan de Jap. regeering hadden duidelijk gemaakt, dat S.'s betrekkingen tot de Jap. regeering door de Nederl. autoriteiten met achterdocht werden gadeslagen. Daar het verblijf van Westersche particuliere personen te Yedo verboden was (alleen het personeel der Westersche gezantschappen had het recht in Yedo te wonen), beschouwen de Nederl. consuls S. als een particulier persoon („geen ambtenaar van het Ned. Gouvernement”), hoewel S. zich als officier beschouwt blijkens de toevoeging aan de handteekening van zijn brief aan Consul-Generaal De Wit d.d. 27. VII. '61 „Von Siebold, Koloneltitulair bij den Generalen Staf van het Nederlandsch-Indisch leger met verlof in Japan”. Blijkens de brieven, die de Jap. rijksraden (d.d. 6. XI. '61 en 15. X. '61) aan S. schreven, om hun verzoek aan S. Yedo te verlaten toe te lichten, voelden de Jap. ministers, dat zij niet correct gehandeld hadden door S. in Mei 1861 als wetenschappelijk docent, medisch organisator en politiek raadsman in dienst te nemen, zonder vooraf de toestemming der Nederl. of der Ned. Ind. regeering, in wier dienst S. zich bevond, te vragen. En zoo verliet S. Yedo midden Nov. '61 na een verblijf van $\pm 5\frac{1}{2}$ maand op verzoek der Jap. regeering, die haar

verzuim tegenover de Ned. regeering op deze wijze hoopte goed te maken. De Ned. Indische regeering toonde haren goeden wil, door bij besluit van den G.G. in Januari '62 S. te benoemen tot adviseur voor Japansche zaken in Ned. Indië, met een salaris van *f* 1000.— 's maands. S. bleef evenwel nog tot eind April in Nagasaki in de hoop toegevoegd te worden aan het eerste Japansche gezantschap in Europa (brief van S. aan de ministers van Buitenl. Zaken te Yedo d.d. 10. IV. '62). Uit Nagasaki in Batavia aangekomen trachtte hij den G.G. Pahud te bewegen hem als eersten politieken agent [Donker Curtius was Nederlands& Commissaris in Japan van 1854 tot '59; zijn opvolger J. K. De Wit was Consul-Generaal van 1859 tot '63 en werd toen opgevolgd door De Graeff van Polsbroek, Consul-Generaal en eerste politieke agent] van Nederland in Japan naar Yedo te doen terugkeeren. Op 12 Aug. '62 diende hij een hiertoe strekkend verzoekschrift in bij den G.G., waarin hij o.a. een program van de door den Nederl. gezant in Japan te volgen politiek opstelde (hier voor 't eerst gedrukt). Daaruit blijkt, dat S. als Ned. gezant een leidende en toonaangevende rol zou willen spelen in het politieke leven van de Jap. hoofdstad en het Nederlandsch als voertaal van het Europ. onderwijs en als voornaamste Westersche taal zou willen handhaven (niet het hem weinig sympathieke Engelsch invoeren, dat inderdaad, zooals hij vreesde, het Nederlandsch in Japan verdrong). Hoe ver S. zijn tijd vooruit was blijkt uit zijn wensch

zich als Ned. gezant te omringen met een staf van „wetenschappelijke **attaché's**”. Deze droom zou eerst in 1926 werkelijkheid worden, toen de **Franse** ambassadeur Paul Claudel het „Maison Franco-Japonaise”, bezet door een staf van „wetenschappelijke **attachés**”, stichtte. Toen het antwoord van den G.G. d.d. 29. X. '62 S. **diep** teleurstelde en hem **duidelijk** maakte, dat voortaan de betrekkingen tusschen Nederland en Japan door het Ned. **ministerie** van Buitenl. Zaken zouden geleid worden¹⁾, vertrok hij naar Den Haag om een laatste poging te wagen als Ned. gezant naar Japan terug te **keeren**. Dat zijn opvattingen over de door Nederland ten opzichte van Japan te volgen politiek niet overeenkwamen met die **der** Ned. regeering, kon hij bovendien ook reeds in Batavia begrepen hebben, toen G.G. Pahud de door S. verlangde publicatie in het **Staatsblad** van S.'s geschrift „Het attentaat op het Engelsch Gezantschap in den tempel Tozenji te Yedo ²⁾ geschied- en staatkundig toegelicht” weigerde. S.'s laatste uiteenzetting van de z.i. door Nederland ten opzichte van Japan te volgen politieke richtlijnen bevindt zich in een uit-

¹⁾ Van 1855 tot het K.B. van 23 Juli 1862 behartigde de Min. **V.** Koloniën te zamen met zijn ambtgenoot van Buitenl. Zaken de Japansche aangelegenheden. Het K.B. van 23 Juli 1862 — voor 'teerst gepubliceerd op p. 319 van het werk **van** Mr. Van **Kleffens**. De internationaalrechtelijke betrekkingen tusschen Nederland en Japan (1919) — belast uitsluitend den Minister van Buitenl. Zaken met deze verantwoordelijkheid.

²⁾ Zomer 1861: S. heeft zijn best gedaan de door dezen aanslag in het Westen gewekte wrok-gevoelens weg te nemen.

voerige memorie, die hij op 9 Febr. 1863 uit **Leiden** aan Min. Thorbecke zendt. Hij bepleit hierin een door Nederland geleide internationale interventie in den binnenlandschen politieken strijd van Japan met het doel de heerschappij van den Keizer te herstellen, de uitvoerende macht van den **Shogun** te handhaven (in dit opzicht waren S.'s hervormingsplannen niet radicaal genoeg) en de tijdens de **Tokugawa-periode** vigeerende restricties der persoonlijke en handelsvrijheid der feodale vorsten af te schaffen. De uitvoering van S.'s plannen werd echter onmogelijk gemaakt door de logica der feiten, die S. niet voorzien had.

Op 25 Juni 1863 werd een Amer. koopvaardijship beschoten door Japansche batterijen en oorlogsschepen in de Straat van **Shimonoseki**. Eenige dagen later onderging een Fransch schip dat lot. Op 11 Juli '63 leverde het Nederl. corvet „**Medusa**”, dat den nieuw benoemden Consul-Generaal en eersten Politieken Agent van Nederland De Graeff van **Polsbroek** van **Nagasaki** naar zijn standplaats Yedo bracht, slag aan de Japansche oorlogsschepen en kustbatterijen bij **Shimonoseki**. ¹⁾ Op 16 en 20 Juli vielen Fransche en Amer. oorlogsschepen deze Japansche Choshu-strijdkrachten aan.

In Augustus '63 schoot een Engelsch strafeskader een groot deel van de Jap. stad **Kagoshima** in puin. Men kan zich voorstellen, dat S. onder den indruk

¹⁾ Cf. Jhr. F. de Casembroot „De Medusa in de wateren van Japan in 1863 en 1864” (Den Haag 1865).

van deze gebeurtenissen en van zijne talrijke teleurstellingen op politiek gebied in de laatste jaren de onuitvoerbaarheid van zijne idealistische en vredelievende denkbeelden begint in te zien, ervan afziet in Nederlandschen staatsdienst een diplomatieke rol te spelen, en ontslag vraagt als **generaal-majoor-titulair** bij den Generalen Staf van het **Ned.-Indisch leger**.

J. RAHDER.

Leiden, December 1932.

Verklaring der bii de identificatie der documenten gebruikte afkortingen.

K: Documenten gepubliceerd in de Ned. taal door Prof. Kure **Shuzo** in diens standaard-biografie van von **Siebold** (**Tokyo** 1926; ongeveer 1580 **blad-**zijden). De directeur van het Japan-Instituut te **Berlin**, Dr. **Trautz**, zal in 1933 een Duitsche bewerking van dit werk doen verschijnen.

B: Documenten in het huisarchief van Graaf von Brandenstein-Zeppelin. Door mij gecopieerd tijdens hun aanwezigheid te **Leiden** in April en Mei 1932.

De spelling is die der **origineele** stukken.

K

*Aan de Heeren Gouverneurs
van Buitenlandsche Zaken te Yedo.*

Kanagawa den 17 Juni '61.

Sedert de opening dezer haven is het gaan van particulieren naar Yedo verboden geweest en heb ik steeds gezorgd dat dit verbod door mijne landgenooten werd nagekomen.

Thans echter verneem ik dat Uw Gouvernement den Heer van Siebold heeft uitgenoodigd om Yedo te bezoeken, ofschoon ik op de door den Gouverneur van Kanagawa namens het zelve ingewonnen informaties heb geantwoord, dat de Heer von Siebold geen Ambtenaar van het Nederl. Gouvernement was en alleen als particulier naar Japan was gekomen.

De toenmalige Gouverneur van Kanagawa Matsudaira Iwami-no Kami zeide ook nog #daarenboven, dat de Heer von Siebold in geen 'betrekking stond met het Jap. Gouvernement en alleen naar Kanagawa was gekomen om een moeilijk vraagpunt op te lossen. Het zij verre van mij om Uw Gouvernement het recht te betwisten om den Heer von Siebold dan wel ieder ander particulier uit te noodigen naar Yedo te komen, slechts alleen bevreemdte het mij ten zeerste, dat Uw Gouvernement dus zelfs niet de beleefdheid heeft gehad mij te laten kennis geven, dat de Heer von Siebold door het zelve was uitgenoodigd om Yedo te bezoeken.

Beleefdelijk neem ik de vrijheid U.E. te ver-

zoeken mij te willen meedeelen, waarom zulks niet heeft plaats gehad.

Met de meeste hoogachting heb ik de eer te zijn

De Consul der Nederlanden,

DE GRAEFF VAN POLSBROEK.

K

*Brief van S. aan de ministers van
buitenl. zaken te Yedo; 22 Aug. 1861.*

Daar het noodig is, dat zoowel de souvereins als hunne regeringen door iemand die met de Japansche zaken goed bekend is, en op die zij ook vertrouwen stellen, in al worden toege-licht, wat betrekking heeft tot de aangelegenheden, die door het Gezantschap namens Z.M. den Taikoen zullen voorgedragen worden, en daar ook iemand noodig is, die aan de hoven van de verscheiden Souvereins bij de behandeling van staatkundige zaken het gezantschap met zijn goeden raad kan bijstaan, en overall, waar het noodig is zijne hulp bieden, zoo zoude ik aan het gezantschap van goede 'diensten kunnen zijn en veel bijdragen tot een gunstigen uitslag van het gezantschap, tot de bereiking der oogmerken welke zich de regering voorstelt.

Niet alleen heb ik eenen grooten naam in Europa, maar ik ben persoonlijk bijna aan al de Souvereinen en hunne Ministers bekend.

Na mijn inzien zoude het meest doelmatig zijn, dat ik, zoo ras de zending van het Gezantschap door Zijne Majesteit is bepaald, spoedig met de mail naar Europa vooruitging, om de ongunstige berigten, die ten gevolge van de gebeurtenis te Tozensi door de Ministers van Engeland en Frankrijk aan hunne Souvereinen mogten gezonden zijn, als ooggetuige van al, wat sedert twee jaren hier gebeurd is, toe te lichten en te wederleggen, ten einde de gemoederen te bezadigen en eene goede verstandhouding te bewaren tot dat het Gezantschap zelf aan deze hoven verschijnt.

In dat geval zonde mijn zoon Alexander bij het Gezantschap aan boord van het Stoomschip blijven en gedurende de reis aan hetzelfde van goede dienste zijn, daar hij van een zeer goede inborst, zeer kundig is en verscheidene vreemde talen spreekt. In Holland zou ik alles tot een luisterrijken ontvang van het Gezantschap voorbereiden en dezelve bij hare komst met den uitslag mijner verrichtingen en den staat van zaken bekend maken.

Indien de Regering van Zijne Majesteit mijn aanbod aanneemt, zoo zal ik de wijze en de voorwaarden, onder die ik mij met deze zending zal willen belasten, aan Uwe Excellentie eerbiedig voordragen.

Wanneer het de regering van Zijne Majesteit goed vindt, dat ik v r o e g e r als het Gezantschap van hier naar Europa vertrok, alsdan zoude het zeer doelmatig zijn, dat ik met eenen brief aan Zijne Majesteit den Koning der Nederlanden werd belast, waarin Zijne Majesteit den Koning als ouden vriend van Japan verzoekt, door zijnen veelvermogenenden invloed bij de overige souvereinen de herziening en de verandering van de traktaten in te

leiden en de belangen van Z.M. den Taikoen goed te behartigen. Van dezen brief ben ik bereid aan Uwe Excellentie een ontwerp over te leggen. Door Z.M. den Koning der **Nederlanden** kan alsdan ook het **Congres**, waarvan ik in opstel II 5 gesproken heb, ingeleid worden.

Dit congres, eene bijeenkomst van **gevolmagtigde Ministers** van de **mogendheden** die traktaten met Japan gesloten hebben, zoude, na mijn inzien het meest doelmatig in de Hofstad van Z. M. den Koning der **Nederlanden** kunnen plaats hebben. Daar zich daar reeds afgezanten van alle die **Souvereinen** bevinden en deze door hunne **Souvereinen** tot de herziening van de traktaten kunnen gemagtigd worden zoo zal ook de aanberaming van een **Congres** **geene** bijzondere zwarigheden opleveren.

Dit **Congres** zoude moeten plaats hebben, nadat het **Gezantschap** van de **Hoven** van **Engeland**, **Frankrijk**, **Russland** en **Pruissen** zal teruggekomen zijn.

K

Uittreksel uit een brief van Likhatschof aan S.

Aan boord van het s.s. „Aden”
tusschen Shanghai en Hongkong 26 Oct. 1861.

Voor aoover het de **Vertegenwoordiging** van het **Gouvernement** van Zijne Majesteit den Keizer van Rusland betreft, houd ik het voor noodzakelijk, dat de **Russische vertegenwoor-**

diger op gelijke voet moet staan met die van overige groote Zeemogendheden, en dat deze de titel en de rang moet hebben van Minister-resident en van buitengewoon Gezant. Met dit denkbeeld ga ik naar St. Petersburg. Ik weet echter, dat het moeylijk zal zijn tot deze betrekking een geschikt Persoon te vinden. Doch wanneer U.E. met het Gezantschap naar St. Petersburg mogt komen, alsdan zal men met U een schikking kunnen maken.

Ik smeeU schrijf mij openhartig Uwe meening over deze belangrijke zaak.

Ik wenschte te zien, dat tusschen Russland en Japan de grootste vertrouwelijkheid tot stand kwam, en dat Japan door de hulpen den onderstand van Russland tot eene groote Land- en Zeemogendheid verheven en als een nabuur, als het ware een natuurlijke bondgenoot van Russland mogt worden. Men moest de Japansche regeering tragten aan te moedigen en met geestige kracht sterken, om thans, in dit moeyelijke tijdstip, aan den vreemden invloed te kunnen weerstaan.

Men moet aan haar meer vertrouwen op hare eigene magt inboezemen, maar de regering moest alsdan ook op den getrouwen en kragtigen onderstand van een groote mogendheid zooals Russland is, haar volkomen vertrouwen stellen, een Rijk, wiens Souverein van eenen edelen en ridderlijken geest beziel is. Om zulks tot stand te brengen daartoe is niemand beter geschikt als U.E. een man die het vertrouwen van beide regeringen, van Russland en Japan, bezit en aan beide rijken zeer nuttig zijn kan. Tracht dus, zoo

mogelijk met het Gezantschap van den **Tai**-
koen naar St. Petersburg te komen.

Ik ben met een diepe eerbied UE zeer toe-
genegen.

w.g. **I. LIKATSCHOF.**

B

Brief der Ministers v. Buitenl. Zaken aan S.

Yedo, 6 Nov. '61.

Wij hebben uwen wensch begrepen,
dat wij U de reden zullen schrijven waarom
het onderwijs in de verscheidene kunsten dat
door U gegeven wordt, bij dezen door ons ge-
staakt en uw vertrek van hier gevorderd
wordt. Ingeval het bij ons noodig is eenige
vreemde natien tot het krijgen van het onder-
wijs in verscheidene kunsten en wetenschap-
pen, of lot het vragen van zekere andere op-
zigte, te leenen, moet onze regering aan de
hunne zulks voordragen. Maar toen gij hier
uitgenoodigd werd, was er dergelijke beschik-
king niet genomen, derhalve ontwaren wij nu
er een ongeschiktheid over in betrekking tot
uwe regering, en deze ongeschiktheid is niet in
staat weggeruimd te worden, zonder dat bij
deze gelegenheid uw vertrek van hier plaats
vindt: dit is de genoemde reden. Er staat bij
ons niets in den weg, dat gij tot zeker ambt
benoemd, hier weder komt.

K

*Uittreksel van den brief van Zijne
Koninklijke Hoogheid Prins Hendrik
der Nederlanden aan S. van den
8 December 1861.*

Ontvang, waarde Heer, mijnen **innigen** en opregten dank voor Uwe verschillende brieven, waarvan de laatste mij den 30 November geworden is. Niemand weet beter als U het belang, dat ik altoos gesteld heb in de **Japansche** zaken zoo nauw in verband met de Geschiedenis van Nederland. Ue zult dus beseffen, wat ik gevoel, wanneer ik de regten van Japan zie gekrenkt en wanneer de **Europeesche** mogendheden hunne beschaving en hunnen handel trachten aan Japan op te dringen door misbruik te maken van de ter goede trouw door de Japansche regering gesloten Traktaten. Er is reeds **zooveel** gedaan, om in een land, dat in afgezonderde rust geleefd heeft, de vreemdelingen onbemind te maken. Wanneer men het gebeurde in de laatste jaren nagaat, is er veel stof voor de Japansche regering voorhanden,

Het is reeds in Europa moeielijk om zich te verstaan, teneinde door vooruitgang het oude, dat goed werkt, niet te vernietigen. Hoe moeielijk is zulks niet in een land als **het** Japansche rijk, waar alles tot de kleding vast verordend was en als een uurwerk sedert 250 jaren had voortgelopen. Maken het de staatkundige instellingen niet uiterst moeielijk, om met dien klem voorwaarts te gaan, die **ver-**

eischt wordt, om een Rijk als Japan de vereischte Zee- en Landmagt te geven, om haar uitgebreide kusten te bewaken en te beschermen, vooral met de in de laatste jaren on-eindige vooruitgang in het krijgswezen? Wanneer ik dit alles naga, Waarde Heer, komen voor (mijnen geest de gesprekken, die wij dikwijls hebben gehad ten gunste van Japan en dan is het voor mij een hoogst aangename gedachte te weten, dat U d e r a a d s m a n z i j t v a n d e R e g e r i n g v a n d e r T a i k o e n van het schoone Rijk. Met welke warme belangstelling heb ik U gevolgd en de inhoud van Uwe brieven gelezen. De goede voorzienigheid, die Uwe goede bedoelingen kent, zegene U, waarde Heer, geef U wijsheid, gezondheid en kracht, ten einde door Uwen goeden raad de werken des vredes voor Japan te bevestigen.

Zoo de zaak van het Gezantschap tot stand komt, vergeet dan toch niet, dat het Gezantschap in Europa er op aandringt, aan het Japansche Rijk dezelfde vrijheid in zijne handelingen toe te staan en als regt te herkennen wat de Europeesche Mogendheden voor zichzelf met zooveel regt vasthouden. Laat het Gezantschap met ernstigen nadruk aantonen het willekeurig en ten nadeele van Japan strekkende uitleggen der traktaten, en openlijk verklaren, dat, zoo zulks niet veranderd wordt, de Europeesche Mogendheden de verantwoording der gevolgen (dragen).

Ik behoef U, waarde Heer, niet te zeggen, het groot genoegen dat het mij zonde doen, indien door Uwen raad dit groot resultaat (uitkomst) voor Japan verkregen werd en U met dit Gezantschap in Europa terug te zien.

K

*Uittreksel uit een brief van S. aan de
ministers van **buitenl.** zaken te Yedo.
10 Jan. 1862.*

Nog moet ik aan Uwe Excellentie iets van belang mededeelen. Ik heb vernomen, dat de Heer Lindo zijne diensten als staatkundige **aan-**geboden heeft. Ik twijfel niet aan zijne kundigheden, maar gelieve Uwe Excellentie wel in het oog te houden, dat hij een jong man is, die bij de hoven van Europa niet persoonlijk bekend is, en geen invloed op de Soevereinen heeft.

Zoolang ik leef zal ik, die een grooten naam en vertrouwen heb en die bij alle Keizers en Koningen persoonlijk bekend is en aan alle Souvereinen brieven schrijven mag, de belangen van de Regeering van Zijne Majesteit goed waarnemen. Wanneer men eens een opregten vriend heeft, moet men geen tweeden opzoeken.

K

*Brief van S. aan de ministers van **buitenl.**
zaken te Yedo.*

Bijlage, een brief.

Nagasaki den 29. Januari 1862.

Bij mijne terugkomst te Nagasaki heb ik een zeer belangrijke brief van den Russischen Ad-

miraal Likatschof ontvangen in antwoord op mijne brieven, die ik aan Zijne Excell. over de voorvallen te Tsusima en andere zaken geschreven had. Ik neem de vrijheid aan Uwe Excellentien een uittreksel van dezen brief eerbiedig voor te leggen.

De aangelegenheden ten opzichte van Tsusima zijn thans afgelopen, maar uit de mededeelingen van den Admiraal Likatschof zal blijken, dat men van de zijde van Russland hoege-naamd gene kwade bedoeling bij het langdurig verblijf van den Kapitein Birlef in de haven van Tsusima in het oog gehad heeft. Men wilde alleen voorkomen en trachten te vermijden, dat de Engelsche schepen zich 'daar vestigden en de kusten en haven van het Eiland opnamen. Van een staatkundig oogpunt beschouwd is het verblijf van de Russen te Tsusima voor Japan van nut geweest, want, daar andere zeemogendheden niet wilden gedogen, dat de Russen langer daar verbleven, zoo kunnen ook daar toekomstig zich geen andere zeemogendheden voortaan vestigen.

Zeer belangrijk zijn de mededeelingen die mij Admiraal Likatschof zeer vertrouwelijk maakt. Daaruit zullen Uwe Excellentien ontwaren, dat hij niets meer wenscht als dat tusschen Russland en Japan eene groote vertrouwelijkheid en vriendschap tot staan kwam en dat Japan door de hulp en den onderstand van Russland tot eene magtige Land- en zee-mogendheid verheven werd, als nabuur en als het ware een natuurlijke bondgenoot van Russland. De Admiraal hoopt, dat ik met het Gezantschap van Zijne Majesteit den Taikoen naar Europa en St. Petersburg komen mogt, en twijfelt niet, dat ik a l s d a n a l s

Russisch Minister in Japan zoude in aanmerking komen. Hij gelooft dat n i e m a n d b e t t e r in staat was eene zulke vertrouwelijke en vriendschappelijke verstandhouding tusschen Russland en Japan t o t s t a n d t e brengen als ik.

Ik neem derhalve de vrijheid aan Uwe Excellentien in overweging te geven of h e t niet van een groot belang voor Zijne Majesteit den Taikoen zoude zijn wanneer ik te St Petersburg tegenswoordig was wanneer het Gezantschap daar komen zal. Want wanneer de Keizer van Russlaad B e s c h e r m h e e r van het Rijk Japan zoude worden en mij tot Minister en bevoelmachtigde benoemen in Japan, a l s d a n z a l de rust en vrede in Japan toekomstig bewaard blijven en Japan een magtig Rijk worden.

Ik zal gaarne de reis naar St. Petersburg ondernemen, en op een zoodanige wijze, dat het oogmerk van mijne reis g e h e i m blijft. Maar zonder o n d e r s t a n d van de Regeering van Zijn Majesteit den Taikoen, kan ik eene zulke kostbare reis niet doen; indien echter de regeering mij een reisgeld van 500 yen per maand wilde toestaan (te rekenen van den dag, waar ik van hier vertrek tot dat ik weder terugkom, dus ongeveer zes tot acht maanden) als dan zal ik dadelijk van hier over Shanghai en Suez naar Europa vertrekken en te St. Petersburg zijn, wanneer het Gezantschap daar aankomen zal.

Ik verlang geen voorschot, verzoek alleen dat de som van 500 yen maandelijks aan mijnen zoon Alexander te Jsdo (Jokohama) uit-

betaald wordt, die de zaak ook geheim houden zal. Voor een stipte geheimhouding sta ik in.

Ik heb Zijne Excellentie den eersten Gezant, dien ik aan boord van de **Odin** hier bezocht heb, over die zaak **gesproken**; Zijne Excellentie was zeer blijde zulks te vernemen en zoude mij gaarne in St. Petersburg willen ontmoeten, ten einde aan het Gezantschap tot de bereiking van een zoo groot doel eene behulpzame hand te bieden.

Mocht Uwe Excellentie mijn voorstel goedkeuren, als dan verzoek ik eerbiedig **s p o e d i g** mij het 'besluit te 'doen **t o e k o m e n**, want er is geen tijd te verliezen.

Alle op mijn reis betrekkelijke aangelegenheden zullen door den Gouverneur van Nagasaki, aan die ik den zakelijken inhoud van den brief van den Admiraal Likatschof medege-deeld heb, en geheim over mijne reis naar St. Petersburg gesproken heb, behandeld kunnen worden.

Een 'spoedig antwoord te **gemoet** ziende, heb ik de eer met diepen eerbied te zijn Uwer Excellentien onderdanige gehoorzame dienaar

Jhr. PH. F. VON SIEBOLD.

K

*Uittreksel uit een brief van S. aan de
ministers van buitenl. zaken te Yedo,
d.d. Nagasaki, 10 April 1862.*

Overigens heb ik de eer, aan Uwe Excellentien de verzekering te geven, dat ik bij de

hoven van Europa, die ik bezoeken zal, de aangelegenheden en het belang van het Japan-sche rijk op dezelfde wijze en met de zelfde goede gezintheid zal behartigen, als was ik door Uwe Excellentie ondersteund. Mogt echter Uwe Excellentie mij eene onderstand voor mijne reiskosten genegen zijn te verleenen, dan gelieve zulks aan mijnen zoon Alexander te doen uitkeeren, die alle zaken voor mij geheim en getrouw bezorgen zal.

B

*Uittreksel uit S.'s adres aan G.G. Pahud
d.d. 12 Aug. 1862.*

Hoofdoogmerk der Ned. Staatkunde in Japan: handhaving der digniteit en moreele invloed van Nederland. Wanneer wij ook ons daar niet als een zeemogendheid van de eerste rang kunnen vertoonen, de Ned. vertegenwoordiger moet niet alleen zelfstandig zijn en op gelijken voet zich plaatsen met dien van de zeemogendheden van de eerste rang, hij moet zich op de grondvest van vertrouwen en achting, door een oude traditie bewaard, als een pilaar verheffen, die aan de regeering van de taikun tot een moreele steun dient. Hij moet de bemiddelaar bij misverstanden zijn, die tusschen deze souverein en de vreemde mogendheden mogten plaats grijpen, en hij dien- de het orgaan te blijven, waardoor de algemeene handelsbelangen aan de Jap. regeering

duidelijk vertolkt en onbaatzuchtig voorgestaan worden.

Als opvolger der Holl. gezanten, die gedurende 250 jaren met vorstelijke eerbewijzen aan het hof van de keizeren van Japan zijn ontvangen, moet zich de Ned. vertegenwoordiger als doyen aan het hoofd van het corps diplomatique plaatsen. Hij diende alsdan ook met een rang bekleed te zijn, waardoor hij ook bevoegd is deze eereplaats in bezit te nemen, en hem moeten ook eenige bekwame wetenschappen bijkettachén terzijde staan, die ook in staat zijn de weetlust der aanhangers van onze letterkunde, die thans de mannen van vooruitgang zijn, te bevredigen. Onze taal, die allengs zich als bevorderingsmiddel der westerse wetenschappen en kunsten door het geheele rijk verspreid heeft, deze moet haar geleidsvrouw blijven, en wij moeten zorgen dat deze electriche draad tot verstaanbaarheid, welke zij met veel zorgvuldigheid verheén getrokken heeft en die tot de verspreiding van onze moreele invloed onmisbaar is, niet door een vreemde hand verbroken wordt. Onze staatkunde moet de kinderen des vredes beschermen: wetenschap, nijverheid, zeevaart en handel. Wij reikhalzen niet naar nieuwe bezittingen, niet naar koloniën, en verlangen noch naar gunst, noch naar handelsvoorregten. Wij hebben echter in Japan een groot voorregt: vertroouwen, en daarvan diende de Ned. vertegenwoordiger het meest doelmatig gebruik te maken tot de instandhouding en uitbreiding van onzen handel.

K

*Uittreksel uit de memorie ,die S. op 9 Febr.
1863 aan Minister Thorbecke zond.*

Het werpt zich nu de vraag op: welk de meest doelmatige wijze zijn zal waarop door de bemiddeling van Zijne Majesteit eene gemeenschappelijke berading over de Japansche aangelegenheden van de mogendheden die traktaten met Japan gesloten hebben zoude kunnen tot stand komen.

Na mijn inzien diende door een rondschrijven van den Minister van Buitenlandsche Zaken aan de betrokkene hoven de welgemeende wensch (raad) van den Koning bekend gemaakt te worden, de in Japan plaats hebbende staatkundige beweging tot een onderwerp van algemeene berading te maken, zoo wel in 't belang der mogendheden zelfen als met het oogmerk bij de bevoorstaande omwenteling, zoo veel mogelijk, de binnenlandsche rust en den vrede in Japan te doen behouden. Daarin diende gezegd te worden, dat men wel van hier uit de hoofdtrekken van het plan ter bereiking van het voorgeschreven oogmerk zoude kunnen ontwerpen, dat echter de overwaking en leiding van de staatkundige beweging, de door de diplomatische agent en der mogendheden in Japan op te volgen houding, de door hun te nemen maatregelen en de verder te doene démarches aan deze als een taak hunner gemeenschappelijke berading diende opgedragen te worden, zullende door Zijne Majesteit een met de Japansche aangelegenheden goed bekende gevolmachtigde aan het hof te Jedo benoemd worden.

Deensch familiebezoek in Leiden in Mei 1836

Dr. S i g v a r d N y g å r d, archivaris te Kopenhagen, heeft, in 1929, met groote piëteit **de** uitgave **bezorgd** van **de** autobiografie van zijn grootvader, **Peder** Nicolai Nyegaard (1799-1862); hij liet die „als handschrift” drukken; er bestaan daarvan slechts 150 exemplaren; een daarvan werd door hem ten geschenke gezonden aan de Koninklijke Bibliotheek te ‘s-Gravenhage, een ander aan de bibliotheek van **de** Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden. ¹⁾ Een gedeelte van deze autobiografie heeft rechtstreeks belang voor ons land: het zijn de daarin opgenomen brieven aan zijn vrouw, waarin P. N. Nyegaard zijn ondervindingen en ontmoetingen beschrijft gedurende een reis in 1836 ondernomen om in Leiden een bloedverwant te gaan bezoeken; brieven die overal, waar de vader er maar een plekje of een hoekje in had overgelaten, ‘door een hem vergezel-

1) Justitsraad Peder Nicolai Nyegaard til Frederikskilde. Translator i ni Sprog. **Landsvæsen** og **Tiendekommissær**. En selvbiografi udgivet af **S. Nygård**. **Andelsbogtrykkeriet** i Odense. 1929.

lende dochter met haar ervaringen en ontboezemingen zijn volgeschreven. De vader heeft bij 't stellen van zijn autobiografie deze brieven thuis daarin ingelascht en door een toevoegsel het reisverhaal (7 Mei tot 8 Juni) voltooid. (Zie blz. 88).

Slechts een gedeelte van dit verhaal, en nog met veel bekortingen (uitlatingen), kan hier, in vertaling, een plaats vinden. Wij laten het beginnen daar, waar vader en dochter — die in Hamburg naar Nederland zijn scheep gegaan — voet zetten op den Hollandschen wal, en laten 't eindigen waar ze, over land terugreizende, op de grens afscheid nemen van Holland en zijn geprezen, en op prijs gestelde, goede straatwegen.

Wie was de bloedverwant in Leiden en wie waren, meer in détails, de bezoekers? Over hen — zooveel noodig over hun familie -, over hun maatschappelijke positie en omstandigheden, vooraf nog eenige bijzonderheden.

Het familiebezoek waarvan 't verhaal dan hieronder volgen zal, werd gebracht aan den persoon en het gezin van Professor Jacobus Nieuwenhuis, sedert 1822 hoogleeraar in de theoretische filosofie te Leiden. ¹⁾ Ondanks zijn Hol-

1) Jacobus Nieuwenhuis (geb. 1777. overl. 1857) was te voren Luthersch predikant te **Zutfen** en te Utrecht (promoveert ald. 1811 tot Doctor i. d. Wis- en **Natuurk.**); dan **hoogleeraar** te Deventer. Zie over hem: **Levensber. Letterk.** 1857, blz. 162-175 (door J. T. **Bergmann**), v. d. Aa, **Biogr. Wdb.** 13 (1868). 231 en **Nieuw Biograph. Woordenb.** II (1912), 990 (door Bruinvis).

landschen naam was hii Deen van afkomst; zijn vader, Jacob Severin Nyegaard, be-landde na een avontuurlijk zeemansleven als schipbreukeling in ons vaderland, waar hij bleef en zich te Alkmaar vestigde. Omdat het hem verdroot, dat de Alkmaarders zijn Deenschen geslachtsnaam als „Nijdegaard” lazen en uitspraken (en er vermoedelijk binderlijke grappen op maakten), gaf hij daaraan den Nederlandschen vorm „Nieuwenhuis”. ¹⁾ Hij is, door zijn (eenigen) zoon (en eenig kind), onzen Leidschen professor, de stamvader van den Nederlandschen tak N i e u w e n h u i s van ‘t oude Deensche geslacht N y e g a a r d.²⁾

De Deensche familieleden, die ‘t bezoek in Leiden kwamen brengen, waren een neef van den Leid-schen professor (zoon van een ouderen broeder

1) „Omdat hii niet verdragen kon *Nydegaard* genoemd te worden” (Bergmann). — Jac. Sev. N. leed schipbreuk bij Texel: hij was de eenige geredde. Zie over hem: Bruinvis, in *Nieuw Biogr. Woordenb.* II (1912). 990: ZZZ. *Samling Patriciske Slaegter* (1915), blz. 168 vlg.: J. D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Als een wrakhout uit de zee gered, in: *Ons Weekblad v. 18 Nov. 1932 (uitg. v. d. Vereen. f. Evangel. binnen de Class. Heerenveen.* XXXIII. No. 47).

2) Zie voor alle bijzonderheden de : *Stamtafel v. h. Geslacht Nyegaard „Nieuwenhuis „Domela Nieuwenhuis.* bewerkt door J. D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Pred. b. d. Herv. Gem. te Gent [nu te Beetsterzwaai], in: *Jaarboek d. Vereen. voor Ned. Luth. Kerkgesch.*, (uitgeg. door Dr. J. W. Pont (Amsterdam 1909, bl. 147 en vlg.) en voor ‘t geslacht *Nieuwenhuis en Domela Nieuwenhuis ; Nederl. Patriciaat*, 1910 en 1920 ; *Patriciske Sl.* III, 158 vlo. Een uittreksel uit die Stamtafel vindt men aan ‘tslot van-dit opstel.

zijns vaders), P e d e r N i c o l a i N y e g a a r d, ¹⁾ reeds genoemd, een man met een veelzijdige ambtenaarsloopbaan in de Deensche West-Indiën achter den rug, maar nu (1836) als landeigenaar, met zijn groot gezin, levende op zijn buitengoed F r e d e r i k s k i l d e (niet ver van Sor ö) op Seeland (Sjælland) in Denemarken, benevens zijn vieren-twintigjarige dochter C o r a, naar men uit de bijschriften op haars vaders brieven zien zal, een levendige en geestige jonge vrouw, zeer muzikaal en dol op muziek; zij maakte later in haar vaderland naam als componiste van melodieën voor kerkgezangen (Psalmes), o.a. van Grundtvig. C o r a noemt in haar bijschriften nu en dan haar jongere zusters A u g u s t a en A m a l i a; Augusta werd later de vrouw van haar neef C o e n r a a d, een der zonen van den Leidschan professor; en de vader denkt bij wat hij ziet en geniet dikwijls aan zijn jongste zoontje G e o r g, dien hij alles wel mee zou willen laten zien en genieten. Ofschoon een oudere zoon H a r a l d niet in 't reisverhaal voorkomt, wordt hij hier vermeld, omdat deze de vader is van Dr. Sigvard Nygård, aan wien wij de uitgave danken van de „autobiografie”.

Thans nog enkele nadere mededeelingen aangaande professor Nieuwenhuis en zijn gezin. Jacobus Nieuwenhuis is tweemaal gehuwd geweest. Zijn eerste vrouw was Caroline Wilhel-

1) Zie voor hem (zijn persoon en leven): Sigvard Nygård, Peder Nicolai Nyegaard (de volledige titel hierboven op blz. 51, noot 1).

mine Ferdinand de Domela; deze overleed in 1810. Hij hertrouwde met Anna Marg. Elis. Clasina van Pesch; dochter van Mr. Coenraad Smits van Pesch, kanunnik van den Dom te Utrecht, en Anna Margaretha Ravée, wier oom, Hendrik Ravée, aan haar en hare kinderen zijn geld en zijn heerlijkheden (Schonauwen ¹⁾ en den Engh ²⁾) had nagelaten, waardoor prof. Nieuwenhuis tot aan de meerderjarigheid zijner kinderen uit het tweede huwelijk, van gegoed, een rijk man werd. Professor Jacob heeft veel (14) kinderen gehad; veel heeft hij er bij zijn leven verloren; slechts enkele hebben hem overleefd. Eenige daarvan, die welke straks in 't verhaal zullen voorkomen, dienen hier genoemd te worden. In de eerste plaats Ferdinand Jacobus, zoon uit het eerste huwelijk, in Mei 1836 sedert twee jaar (Luthersch) predikant te Monnikendam en pas vader geworden ³⁾; zijn jeugdige vrouw Frances (Fanny) Berry, de jonge moeder, kan de buitenlandsche gasten nog niet mee ontvangen; haar zuster, Anna Berry, met wie Cora zeer bevriend zal worden, treedt als gastvrouw op. Ferdinand Jacobus is op later leeftijd theol. professor te Amsterdam geworden; hij heeft mettertijd den Frieschen geslachtsnaam zijner moeder, Domela, aan den zijnen toegevoegd, en

1) Schonauwen, in Utrecht, tusschen Houten en Schalkwijk.

2) Den Engh, onder **Vleuten**.

3) De jonggeborene was de latere professor in het Strafrecht te Groningen, Jacob Domela Nieuwenhuis (1836—1924).

is de stamvader van alle latere dragers van den naam Domela Nieuwenhuis en Domela Nieuwenhuis Nyegaard. -Dan moet **ge-**noemd **C o e n r a a d J a c o b u s N i c o l a a s N i e u w e n h u i s** ¹⁾, oudste zoon uit 's professors tweede huwelijk, later jurist, laatstelijk Raadsheer in het Provinciaal Gerechtshof te Utrecht en aldaar in **1881** overleden; hij huwde mettertijd met zijn nichtje **A u g u s t a**, jongere zuster van Cora, als **boven** reeds gezegd. — Zijn jongere broeder **H e n d r i k B e r n a r d** werd, volgens de beschikking van zijn oudoom Ravée, Heer zoowel van **S c h o n a u w e n** als van **d e n E n g h**; twee jongere broers, **D i o n y s** en **A d r i a a n**, waren, tijdens 't bezoek van Peder Nicolai en Cora, nog (kost)schooljongens; **A n n a J a c o b a** was 's professors jongste en toen **nog** heel jonge (tienjarige) dochtertje. — Van professor **Jacobs** uiterlijke (gegoede) omstandigheden is reeds iets gezegd; meer blijkt er van uit het reisverhaal der bezoekers zelf; hij woonde tijdens het bezoek der Deensche verwanten op de Breestraat, toen Wijk IV, nr. 302, thans nr. 109, nu de muziekhandel der firma Peltenburg, in 't zelfde huis waar eerder **Joan Melchior Kemper** had gewoond.

Na deze gegevens die de lezers in staat stellen, allen die in 't reisverslag voorkomen thuis te brengen (waarbij het uittreksel uit de Stamtafel goeden

1) Coenraad J. N. Nieuwenhuis werd de vader o.a. van P. N. Nieuwenhuis (1842—1924), overleden als Generaal in Deenschen dienst, en van Ferdinand J. Nieuwenhuis, architect te Utrecht, welbekend als hersteller zoowel van de Domkerk als van den Domtoren.

dienst zal doen), kan 't verhaal van 't familiebezoek beginnen, dat niet overbelangrijk is, maar dat ons in een toch wel levendig tafereel het eigen land en het eigen volk van 1836 laat zien zooals vreemdelingen het in die dagen zagen, beoordeelden en — men mag gerust zeggen — bewonderden; dat ons een aantrekkelijk beeld geeft van het gezelschaps- en familieleven uit dien tijd, niet zoo duf, zoo geesteloos, zoo burgerlijk bekrompen als men het ons van de „Stastok-periode” tegenwoordig wil wijs maken.

* *

M o n n i k e n d a m, 12 *Mei 1836, Donderdagmorgen ¹⁾. Lieve Vrouw, Hoe kan ik mijn ochtenduren beter besteden dan met aan jou een brief te beginnen, die later afgemaakt en uit Leiden verzonden zal worden, terwijl ik den in Hamburg afgebroken draad aanknoop.

Na een tamelijk drukken morgen — Maandag — door het bezichtigen van een Hollandsch stoomschip, enz. enz., liep ik met een gehuurden gids door de schitterende winkelstraten van Hamburg, en kreeg den goeden inval om hem naar het hotel te sturen om Cora te halen, die anders daar den voormiddag zou hebben doorgebracht met musiceeren. Ik wandelde ondertusschen op en neer voor de Beurs, waar ze zich spoedig bij mij voegde, Cora heel blij over mijn inval. Na naar het gewel-

^o
1) Sigvard **Nygard**, P. N. Nyegaard. En selvbiografi, bl. 139. Het hier uit die autobiografie (behoudens de uitlatingen) vertaalde eindigt ald. op blz. 156.

dig menschengewemel bij de Beurs gekeken te hebben, en nog eens afscheid te hebben genomen van den mooien Jungfernstieg, gingen we inpakken, aten aan de table d'hôte, musiceerden een beetje bij de waardin, en reden om half acht naar de haven; gingen aan boord van het groote stoomschip, waarop zich vrij veel passagiers bevonden van verschillende naties, maar slechts ééne dame behalve Cora, een baronesse Lefort uit Mecklenburg. Om twaalf uur 's nachts lichtte het schip de ankers terwijl wij sliepen, en eer het dag was waren wij bij Glückstadt. Het weer was koud zoodat men rilde boven op dek, maar de vaart was voortreffelijk. In de Noordzee smeten de golven ons zóó heen en weer, dat Cora 's morgens zeeziek werd en korten tijd later ook de barones, wat tot den volgenden morgen duurde. Tegen den middag voelde ik me niet lekker, ging dadelijk naar bed, en werd warm zonder dat het tot een uitbarsting kwam. Ik bleef te kooi tot den volgenden morgen vijf uur, toen we — en dus veel eerder dan we gedacht hadden — al in de Zuiderzee waren. Aangezien de zee nu kalmer was, kwamen de beide dames aan dek, en het schip liep een heerlijke vaart. Om één uur 's middags konden we Monnikendam al zien, dus 24 uur eerder dan we gerekend hadden. Na overleg met den kapitein werd er, terwijl wij het middagmaal gebruikten, besloten een geschikte boot te huren ¹⁾ om daarmee terstond aan land te gaan, omdat ik op 't oogenblik feitelijk

1) Zij stapten over op een Marker visschersschuit ; zie blz. 89.

niets te maken had in Amsterdam, waar wij op de terugreis wilden gaan kijken. Met den laatsten hap eten in den mond moesten wij hals over kop in de boot om het schip geen vertraging te bezorgen. Alle passagiers riepen ons Vaarwel! toe, en omstreeks vier uur landden wij in dit aardige, **echt**-Noordhollandsche plaatsje, dat meer koopstad dan landstad is. Onze familie was ten zeerste verrast ons 24 uren vroeger te zien dan we verwacht werden. Neef Coenraad was op dat oogenblik in Amsterdam om ons **dáár** op te wachten, maar hij moet de gevlogen vogels **h i e r** zoeken. Wij werden allerhartelijkst ontvangen en Fanny's zuster, een **aardig** meisje, deed een prettige wandeling met ons om de stad, terwijl Ferdinand zijn preek voor morgen — Hemelvaartsdag — ging maken. Wij gaan aanstonds, kwart over negenen, naar de kerk om hem te **hooren preeken**.

L e i d e n, 14 Mei 1836. (vervolgd op den 15 d e n e n d e n 16 d e n). Nadat wij een heel goede christelijke preek van Ferdinand hadden gehoord (waarvan ik boven verwachting het meeste verstond), en de Hollandsche kerkliederen hadden meegezongen, van welke ik zeggen kan dat ik alles begreep en de melodieën ervan dadelijk vatte, hield een mooi, gesloten rijtuig voor de deur stil, dat neef Ferdinand, mij, de lieve twintigjarige Anna Berry, Fanny's zuster, meenam en Cora, die groote genegenheid voor Anna heeft opgevat, en veel beter Engelsch met haar sprak dan ik verwacht had, evenals het **Duitsch** Cora óók heel goed

afgaat, waarbij het veel helpt, dat **degenen**, met wie zij het spreekt, ook een beetje zwak zijn in die taal. Wij maakten in vier uren **tijds** een heerlijken toer in Noord-Holland in de omstreken van Monnikendam, zagen **het** groote Noordhollandsche Kanaal, waarop ik een groot Deensch schip ontdekte, voor welks vlag ik mijn **hoed** afnam, en direct daarop met Cora aanhief: „Waaï trotsch op Codan's golven”, en de legende van de Dannebrog vertelde. Vervolgens naar Broek, stellig een van de origineelste plaatsen ter wereld, een mengsel van koopstad en landstad, waar talrijke rijke lui wonen, maar tevens de wonderlijkste menschen van de wereld, namelijk met gewoonten, die nergens anders in Holland gevonden worden, en waaronder er één is **die** ik niet **nalaten** kan te vertellen. Ieder huis heeft, behalve de gewone 'deuren, er een die nooit geopend wordt dan wanneer een dochter trouwt of wanneer een lijk wordt uitgedragen. Over de grappige akkerbouw, in **dit deel** van het land, zal ik vertellen wanneer ik weer thuis ben. Wij gingen bij een boerenfamilie binnen en bezichtigden daar alles. Een mooie 'dochter **die** uit de kerk kwam had gouden sieraden op het **hoofd** voor een waarde van meer dan honderd rijksdaalders. De welvaart moet hier stellig groot zijn. Na een heerlijken avond gingen wij den volgenden morgen naar het water het IJ, tegenover Amsterdam; gingen met het keurige rijtuig op een merkwaardige **rosmolen-**pont over naar Amsterdam, welks ligging en aspect van hieruit imposant is, reden door een deel van

die merkwaardige stad, die ik van plan ben op de terugreis te gaan bezichtigen, en langs een mooien weg naar het beroemde Haarlem, waar mijn lieve neef en nicht en hun zoon Hendrik Bernard ons tegemoet waren gekomen met hun eigen mooie Hollandsche equipage. Ik vergat te zeggen, dat Ferdinand ons vergezelde, evenals Coenraad, die naar Amsterdam gestuurd was om ons af te halen. Ferdinand blijft hier tot Maandag, wat mij verheugt, omdat ik veel van hem ben gaan houden. Hij is ijverig in zijn ambt en heeft iets van onzen Fenger ¹⁾, dien je groeten moet, en zeggen, dat Ferdinand mij een overzicht beloofd heeft van de kerkelijke toestanden in Holland. Toen wij in Haarlem uitstegen stond mijn neef de professor daar naast het rijtuig. Wij omarmden en kusten elkander en waren beiden diep geroerd, en dankten God voor de groote vreugde die Hij ons deed smaken door deze ontmoeting. Hij is een buitengewoon levendig man, knapper dan op zijn portret, met blozend uiterlijk, en spreekt goed Duitsch en Fransch. Nicht stond in het portier, en begroette mij hartelijk. Zij ziet er een beetje zwakjes uit. In Haarlem bekeken we (voor zooveel de tijd toeliet), de mooie bloembollenvelden met een hyacinten- en tulpenpracht zonder weerga, en ook zagen we een hoogst curieus ding, dat een eigenaardigheid van deze mooie stad is, en hierin bestaat, dat bij gelegenheid, dat een vrouw het levenslicht schenkt

1) Hun dominee in Denemarken.

aan een kind, er aan de voordeur iets bevestigd wordt dat lijkt op een kindermutsje op een plankje, en dan kan men aan zekere figuren zien of de jonggeborene een jongen of een meisje is. Is de moeder een weduwe dan is de ondergrond grijs.

Om vijf uur in den namiddag kwamen wij hier in Leiden aan, waar onze gedachten zoo vaak ver-toefd hebben, en begaven ons direct aan een wêl-voorzien en disch, waar men ons een welkom toe-dronk, en u allen op allervriendelijkste wijze me-moreerde. Het huis van neef Jacob is groot en sierlijk. Wij kregen terstond de keus tusschen ieder een kleine of met ons tweeën samen een groote kamer, en verkozen het laatste, om ten-minste 's ochtends en 's avonds samen wat te kun-nen praten. Alles is hier zoo netjes, en er is gezorgd voor alle soorten van gemakken op de meest rijke-lijke wijze. Zaterdagmorgen gingen Coenraad en Hendrik met ons uit. Wij bezichtigden de markt, die op dezen dag gehouden wordt, de pleinen, den Burcht (een imposante hooggelegen ruïne uit den tijd der Romeinen, midden in de stad gelegen, en vanwaar men een heerlijk uitzicht heeft). Vervol-gens naar den botanischen tuin, die zijn gelijke zoekt in Europa. Wat zagen we daar een boel din-gen uit alle wereldstreken! Augusta, die we daar-van vertelden, was er duizelig van geworden, en wijzelf waren daar na aan toe. Hoe (ofschoon pret-tig) moe kan men worden van onafgebroken ge-nieten! In den namiddag wandelden wij allen samen „de singels” rond, een wandeling die rondom de stad

loopt, en haar ontstaan te danken heeft aan het sloopen der vestingwerken. God weet, dat wij haast tot overmaat genoten hadden in zóó veel opzichten, zoodat we beiden er ons bijna over schaamden, dat wij zooveel genieten, terwijl jullie dat alles ontbeert. Maar Zondag (dit schrijf ik Maandagmorgen), was toch stellig de merkwaardigste dag, dien we op onze heele heerlijke reis nog beleefd hebben, en die dien in Hamburg vèr overtreft. 's Morgens om half zes hield een keurige barouchette voor het huis stil, waarin ik, Cora, Ferdinand, Coenraad en Hendrik plaats namen. Wij reden door bekoorlijke, aan de onze op Seeland herinnerende, beukenbosschen, met nachtegalen, naar den Haag, waar we om zeven uur den Koning, Willem den Eerste, en Prins Hendrik 'zagen in de vroegpreek. Daarop gingen wij naar de elegante badplaats Scheveningen, een halve mijl van den Haag, ontbeten daar, bezichtigden alle inrichtingen, keerden naar den Haag terug, bezagen eenige kerken, en zongen in een, waar een heerlijk orgel was, de woorden „Een heerlijke morgenzon” enz., op de ons welbekende melodie. Daarop ontmoetten wij de oudelui, die in het grootere rijtuig waren gekomen — neef houdt er vier paarden op na — en gingen gezamenlijk koffiedrinken bij zekeren Dominee Schültz, waar we nog andere mensen aantroffen. Er werd veel muziek gemaakt, uit de Tooverfluit onder anderen, en ook zongen wij het Rijnwijnlied. Daarop gingen we allen naar het Bosch, dat zich onmiddellijk buiten het mooie den

Haag uitstrekt, een soort van Charlottenlund. Wij zagen ontzettend veel beau monde, gezeten of zich bewegende in de sierlijkste groepen, waarvan men zich bij ons nauwelijks een denkbeeld vormen kan. Toen de zonsverduistering begon en tenslotte een gouden sluier wierp over al die pracht, dachten wij aan onze dierbaren, wier oogen altemet op het zelfde oogenblik gericht waren op het heerlijke hemellichaam. Een militaire kapel, die de onze overtreft, speelde Rule Britannia, Marlborough, enz. enz., maar in het bijzonder een ons onbekende harmoniemuziek waarin een fuga, die Cora in den zevenden hemel bracht. De rijtuigen kwamen ons in het Bosch tegemoet, en om drie uur verlieten we dit paradijs. Aan den middagdisc'h stelde Ferdinand een toast in naar aanleiding van de zilveren bruiloft van zijn ouders, en alle zonen boden hen eenige kostbare zilveren geschenken aan. Het werd een heel ontroerend tooneel. Wij hadden allen tranen in de oogen. Eigenlijk was 3 Mei de dag, maar die was niet gevierd, deels ook om onze op handen zijnde komst. Adriaan en Dionys zijn afwezig, ze zijn op kostschool; ze komen over opdat wij ze zullen kunnen zien, en dan zal er wel een familiefeestje plaats hebben. Vanavond waren we bij dominee Matthes, een aardig gezin, waar duchtig gemusiceerd werd. Er zijn hier twee piano's, waarvan de eene een voortreffelijke Engelsche is, tot groote vreugd van Cora en van Coenraad, die heel goed speelt. Deze voormiddag is bestemd voor rustig briefschrijven en lezen. Zonder zulk een

rustpunt, dat ik me heb moeten veroveren, zijn de buitengewone, onafgebroken genietingen al **te vermoeiend**. Men is er werkelijk na aan toe ons te mishandelen **met** goedheid.... Wanneer je de **mensen** ontmoeten mocht, die 't wonderlijk vonden, dat ik **een** reis naar Holland wou maken, vertel ze dan, **dat** het een heerlijk land is vol van eigenaardigheden **die** in bezienswaardigheid niet achterstaan bij vele andere. **Zijns** gelijke in mooie, zindelijke plaatsjes, villa's enz. heb ik nooit gezien, en **daarbij** een netheid, een properheid, die al ons begrip te boven gaat. Een Duitscher zei eens, dat de straten in de Hollandsche steden zóó schoon zijn, **dat** men er melk van kan (drinken. Een Hollander antwoordde: „De kerel heeft in **den** grond gelijk, maar het denkbeeld is zóó vies, **dat** 't alleen in 't 'brein van een Mof kan **opkomen**”. Raak gezeid! De meeste dorpen zijn **grooter** en mooier dan de meeste van onze koopsteden, zelfs de kleinere. Er zijn veel mooie streken, en het vele water doet een heerlijk effect. En nu **de** mensen! Hoe vlijtig zijn ze. Hoe keurig, en voor het meerendeel zedig. De **boerenbevolking**, bepaaldelijk de vrouwelijke, te zien in haar Zondagsche kleeren is iets waarlijk **verbazingwekkends**. Als men denkt aan den welstand, welken **die** dos onwillekeurig moet doen onderstellen. Van onze **dierbare** bloedverwanten heb ik al een portret geleverd. Ik wil nu aanvullen wat er nog aan ontbreekt. Mijn neef de professor is klein van statuur, vlug in alles (**comme moi**), en heeft buitengewoon veel overeenkomst met mijn

broer Nils zaliger. Zijn vrouw is niet zeer spraakzaam, wat me bijzonder spijt voor Cora, die hoop heeft de lieve Anna Berry hier een paar dagen te zullen zien. Ferdinand is klein van stuk, heel levendig, bij buien ernstig en in gedachten verdiept, maar ook gevoelig voor grapjes. Hij lijkt **zooveel** op zijn moeder **dat** er weinig van Nyegaardsche trekken in **hem** is te ontdekken. Coenraad is niet mooi, maar levendig, heel spraakzaam en hoffelijk. Hij heeft stellig al heel wat levenswijsheid opgedaan. Hendrik Bernard is een beminlijke, heel knap **uitziende** jongeman, blozend, met groote bruine oogen. Hij heeft eenige gelijkenis met onzen **Coenraad**. Ze hangen me allen reeds met lijf en ziel aan; hoe dat gaan moet bij het afscheid nemen, dat mag God weten. Hendrik spreekt helaas slechts weinig Fransch en nog minder Duitsch. Hij zei me gisteren **zoo** aandoenlijk: „wat spijt het me, dat mij **de woorden ontbreken** om **zoo** veel met mijn lieven oom te praten als ik **zoo** graag zou willen”. Hü is **zoo** ‘natuurlijk en goed van hart. Anna **Jacoba** is een mooi, buitengewoon levendig kind, een beetje verwend. Zij is er op uit mij te overladen met liefkoozingen en grapjes, en **het** zal van haar zijn, dat ik Hollandsch leer, als dat mogelijk is. Ze zit nu Cora te plagen, zoodat ik aan het schrijven kan blijven. . . . Donderdag reist **de** heele familie naar het buitengoed den Engh ¹⁾ bü Utrecht, en wü

1) Het huis (kasteel) bestaat niet meer. Een afbeelding bij de „**Stamtafel**” (blz. 53, noot 2). Een latere eigenaar (Mr. Royaards v. d. Ham) liet het **sloopen**.

en mijn hart vol wordt, denk ik het hevigst aan **u** allen, **die** mij **zoo** na aan 't hart ligt.... Voor mijn geest liggen zooveel tafreelen, die ik zou kunnen beschrijven, zooveel stof om over te praten, dat ik niet weet waar ik er mee **heen** moet, omdat ik er maar **zoo** weinig plaats voor heb. Den loop van **de** reis heeft **Vader** verteld tot op dit uur toe; ik heb een aantal kleine voorvallen in mijn dagboek genoteerd, die ik vertellen zal als ik thuis kom. Al sedert Vrijdag zijn wij nu hier in het **zoo** vaak besproken Leiden. Een heel mooie stad. We leven hier als de rijke man uit het **evangelie**: „vroolijk en prachtig”. Allen zijn hier **zoo** vriendelijk en voorkomend dat ik het niet zeggen kan. Ik houd heel veel van Oom; hij heeft zoo'n prettig gezicht, en is **zoo** blij over onze aanwezigheid. Met Tante kan ik maar een beetje converseeren: **de conversatie** moet in het Fransch gaan, maar het gaat à la merveille! Als ik tien woorden zeg, dan zijn er wel **negen** verkeerd, maar wat doet dat er toe? Met den door en **door goeden** (mooien) Hendrik spreek ik ook Fransch; het is een heele **comédie** met het **spreken** hier. Wij lachen tegen elkaar **wanneer** we ons niet weten uit te **drukken**, en beklagen ons, dat we **elkanders** taal niet verstaan. Coenraad en ik hebben een taaltje gebrouwen uit Engelsch, Fransch, Duitsch, en af en toe **Hollandsch**, een heele fricassée.... Gisteren toen wij in den Haag waren, dejeuneerden wij in een restaurant (briljant), gingen naar beneden tot aan de Noordzee, en in het dikke zand dat daar ligt. Het was heerlijk

om daar te zijn. Ik dacht aan Denemarken toen ik de schuimende **golven** zag, die misschien van daar gereisd waren naar **hier**. Ik dacht aan de Aria van Maria Stuart, en verheugde mij in het verheven gezicht dat we vóór ons hadden. **De heeren** kochten eenige kleinigheden die ze mij vereerden. Dat ik **zeeziek** ben geweest, heeft Vader al verteld. Ik was 't erg en moest omstreeks 36 uur in mijn kooi blijven. Ik kon den eersten avond in Monnikendam nog niet op mijn verhaal komen. 't Was prettig om daar te zijn..., Mijn **oogen** zijn, dat moet gezegd worden, onbegrijpelijk goed. Bisweilen heb ik er een beetje pijn in; als dat **maar** niet erger **wordt**, aangezien we overladen **worden** met allerlei soort van bezienswaardigheden. Ik bevind mij anders heel wel. Het is heel wel mogelijk, dat ik hier vetjes worden zal, want ze zijn meer dan gek met hun **koffie**, **hun** wijn, enz. en „**neugen**” je onzinnig. Hun aanrichting is heel anders dan de onze, maar de soort van eten verschilt niet. Allen laten je allerhartelijkst groeten. **God** geve, dat ik gezond mag **blijven**. Ik denk, dat jullie het met allerlei dingen onzettend druk zult hebben. Ik schaam me haast, dat ik niet anders doe dan verbazend veel plezier hebben.

.....

D e n E n g **h**, 21 Mei 1836. Lieve Vrouw, Gezeten op de logeerkamer op de tweede **verdieping**, even **prachtig** als die op Bekkeskov, met het uitzicht over het **liefelijke Hollandsche** landschap, en met de torens van de groote stad Utrecht vlak **tegen-**

over mij, begin ik weer een brief aan mijn dierbare, van wie ik nu ieder oogenblik uit Leiden den eersten brief verwacht na zooveel dagen, en ik knoop het verslag van onze **wederwaardigheden** dáár aan, waar ik het Maandag eindigde. Dinsdagmorgen bezochten we met beide zonen een galerij van beeldhouwwerken en een groote verzameling van Egyptische mummies, Carthaagsche en Etruskische, Romeinsche en Grieksche oudheden. De mummies waren **vooral** hoogst merkwaardig in alle soorten, en **zoo** verbazend goed geconserveerd na omstreeks **drieduizend** jaren, sommige **zoo** mooi en **frisch** als waren ze van gisteren. De kleeren en sieradiën gaaf en goed; veel mooie zaken uit **Her**-culanum en Pompeji; ik dacht vaak aan mijn goeden George, hoe verrukt hij hier zou geweest zijn. In **den** namiddag gingen we allen in het groote rijtuig, naar eenige merkwaardige zoutwerken ¹⁾ en de reusachtige sluizen bij Katwijk, die den hier stervenden Rijn met de zee verbinden, waarover ik allerlei bijzonderheden heb opgeteekend. Wü zagen hier ook weer, 'evenals bij Scheveningen, hooge zandheuveld (duinen) en een wilde, maar **schoone** natuur, die **zoo'n** merkwaardig contrast vormt met de verdere groote welvaart, die **vlakbij** wordt aangetroffen. Wij stonden nu voor den derden keer bij de **Noordzee**. Wanneer we, **zoo** God wil, haar voor den vierden keer zullen zien, dan zijn we op de thuisreis naar jullie en het lieve vaderland.

1) De toen nog bestaande graderwerken

Woensdagochtend bezichtigden we de mooie **schilderijenverzameling** op het raadhuis, waaronder eenige uitstekende stukken, vooral uit Leiden's geschiedenis. Vervolgens het over gansch Europa beroemde museum van Natuurlijke Historie, voor het doorloopen van welks vele zalen men bijna even zoovele dagen zou moeten uittrekken als wij het nu in uren moesten doen, zooals het bijna altijd op reis het geval is, wanneer de tijd **zoo** beperkt is als de onze. Eerst skeletten, van den olifant tot de muis toe, in geregelde opvolging, en dan van den walvisch tot het kleinste vischje. Dan allemaal opgezette dieren in hun natuurlijke standen. Vooral werd onze aandacht getrokken door twee giraffen, waarvan de eene bijzonder groot en mooi was. Reliëfvoorstellingen van de Alpen. Alle mineralen, van de eenvoudigste ertsen af tot de kostelijkste **edelgesteenten**. Eén topaas had **honderdduizend** gulden gekost. Wat een niet te **taxeeren** schatten **worden** hier aangetroffen!.... In den namiddag bezichtigden we eenige mooie kerken, en 's avonds was ik met Coenraad op een studentenconcert waar geen dames mochten komen, hetgeen me verbazend speet voor Cora, daar het haar werkelijk aan het hart ging haar grootste genot te moeten derven, dat hier groot geweest zou zijn, want de mooiste **dingen** werden heerlijk uitgevoerd door een rijk bezet orkest. Er waren ook een paar zangnummers. Als iets **merkwaardigs** mag **vermeld** worden, dat de toehoorders om tafels zaten en pijpen rookten. Verscheidene studenten waren heel hupsch en

spraken met mij, mij onder anderen zeggend, dat ze heel goed konden merken, dat ik van muziek hield. Er werd o.a. de Ouverture gegeven van de Muette en van Fra Diavolo. **Donderdagochtend** ging de reis volgens afspraak naar Den Engh. Om 7 uur hielden twee prachtige equipages en een vrachtwagen, alles Neef's eigendom, voor de deur stil. De tocht ging langs den Rijn, meestal heel dicht er langs, maar nu en dan **werd** een omweg gemaakt om langs de mooiste **buitenplaatsen** te gaan. Een paar uur van Leiden bezichtigden we een **buitengoed**¹⁾ met de mooiste tuinen, gazons, oranjerieën, volières enz. Wat een pracht en wat een rijkdom! Bloemen uit alle werelddeelen, en zoo ook vogels, ganzen, eenden, hoenders. Verder bezochten we onderweg een bij de plaats **behoorend** pachters- of boerenhuis, met alle toebehooren in- en uitwendig. Van de orde, de zindelijkheid, en den welstand, die hier **heerschen**, kan slechts hij zich een begrip **vormen**, die het met eigen **oogen** heeft gezien. Omstreeks vijf uur kwamen we op dit schoone kasteel aan, waar uit- en inwendig een **elegance** en smaak heerscht als op weinig plaatsen bij ons. Cora en ik hebben een gemeenschappelijke kamer die ik boven reeds **bechreven** heb. Men overstelpt ons met alle vriendelijke oplettendheden en goedheden, **overvloedige** lekkere spijzen en dranken inbegrepen. Het eenige wat wij missen is onze vrijheid, want wij zijn **letterlijk** slaven van

1) Potsdam bij Woerden (onder Rietveld).

den morgen tot den avond; kunnen nooit een oogenblik met rust worden gelaten, zoodat ik moet wegsluipen om mijn aantekeningen te maken en dezen te gaan schrijven. Men is daarenboven voortdurend in de weer, en mijn Neef is 's morgens onafgebroken bezig met alles voort te jagen.... Men gaat laat naar bed, en moet meestal vroeg weer op, zoodat men slaap te kort komt. 's Avonds wandelen we in de prachtige lanen en parken. **Vrijdagochtend** bekeken we de **boerenplaatsen** in de buurt, roeiden op de vaarten, en in den namiddag maakten we een mooie wandeling naar de hoogst merkwaardige groote ruïne van een oud kasteel ¹⁾, een halve mijl hier vandaan. Wij klauterden met groote moeite er om en er in, en zongen wat onder de gewelven; dronken buiten thee, en maakten 's avonds muziek, waaraan de meesten hier meedoen. Mijn Neef geeft zelf op wat hij het liefst **hooren** wil en het schijnt hem zeer te amuseeren, hoe haastig, **disträit**, en wonderlijk **philosofisch**-onbestendig de innig goede man anders is. Zaterdagmorgen trokken we in twee rijtuigen naar Utrecht, driekwart mijl hier vandaan, en bezichtigden die mooie stad, met een bekoorlijke omgeving, de groote bibliotheek, en het voor mij hoogst belangrijke Kabinet van Landbouwwerktuigen.‘) Daar ontmoetten ons Dionys en Adriaan,

1) De Haar. Later door Baron v. Zuylen geheel herbouwd. (Kasteel **Haar-Zuilens**).

2) Aan de Drift, waar nu 't Archiefgebouw is. Later, meen ik, overgebracht naar Wageningen.

die vrijaf **hadden**.... In Utrecht zagen wij kleine woningen onder **de** straten, aan de lage grachten, die **er vreemd** uitzagen. Vele overblijfselen van oude **wallen**, waarvan sommige uit den tijd der Romeinen. Laat middageten hier. 's Avonds muziek.

Z o n d a g 2 2. Vanmorgen, na elkaar een **vroo-**lijke Pinksteren te hebben gewenscht, togen wij in twee rijtuigen naar Zeist, aan den anderen kant van Utrecht, een (bekoorlijk gelegen plaats, waar vele Hernhutters wonen, precies eender als in Christiansfeld. Wij waren in de heel mooie, eenvoudige kerk, hoorden een heel goede preek en gezang **met** begeleiding van bazuinen bij het orgel. Daarna bezichtigden wij hun inrichtingen en winkels, waar mijn lieve Neef mij als aandenken een zilveren sigarenkoker vereerde en Cora een mooie naaidoos. Daarna wandelden we veel in de heerlijke lanen en boschpartijen die het dorp omringen, 'begroetten veel van onze dierbare beuken en hoorden nachtegale. Toen wij Leiden verlieten werd er order gegeven om den daar op Vrijdag verwacht wordenden brief hierheen op te zenden. Ik was vanavond wat ongerust over het uitblijven van dien brief, en des te gelukkiger toen ik **bij** onze thuiskomst het genot smaakte hem te ontvangen.... Morgen gaat de reis naar Hendriks tweede bezitting, Schonauwen, anderhalve mijl hier vandaan, die ik noodzakelijk zien moet. Dinsdag terug naar Leiden, Woensdag weer naar den Haag, waar we geïnviteerd zijn bij dominee Schiiltz, en vermoedelijk in het laatst van de week naar Delft

en Rotterdam. Je ziet, we zijn onafgebroken in het touw. Wat dat alles niet kosten moet! Ik zou er verlegen over zijn, als mijn Neef mij niet in vertrouwen mededeelingen gedaan had, waaruit blijkt hoe rijk de familie is. Hendriks goederen zijn in een ronde som **driehonderdduizend rijksdaalders waard**, en mijn Nicht en ieder van haar andere kinderen hebben **veertigduizend rijksdaalders** gekregen, nagelaten door een rijken Oom, zoodat Neef, totdat de kinderen **meerderjarig** zijn, een jaarlijksche rente geniet van twaalfduizend rijksdaalders, en dan heeft hij zijn traktement en collegegelden.... Tusschen Cora en mij staat het nu **zoo** goed als vast, dat zij niet hier blijft, waarover later meer. Men spreekt er voortdurend over, maar wij wimpelen het af **zooveel** wij kunnen. Nicht is innig goedhartig, maar niet heel interessant. Een demoiselle (Hollerman) hier, spreekt heel goed Duitsch en is heel intiem met Cora. Men ziet nooit een vreemdeling hier. Allen houden veel van ons en staan er op, dat we langer zullen blijven, maar daar kan niet van inkomen.... Ik eindig met duizend hartelijke groeten van en aan allen met wie God nu en steeds moge zijn. **Ulieder tozegenen Vriend en Vader Nyegaard.**

.....
 (Cora gaat verder:) Lieve Vrienden, Middernacht, nadat Vader geëindigd heeft, kan ik net even beginnen om direct weer te eindigen, maar wat van het vele dat ik **te** vertellen heb, zal ik nu aanpakken? Wat was ik blij met jullie brieven,

waarvoor ik allen samen bedank. Om verschillende dingen moest ik glimlachen. Het verheugt me **zoo**, dat alles goed gaat. Ik heb het werkelijk héél goed, veel beter dan ik in het minst zelfs had kunnen verwachten in een vreemd land. Allen zijn **zoo** vriendelijk en vol **oplettendheden**. Oom weet niet wat voor **goeds** hij me maar zal aandoen; gisteren toen we in Utrecht waren, waar het allerliefst is, voerde hij me rond in de winkels, en vroeg wat ik hebben wou. Had ik **volop** van zijn goedheid gebruik gemaakt, dan zou ik hebben kunnen krijgen ik weet niet **hoeveel** wel. Ik vroeg hem een paar eenvoudige kleinigheden, want ik wou geen misbruik maken of onbescheiden zijn. **Iederen** dag **weeraan** praat men er over, dat ik hier toch blijven moet, en was het niet **zoover** van huis, **verstond** ik de taal, en was het niet voor een heel jaar, ik geloof, dat ik het doen zou . . . Vandaag, eerste Pinksterdag, waren we in een Deutsche **Hernhutters**kerk; denk U eens in hoe bijzonder voor mij, dat het zóó liep. Meta en Augusta herinneren zich wel, dat ik op den **grooten** biddag in Liunge (**Lynge**) er over sprak, hoe ik het wel hebben zou op eersten Pinksterdag; toen dacht ik: niet goed, en toch heb ik het bijna dien **geheelen** dag bijzonder prettig gehad, en **doorgaans** ben ik blij en welgemoed, vooral hier op Den Engh, waar landelijke vrijheid beerscht, waar een mooie tuin is, een boot, bosch, piano, **gitaar**, enz. en ook een Deutsche dame, die heel interessant is. Vandaag toen we rondwandelden in de winkels van de Hernhutters,

elegant tot in de puntjes, vereerde Hendrik mij een beelderig doosje met **pleet-zilveren benoodigdheden** (schaar, vingerhoed, enz.) er in; het is tout à fait keurig, en ik ben er heel blij mee. Coenraad gaf me een kleinen flacon met vergulden dop.... Als ik hier meer japonnen had, ja, dan kon ik ze best gebruiken. Wij zijn steeds op het pad.... Ik geloof, dat ik hier vier of zes toeren gebreid heb, ist das nicht stark? Ik heb weinig gelezen. Ik ben er na aan toe om in het Duitsch te denken. Adieu! adieu! Het is al tweede Pinksterdag. Een vroolijk feest! Goeden morgen en goeden nacht tegelijk. De familie is hier heel vroom. Ze bidden geregeld vóór en ná tafel. Oom **spreekt** heel mooi over den godsdienst. Elise en George laat ik vriendelijk groeten.... Vaarwel, vaarwel, à Dieu allen! Ontvangt mijn beste groeten. Waar wij ook gaan wandel ik steeds arm in arm met Oom.

.
 L e i d e n, 2 6 M e i 18 3 6 (geëindigd 31 's morgens). Mijn lieve beste Vrouw, Ik begin weer een brief aan jou, **zoo** God wil den laatsten, dien je van deze reis kunt verwachten (te zullen ontvangen). Mijn vorige werd voltooid op Zondagavond en Maandagmorgen door mezelf op 't postkantoor te Utrecht **besteld** toen wij daar 's morgens doorreden naar Hendriks andere bezitting Schonauwen, **die** wij (of beter gezegd zeker ik), nauwkeurig bezichtigden, en waar we ook bij verschillende boeren binnenshuis een kijkje namen. De rijke Oom ligt hier op een eilandje begraven. Er is hier geen woonhuis,

anders niet dan een paar eerwaardige ruïnes. Ik heb vlak aan de rivier de Lek gestaan en zag de provincie **Gelderland** vlak tegenover me. Bij het goed behoort een mooi beukenbosch. In een **stroo-**menden regen kwamen we om zes uur terug op den Engh, en na tafel werd er, zooals gewoonlijk, braaf gemusiceerd. **Dinsdagochtend** had men voor ons een vischpartij gearrangeerd in de wetering, vlak bij het huis. Daarna namen wij afscheid van deze heerlijke plek, na een vroeg middagmaal. Cora was heel veel gaan voelen voor de **huisbestierster** mademoiselle Hollerman, en nam **noode** afscheid van haar. Om acht uur kwam de heele familie in twee rijtuig en hier in Leiden terug, langs een mooien weg aan den **anderen** kant van **den** Rijn, om ons afwisseling te verschaffen. Daarna waren we een uur lang op de groote markt die hier op **dien** dag gehouden wordt en **die** heel interessant was om te zien. Vandaag, **Woensdagvoormiddag**, hielden Cora en ik formeel **beraad** met betrekking tot onze terugreis, waaraan we nu ernstig moeten gaan denken. Na alle „**pours et contres**” te hebben overwogen en vooral omdat Cora het **zoo** zeer wenschte, werd er besloten de **reis** over land te doen.... Nadat onze beraadslaging geëindigd was, gingen we naar de Luthersche kerk, waar **Cora** een paar Deensche melodiën op het orgel speelde en daarna de organist iets heel moois. In **den middag** was Cora met oud en jong op **de** markt, en ik was met Coenraad **'s** avonds weer op een studentenconcert, maar dat was volstrekt niet **zoo** goed als het vorige. Van-

morgen vroeg trok Cora met Coenraad en Hendrik met de trekschuit naar Haarlem om Anna Berry te zien, die hier blijft tot zij met ons naar Amsterdam gaat. Coenraad beloofde mij, dat Cora vandaag in Haarlem het mooiste orgel van de wereld zou te **hooren** en te bespelen krijgen. In den voormiddag was ik met Dionys en Adriaan een landbouwkundig kabinet gaan bekijken, dat heel mooi was. De professor was er zelf bij tegenwoordig, en hij was heel voorkomend. Mijn Neef is vandaag weer naar de synode ¹⁾ in den Haag, maar wordt met den eten om vijf uur thuis verwacht. We vermoeden, dat ze dan uit Haarlem ook terug zullen zijn. Ik heb nu voor 't oogenblik niets **verder** te vertellen en breek daarom af. Toch nog één ding: Vandaag kreeg ik bezoek van een Majoor, met wien ik gisteravond **op** het concert had kennismemaakt, een hoogst interessant man, die gediend heeft onder Napoleon, in Spanje, enz. enz. en veie talen spreekt. Ook van een student, die **Deensch** leert en dien ik anderhalf uur les geven moest in de uitspraak, die den Hollanders heel moeilijk valt. Uit Haarlem kwamen ze laat thuis, brachten Anna Berry mee, en hadden zich best geamuseerd, vooral Cora, die een uur lang het eerste orgel van Europa meesterlijk had **hooren** bespelen. Den **27sten**, 's morgens vroeg, gingen Neef, ik, Cora, Anna, Coenraad en Hendrik naar Delft, door een lieflijke streek met bosch en een bijna onafgebroken reeks lusthoven en **heeren-**

1) De Luthersche synode.

plaatsen. In Delft bezichtigden we in twee kerken de prachtige graftomben van de admiralen Tromp, (ook in onze historie bekend), en P. van Heinen (= Piet Hein), en het prachtige bezienswaardige grafmonument in brons en marmer van Willem 1. Ook het huis waar hij vermoord werd. (Zie Schiller). Vandaar naar de groote mooie en drukke stad Rotterdam, die we flink doorwandelden, waar wij ook een kabinet ¹⁾ bezochten met veel mooie **physische** apparaten en interessante modellen, en een groote mooie camera obscura, **welker** effect ons allen, en vooral onze **dames**, zeer vermaakte. Het was een levende schilderij, als een wriemelende mierenhoop van menschen, wagens en schepen. We kwamen vroegtijdig thuis en gingen wat eerder naar bed dan gewoonlijk, waar we allen behoefte aan hadden. Den ochtend van den 28sten Mei gebruikte ik om alles te recapituleeren, om te schrijven en te lezen. Om elf uur gingen Neef, Cora en ik en Coenraad naar den Haag, waar wij ten **eten** waren gevraagd **bij** Dominee Schültz, een heel interessant man, die goed Duitsch spreekt. Er waren bovendien twee andere knappe dominees, leden van de Synode, en een beroemde dichter **Klijn** uit **Amsterdam**. Wij wandelden in het mooie bosch, en zagen veel **dingen** terug van laatst, maar in veel groener dos. Cora en ik hoorden vervolgens orgelspelen, waar ze zooveel van houdt.... Om elf uur keerden we bij heerlijk **maanlicht** hier terug. **Zon-**

1) Van het Bataafsch Genootschap der Proefondervindelijke Wijsbegeerte.

dag 29 Mei waren Cora en ik in de Fransche Gereformeerde kerk hier, en kregen een echt goede preek te hooren. Even later deden wij met Neef, Coenraad en Anna Berry een 'heerlijk ritje in de omstreken van Leiden naar plekken waar we nog niet eerder geweest waren. In een groot dorp, Noordwijk, waren wij in een heel mooie roomsche kerk waar wij den eigenaardigen, prachtigen dienst bijwoonden; al kan men er ook veel tegen hebben, toch werkt die wonderlijk op 't gemoed. 's Avonds waren bijna allen tegenwoordig bij een voorstelling van eenige kunstrijders, die hun zaakjes uitnemend verstonden. Maandag 30 Mei gingen we allen naar het mooie Paviljoen van den Koning in het bosch¹⁾ bij den Haag, om dat te bezichtigen. In eenige vertrekken zijn zeldzame kostbaarheden uit China en Japan. Vooral (moesten wij een heerlijk mooie zaal bewonderen, die vol was met de kostbaarste schilderstukken van verschillende beroemde meesters, waaronder Rubens, van wien er twee stukken waren, voor elk van welke honderdduizend gulden geboden is. Alles heeft allegorische betrekking op leven en dood van zekeren stadhouder Frederik Hendrik en zijn gemalin. Vandaar gingen wij naar den Haag, denderden keer, door het heerlijke bosch, kwamen Prins Frederik tegen, en bezichtigden een van de mooiste schilderijen- en rariteiten-verzamelingen van Europa in het zoogenaamde Mauritslmis. Wij hebben er een catalogus van, en zullen uitvoe-

1) Het Huis ten Bosch.

riger mondeling vertellen over dit heerlijk genot. Onder de rariteiten waren Tromp's degen en wapenrusting, Willem den Eerste's gewaad waarin hij vermoord is, met het gat van den kogel er in, enz. 's Avonds waren majoor Boele en de student Lecourt hier, om met Cora muziek te maken. De eerste speelde heel goed fluit met haar, en Lecourt zong bij de gitaar heel verdienstelijk. Dinsdagochtend zit ik nu hier, bezig met deze en andere schriften. Het plan voor dezen dag is nog: dezen middag een kabinet te gaan zien, dan te gaan pakken, en den laatsten avond in den familiekring door te brengen. Morgen om tien uur nemen wij met Anna Berry de diligence naar Amsterdam, waar Ferdinand ons zal ontmoeten Nicht is meer dan goed maar niet interessant; ze spreekt heel vaak over jou, en wil ingelicht worden over alles bij ons. Vanmiddag zijn de zoons bezig met brieven schrijven aan onze jongens. Cora wacht op het papier, weshalve ik het overige aan haar wil overlaten.... (C o r a v e r v o l g t :) Goeden morgen allemaal, hier heb je mij weer voor een oogenblik. Ik ben vandaag met alle mogelijke bezigheden bezet, en kan maar kort schrijven.... Wat is die tijd toch omgevlogen, en Goddank goed. Ik had nooit gedacht, dat ik het hier zóó prettig zou kunnen hebben, maar nu ben ik toch blij weer terug te keeren naar ons landelijk kleine Frederikskilde, na al het reizen en trekken. Dat ik te Haarlem het orgel gehoord heb, vertelde Vader al. Het was bepaald een genotvol uur, dat ik in die mooie kerk doorbracht.

Ik zei vaak tegen Coenraad, dat ik buiten mezelf van verrukking was. 't Was 't mooiste wat ik ooit gehoord heb, waarvan men zich geen voorstelling maken kan. In Rotterdam aten wij in een auberge, zeven menschen, en dronken uw gezondheid, als trouwens **ieder**en middag.... Wij zongen aan tafel een Deensch, een Engelsch en een **Hollandsch** volkslied. Ik wandelde den **heelen** tijd met den professor. Er is iets ontzettends in de gedachte wat het kosten moet altijd in dure gelegenheden, alles prachtig en altijd veel menschen. In de roomsche kerk bracht ik een eigenaardig uur door. Ik **hoorde** en zag alles met de **meest** gespannen attentie. Wat is 't interessant die gebruiken te zien; het maakte een diepen indruk op mij. Ik dacht veel aan Fenger ¹⁾, en ook aan de groote roomsche kerken, **waarover** wij veel gehoord hebben. De wierooklucht, de meesleepende muziek, alles is zoo bijzonder.... In het lieve prettige **den** Haag was ik drie-maal. Een **bosch** dat zoo mooi, zoo lieflijk is! Ik houd van dat bosch. Dikke, hooge beuken, lanen, water, **bruggen**, paviljoens. De stad zelf is mooi. De streek bekoorlijk. Wij ontbeten in een paviljoen, of beter: er voor, tusschen de pilaren. Wij zagen schilderijen; hemel! ik wou, dat jullie ze ook gezien hadt. Ik heb nooit zoo iets gezien. Eén stuk stelde **de** afneming van Jezus van het kruis voor. Johannes, Maria en Maria Magdalena. Het was zoo levendig, dat ik langer daar staande, meende

1) De dominee thuis ; zie blz. 61.

het tooneel in **de** werkelijkheid te zien.... Wij waren verleden op een avond in een „paardenspel” (kunstrijders) van $8\frac{1}{2}$ tot 12! Stel U voor wat een avondgenoegen, maar voor ‘t overige was ‘t heel goed: mooie **costuums** en paarden, maar ik kon me niet goed begrijpen, dat ik daar zat.... Bloembollen zijn hier veel te duur om er over te kunnen denken er een paar mee te nemen. Men kan ze trouwens niet krijgen **zoals** bij ons, van den tuinman, neen, ieder stuk moet met groot geld betaald **worden....** Adieu, spoedig ben ik weer de oude bij jullie thuis. Groet allen hartelijk, vergeet niemand.

Hier, bij het aanstaand vertrek uit **Nederland**, als er geen gelegenheid meer wezen zal vandaar naar huis te schrijven, eindigen de door de dochter aangevulde brieven van den vader, die door hem later in zijn autobiografie, als een deel daarvan — het is al een paar maal eerder gezegd — werden ingeschoven. Maar ‘t verblijf in **Holland** was met het vertrek uit Leiden niet ten einde: de vader heeft het reisverhaal thuis voltooid, door aan de brieven toe te voegen een:

Supplement dat een overzicht geeft van wat er later nog is voorgevallen, tot op onze thuiskomst. Om het afscheidnemen van **mijn** dierbare verwanten zoo kort mogelijk te maken, had ik herhaalde malen gedurende **de** laatste dagen van ons logies, als er sprake was van ons te geleiden naar Amsterdam, hun verzocht daarvan verschoond te mogen

blijven, aangezien ik dacht, dat het slechts dienen zou om het bittere afscheid nog moeilijker te maken. Den laatsten avond in Leiden echter, toen ik Coenraad opgedragen had plaatsen voor ons in de diligence te bestellen, deelde mijn beste Neef mij mee, dat hij ons volstrekt niet zóó wilde laten vertrekken, maar dat hij, Nicht en Coenraad ons wilden vergezellen tot Haarlem, waar we elkaar het eerst ontmoet hadden, en dat hij alleen dáár afscheid van ons wilde nemen. Wij moesten ons dus al die goedheid laten aanleunen, en brachten een weemoedigen avond, rijk aan tranen, door in den lieven familiekring. Den eersten Juni, 's morgens om 8 uur, reden Neef, Nicht, Cora, Coenraad, Anna Berry en ik naar Haarlem, waar we verrast werden door Hendrik en Adriaan, met de trekschuit daar gekomen, opdat allen bij het afscheid bij elkaar aouden zijn. Mijn Neef ging in een auberge tegenover de plaats van afvaart van de trekschuit naar Amsterdam, om tot het laatste oogenblik met ons te kunnen zijn. Coenraad smeekte mij ons naar Amsterdam te mogen vergezellen, waartegen ik mij eerst sterk verzette, omdat ik dacht, dat hij te veel van zijn studie zou verzuimen, maar tenslotte moest ik toegeven, en dat was achteraf heel best, vooral wegens zijn geleide van Cora in Amsterdam, terwijl ik mij daar op andere wijze, inzonderheid met den beminndijken Ferdinand onderhield. Daarop werden we aan boord verzocht. Vele tranen werden gestort bij het roerende afscheid van allen, maar vooral van mijn beminnden Neef. Hij bleef 'het langst van allen naar ons

staan wuiven.... Hij is een edel, een zeldzaam be-
 gaafd **mensch**, een wijsgeer zoowel in praktijk als
 in theorie, en bovendien een **goed** Christen. Op den
 heel mooien **tocht** naar Amsterdam met Anna Berry
 en Coenraad, waren wij weemoedig gestemd en
 weinig spraakzaam. Wij vonden er logies, **door mijn**
 Neef voor ons besteld, in het logement de **Garnalen-**
Doelen, waar we het heel best **hadden**.... We brach-
 ten een heel gezelligen avond op onze kamer door,
 na de **mooiste** winkelstraten van Amsterdam **bij**
 kunstlicht te hebben beschouwd. Den volgenden
 ochtend bezochten we het mooie groote koninklijke
 paleis, dat vroeger stadhuis geweest is, maar door
 Lodewijk Napoleon tot vorstelijk verblijf in beslag
 genomen. Het is een kolossaal gebouw, **dat** op
 veel duizenden palen staat en boven alles uitsteekt,
 evenals ons slot te Kopenhagen. Er is vooral één
 prachtige, indrukwekkend mooie zaal in, van welke
 keizer Napoleon, toen **hij** die zag, moet gezegd
 hebben dat hij **die** als 't mogelijk was, mee naar
 Parijs zou willen nemen. Het hof uit den Haag ver-
 toeft hier ieder jaar een korten **tijd**. Vervolgens
 bezichtigden we de groote schilderijencollectie in
 het Trippenhuis, die echter **onderdoet** voor die in
 den Haag. 's Avonds waren we in de Duitsche
comédie, waar we Oberon zagen, matig gespeeld.
 Vrijdagmorgen gingen we alle vier met **een** mooie
 stoomboot naar Zaandam, een stad in echt **Noord-**
hollandschen stijl, die veel overeenkomst heeft met
Broek — in mijn 2den brief beschreven') — alles

1) Zie hierboven, blz. 60.

in ouderwetschen trant. Wij bekeken in Zaandam het **daar door** Peter den Groote bewoonde houten huisje, waar alles zich nog in **denzelfden** toestand bevindt als waarin hij het voor meer dan 100 jaar verlaten heeft. Opdat het armzalige gebouwtje des te langer de verterende invloeden van den tand des **tijds** zal kunnen trotseeren, heeft de dochter van Peter's kleinzoon, een prinses van Oranje, om het kleine houten huisje heen, een gemetseld huis laten bouwen met open muren. Met eigen hand heeft Tsaar Alexander een kleinen **gedenksteen** in den wand aangebracht, waar op staat: „**Voor den groote** is niets klein”.... **Ferdinand** en Coenraad brachten ons naar de diligence, waarmee we zouden vertrekken, omhelsden ons hartelijk, en bleven naast den wagen meeloopen totdat een sneller vaart hen noodzaakte achter te blijven. Nooit vergeet ik die laatste dagen in **Amsterdam**, waar ik **zoo** menig interessant gesprek met mijn lieven Ferdinand gehad heb. Om half zes verlieten we **Amsterdam**, slechts weinig in de stemming om het volle genot te hebben van eenige echt mooie gedeelten van den weg vóór het donker werd. Dien avond kwamen we voor de derde maal in Utrecht, waar we een uur oponthoud hadden.... 's Morgens 'bereikten we Deventer, waar we ons met een goed kop koffie en ontbijt, rustig genoten, echt verkwikten, een beetje van de stad zagen, **die** gelegen is in een vrij onvruchtbare, armoedige streek, zoodat ik **naderhand** mijn Hollandsche familie geplaagd heb door ze te schrijven, dat de reden, dat ze zich verzet hadden

tegen onze terugreis over land, vermoedelijk geweest was, dat wij niet Nederland³ a r m e provincies zouden zien na het r i j k e Noord- en Zuid-Holland. Van Deventer naar Noordhorn hadden we een interessant reisgezelschap, bestaande uit een paar Duitsche dames uit Lingen, die heel spraakzaam waren, evenals wij in Holland familie hadden opgezocht, nagenoeg al het zelfde gezien hadden als wij, en wier opmerkingen over land en volk zeer overeenstemden met de onze. Zij verlieten ons in Oldenzaal. In Noordhorn liet ik mij inschrijven tot Osnabriick, dat weliswaar ver uit onze route lag, maar zooals men mij gezegd had, was dit de eenige manier om de diligence op Bremen te krijgen. Bij het verlaten van Noordhorn, een grensvesting, namen we het laatste afscheid van het dierbare Holland en van zijn goede wegen die met ontzaglijke kosten zijn aangelegd en bestraat zijn met gebakken metselsteenen op hun kant. De wegen waar we nu op kwamen, waren ellendig en alles in Lingen teekende armoede. Lingen is onbeduidend, het heeft een gymnasium, waarvan wij enkele leerlingen zagen in echte Burschendracht, zoo gansch verschillend van de flinke Hollandschr studenten.

Het S u p p l e m e n t 'doet verder verslag van de reis over Osnabrück, Bremen en Hamburg en ten slotte van de aankomst op Frederikskilde, maar te Lingen is het laatste gewag van Holland. Dat slot is wat mat; het S u p p l e m e n t mist veel van de levendigheid der B r i e v e n; daarom zal nog een

levendig tooneeltje tot besluit den lezers niet onaangenaam zijn. Het speelt nog even weer te Monnikendam, en geeft van 't verslag van den Vader over 't aankomen en de ontvangst aldaar, als 't ware een spiegelbeeld. Wij kennen namelijk dat verhaal door de pen van den aankomenden Deenschen gast, maar ook is bewaard een teekening er van door den ontvangenden gastheer-dominee, met vermakelijke, eenigszins beschamende, bijzonderheden welke vader Nyegaard blijkbaar niet prettig vond aan zijn vrouw en familie te berichten, maar die hij toch later thuis wel eens zal hebben verteld; Cora zal ze zeker niet hebben kunnen verzwijgen! Wij zien dat tafereeltje voor ons in 't eerste gedeelte van een brief door dominee Nieuwenhuis den 11den Mei 1836 uit Monnikendam aan zijn vader Prof. Jacob Nieuwenhuis te Leiden geschreven; met vriendelijke toestemming van Ds. J. D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard te Beetsterzwaag (kleinzoon van den Monnikendamschen predikant) die er mij uit zijn Nyegaard-archief een afschrift van verstrekte, mag ik dat stuk van dien brief hier laten drukken.

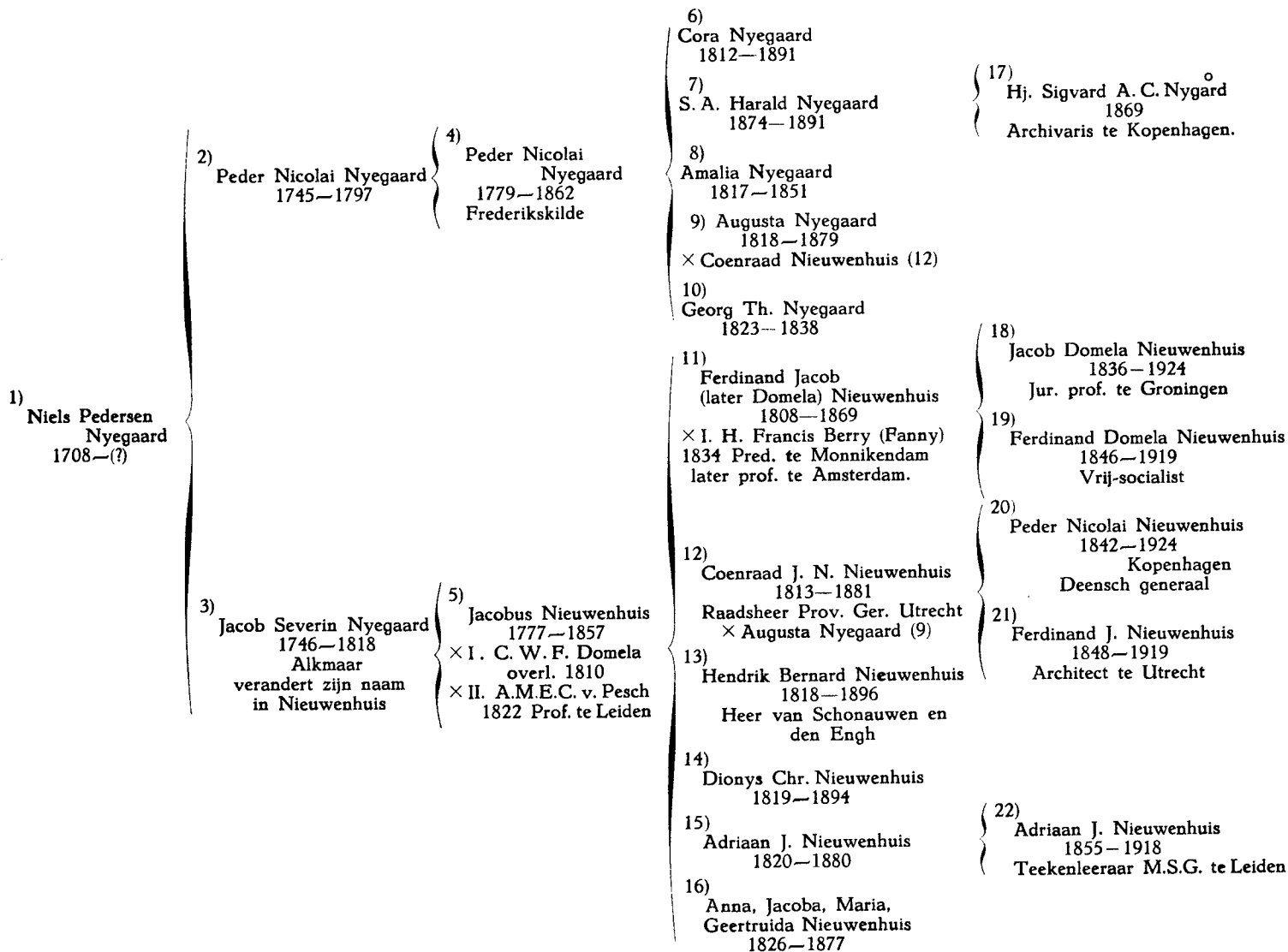
Waarde Vader, Onverwacht is de Deensche familie hier aangekomen. Neef heeft zich met een Marker visschersboot laten afzetten van de stoomboot (naar Amsterdam) en stond te 4% voor ons gezicht. Morgen de 12de en overmorgen 13 blijft hij hier, Vrijdag de 14de rijden wil vroeg naar Haarlem; tegen 12 u. hopen wij aldaar bij de Boer te arriveeren. Indien wij Ulieden daar mogen ontmoeten, zal 't ons aangenaam zijn. Door de ongesteldheid van

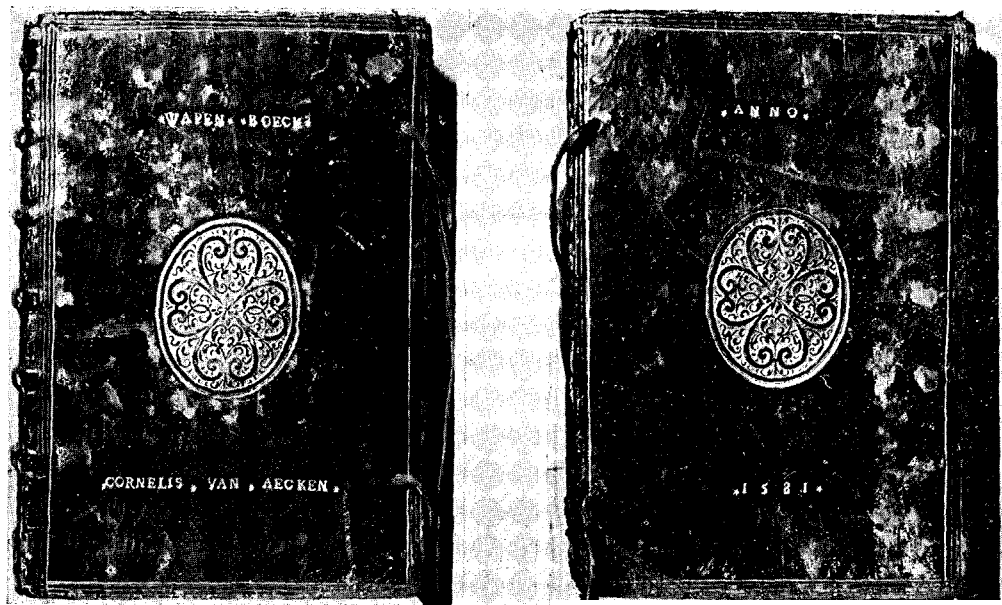
Fanny neemt Anna de honneurs waar. Neef en Cora bewonderden zeer onzen kleinen **vent¹⁾**, **uwennaam-**genoot. Neef had te Monnikendam, onverwacht aankomend, terstond gevraagd naar 't huis van den pastor. Men heeft hem **bij den** Roomsche Kath. pastoor **gebracht**, die juist desgelijks een bloedverwant uit Duitschland verwachtte. Aandoenlijk vielen beide mannen elkander in **de** armen en omhelsden zich, terwijl de **huishoudster** van den pastoor, een groote koffer in de gang ziende, brommende heen en weer liep en zich lucht zocht in de woorden: „Dat komt er van als men dat vreemde volk aanhaalt en niet ieder in zijn eigen land laat blijven.” Intusschen werd op de vraag van den pastoor, wie Cora was, en van Neef naar Egtgenoot Fanny, de vergissing spoedig **ontdekt** en **door** den pastoor **hersteld**, **daar** deze Neef persoonlijk naar „zijn vriend Ferdinand” bracht. Tot geen geringe vreugde van de huishoudster **werd** de zware koffer uit 't huis van **den** pastoor naar dat van Fanny gedragen.

A. BEETS.

1) Zie blz. 55, noot 3.

UITTREKSEL UIT DE STAMTAFEL VAN HET GESLACHT NYEGAARD—NIEUWENHUIS—DOMELA NIEUWENHUIS

VOORZIJD

KEERZIJD

Een in het vergeetboek geraakte 16de eeuwsche minnaar van oudheden te leiden: **Cornelis van Aecken**

Onder het opschrift „**Wapenboek** door den Wapenkoning **Beyeren** uit het begin der **XV^{de}** eeuw” heeft Jhr. J. F. L. Coenen van ‘s-Gravesloot in de Heraldieke Bibliotheek van 1875, blz. 30 e. v., het een en ander medegedeeld over dit bijzonder waardevol handschrift, hetwelk 23 Juni 1405 werd voltooid en in 1850 door hem in eigendom verkregen. De schrijver besloot zijn artikel met de mededeeling, „**dat** het wapenboek gebonden is in een **antieken** lederen band met vergulde versiersels en de woorden: **WAPEN-BOECK** ~~van~~ **CORNELIS VAN AECKEN** ~~van~~ **ANNO 1581**”, waaraan hij, onder verwijzing naar de **Riemer**, Beschrijving van ‘s-Gravenhage, deel 11 blz. 107 en 232, toevoegde: „**Deze** was in 1533 Schepen en in 1556 Bewaarder van ‘t gemeen zegel van den Haag en is dus zeker vroeger eigenaar van het handschrift geweest.”

De identificatie van den bezitter van het wapenboek in 1581 met den gelijknamigen Haagschen schepen van 1533 was echter niet het werk van den heer Coenen zelf, doch was door dezen ontleend aan eene aantekening van den bekenden Amsterdamschen bibliophiel Jacobus Koning, die ongeveer eene halve eeuw tevoren eigenaar van het handschrift was geweest, zooals uit eene aantekening van den heer Coenen blijkt.

Het feit, dat de eigenaar van het handschrift in 1581 het noodig heeft geoordeeld het met zooveel piëteit te doen inbinden¹⁾ en zijn eigen naam daaraan te verbinden, geeft aanleiding nadere bijzonderheden aangaande den persoon van dezen Cornelis van Aecken te vragen. Blijkt ergens, dat hij een heraldicus, geschiedvorscher of verzamelaar van oude handschriften was?

Hetgeen de Riemer in zijne beschrijving van 's-Gravenhage omtrent den Haagschen Schepen Cornelis van Aecken mededeelt, is stellig niet voldoende om dezen als den vroegeren eigenaar van het wapenboek aan te wijzen. Blijkbaar is de **naams-**overeenkomst de eenige reden voor de identificatie geweest.

Mij kwam deze identificatie weinig waarschijnlijk

¹⁾ Ter wille van het behoud der wapenteekeningen, welke in kleuren zijn uitgevoerd, liet hij het handschrift keurig met wit doorschieten.

Helaas heeft hij echter niet gezorgd voor de juiste opvolging der bladen, die dan ook eenige verbetering behoeft.

voor, gezien het groote verschil in jaren — 1581 eenerzijds en 1533-56 anderzijds -, hetwelk veel eer aan eene volgende generatie zou doen denken. En dit te meer in aanmerking genomen een door de **Rierner** aangehaald getuigenis van 5 December 1565, blijkens hetwelk de Haagsche schepen destijds reeds 74 jaren oud was, waardoor het nog onwaarschijnlijker wordt, dat hij zestien jaren later nog een boek met zooveel zorg zou hebben doen inbinden. Dat dit inderdaad niet het geval heeft kunnen zijn, is ten slotte komen vast te staan, dank zij de welwillende medewerking door mij op het gemeente-archief te 's-Gravenhage ondervonden. Een daar opzettelijk voor mij ingesteld onderzoek bracht namelijk aan het licht, dat de door de **Rierner** genoemde Cornelis van Aecken reeds dood was 4 Juni 1567, op welken datum **Joncfrouwe** Anna van Merthe, met wie hij slechts kort te voren hertrouwd was — zijne eerste vrouw stierf in 1563 -, als zijne weduwe voorkomt.

Een andere Cornelis van Aecken moet dus de eigenaar van het wapenboek in 1581 zijn geweest.

Mijne aandacht had reeds lang getrokken zekere Cornelis van Aecken te Leiden, een minnaar van oudheden, zooals blijkt uit Hadrianus Junius' *Batavia*. In dit werkje toch, hetwelk in 1588 verscheen, maar waarvan de voorrede is gedateerd 6 Januari 1585, staat op bladzijde 117 e.v. te lezen:

Cor ne 1 i u s Aliam [clavem] hic appingendam dabo
A q u an u s à longè subtilioris ingenii artifice profec-
tam, in annulo effectam, quam accepi à

Cornelio Nicolaio Aquano, vasculario Lugdunensi, honoris **caussa** mihi **nōmi-**nando, **qui** tametsi à literis alienus, **mirum** tamen quàm sit **curiosus**, quamqúe **dili-**gens in cognoscendis **veteris** memoriae indiciis, conuasandis fragmentis, **colli-**gendis et conquirendis **numismatibus**, quae ex argento procusa plusquam **tre-**centa numero, cum isthic, **tum** apud Romaeoburgum reperta, ex aere **quin-**genta ipse mihi ostendit: **qui** vir ut est **candidi** pectoris, quicquid egestum in-uentúmve eo loco vel ipse extulit, vel repraesentato aere ab aliis reimere **potuit**, id omne liberaliter ac propenso ad bene merendum animo **mecum** communicavit.

[Hier wordt de tekst onderbroken door twee afbeeldingen van sleutels.]

Inter caetera quae integra et infracta fuere, idem mihi ostendit aeneum **sigil-**lum togatum, quod in etc.

Wie was nu deze Leidsche goudsmid Cornelis Claesz. van Aken, van wien zijn tijdgenoot Junius zulk een loflijk getuigschrift geeft en die geen moeite noch geld spaarde ter verwerving van oudheden?

Toen ik een drietal jaren geleden het een en ander

mededeelde over den Brittenburg bij Katwijk in de Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde (IV^{de} Reeks, dl. VIII blz. 115 e.v.) heb ik reeds op dezen Leidschen minnaar van oudheden de aandacht gevestigd en in het kort een en ander aangaande hem medegedeeld. Daar hij op verschillend gebied in den loop der jaren van zich heeft doen spreken, komt het mij niettemin gewenscht voor een afzonderlijk opstel aan hem te wijden in het Jaarboek zijner woonstede, waartoe ik mede in staat ben gesteld door de gegevens mij met groote bereidwilligheid verschaft door Leiden's gemeente-archivaris.

Het eerst vond ik hem vermeld 5 Januari 1564, toen hij ~~---~~ Cornelis van Aecken, goutsmit -- optrad als gemachtigde van Johan Fruytiers, echtgenoot van Joncvrouw Johanna van Colster, in eene zaak betreffende levering van tarwe¹⁾.

Een paar weken later, 24 Januari 1564, werd hij ~~---~~ Cornelis van Aken Claesz., In de Wissel ~~---~~ zelf in rechte betrokken, en wel namens Mr. Henrick Junius, schoolmeester te Delft, tot opheffing, van een beslag door hem onlangs gelegd op zekere boeken ²⁾.

In 1566 blijkt hij met drie anderen te hebben gepacht den impost op de bieren en wijnen binnen Leiden en het kwartier van Rijnland. Of zijn optreden te dezer zake hem **veel** voordeel heeft opgeleverd,

¹⁾ **Rechterl. Arch.** Leiden no. 43. A. Dingh Boeck, fol. 15lvso.

²⁾ Ibidem, fol. 159vso.

is niet te zeggen, doch wel blijkt, dat moeilijkheden en rechtsgedingen daaruit zijn voortgevloeid en Cornelis **Claesz.** van **Aecken** bij herhaling in aanraking is gekomen met het Hof van **Holland**¹⁾. Mogelijk was het met het oog op deze moeilijkheden, dat de „**Eersame** Cornelis Claeszoon van Aken, goudt-smidt binnen Leyden”, 18 October 1567 vóór notaris Pieter Adriaensz. Storm aldaar is verschenen ten einde een drietal procureurs te machtigen zijne zaken voor het Hof van Holland te behartigen.

In den aanvang des jaars 1568 werd onze Cornelis betrokken in andere rechtzaken van ernstigeren aard. Hij blijkt namelijk in de dagen van beeldenstorm en hagepreeken zich daarvan niet verre te hebben gehouden en omgang te hebben gehad met een der edelen: Jacob van Wijngaerden, die op het huis ter Lips bij Voorschoten woonde. Den 16den Januari 1568 verklaarde Cornelis **Willemsz.** van Rijn, schout van Voorschoten, oud omtrent 72 jaren, blijkens de verhooren, welke dienst hebben gedaan voor den Raad van Beroerte@), dat genoemde „**Heere** van Wijngaerden veel tot Leyden [heeft] verkeert **ende** aldaer ommegaan mit eenige die van de nieuwe religie waren, als **eenen** Jan Paets Cornelisz. **ende** noch **eenengoutsmit** *genaempt C o r n e l i s*, *die wijn tap te omtrent die Blaeuwsteen*, daer hij die selve Wijngaerden **ende**

¹⁾ Algem. Rijksarch. : Hof **v.** Holland no. 561-195, sententie d.d. 19 Sept. 1583, en no. 576-116, sententie van 14 April 1589.

²⁾ Rijksarch. Brussel: **Papiers d'Etat** et de l'**Audience**, no. 523 fol. 181.

anderen dyckwiels voor die **deure** heeft zien **staen**, **maer** wat **communicatien** zij tsamen gehadt hebben en weet hij nyet.” Was dit getuigenis op zichzelf reeds voldoende ernstige verdenking te doen rijzen ten opzichte van den goudsmid-wijntapper Cornelis van **Aecken**, drie dagen later — 19 Januari 1568 — werd zijn naam andermaal genoemd in verband met den heer van Wijngaerden en de nieuwe religie, toen de Commissarissen te ‘s-Gravenhage verhoorden zekere **Aechte** Jansdz., oud omtrent 50 jaren’):

seyt bij **haeren** eede, dat waer es, dat in de voorleden **somer** was een **jaer**, een wijl nae sinte **Bartholemeus**, een van de nyeuwe **predicanten** driemael in de Voscuyt in de ban van Oostgeest **geprect** heeft, **ende gedenct haer** wel, dat in de derde predicaige, die hij **dede**, **haer** deposante staende op **haer** werve geseyt werde **ende** van verts **getoont**, dat die heere van Wijngaerden mit meer anderen gingen om ‘t **volck**, die preken hoorden, om den predicant te beschermen. . . . doe die predicant **wech** voer, heeft zij gesien, dat Wijngaerden bij den predicant sath onder zijn zijde op die wagen, **ende** daarmede Oostwaarts opvoer nae Oostgeest **kerck** toe, sonder te weten waer, twelck zij deposante te bat onthouden heeft, overmits dat voer **haer deure** (soe zij bier aldaer tapt) sath **ende dranck** eenen **Cornelis Claesz.**, *goutsmif* van **Leyden**, mit meer ander geselschap, die zij nyet onthouden heeft, **ende brachte** een **canne** biers an de wagen, zulcx dat zij daernae noch twee **cannen** biers **dede** tappen, die **opte** voors. wagen **gedroncken**

¹⁾ Ibidem, fol. 187.

werde, sonder dat zij **dander** kende, die **opte** wagen meer saten, zoe zij daer geen acht op en **sloech**.

Toen de Commissarissen **Sasbout** en de **Tassis** in Februari en Maart 1568 te Leiden nadere verhooren afnamen ter belasting van den heer van Wijngaerden hebben zij den schout, Jan van Berendrecht, dan ook gevraagd naar Cor nel is Claes z. In de *Wissel*. Bij monde van den vader van den schout werd daarop **verklaard**¹⁾, dat van Wijngaerden „op een tijt passerende deur Leyden, aleer ‘t **Minrebroedersconvent** gedestruert werde, geseyt hadde **eenen Cornelis Claesz. van Acken**, **datter** seker geweer gebracht was int **Minrebroedersconvent** buyten Leyden, **ende** dat hij tselve die **Burge-meesters** en wilde geven, soe hij Wijngarden, terstont reysen **moste**, **ende** dat eenige van den gerechte derwaerts gingen **ende** die Gardiaen spraeken”.

Of de goudsmid-wijntapper intijds het veld heeft geruimd, heb ik niet gevonden. Wel staat vast, dat zijn naam niet voorkomt onder die dergenen, die uit Leiden zijn verbannen. Zoo hij tijdelijk is uitgeweken, is hij in ieder geval spoedig wedergekeerd en heeft een en ander **geene** merkbaar nadeelige gevolgen voor hem gehad.

Den 31sten October 1572 werd hij — Cor nel is Claesz. van **Aecken** — als voogd der kinderen van Jan van Berendrecht door dezen aangesproken

¹⁾ *Ibidem*, fol. 66.

voor het gerecht van **Leiden**¹⁾. Hij verweerde zich 4 November d.a.v. en werd 29 December van hetzelfde jaar in het gelijk gesteld. Na zijnen dood heeft deze door hem gevoerde voogdij nog aanleiding gegeven tot een proces voor het Hof van Holland, **zoo-**als aanstonds zal worden medegedeeld.

Houd ik mij aan de chronologische volgorde der feiten, dan moet ik er op wijzen, dat **Cor nel i s van Aecken** Claesz. in Mei 1578 ontvanger van den 100sten penning te Leiden is **geweest**²⁾ en dat hij -- **Cornelis** Claesz. van Aken, *wijntapper* — in het bevolkingsregister van 1581 te boek staat als woonachtig in het gasthuisvierendeel bij de Blauwe Steens). Zijne tapperij, naar zijn bedrijf van goudsmid, waarmede dat van wisselaar uiteraard was verbonden, niet onaardig *In de wissel* geheeten, zal dus hebben bestaan aan de Breëstraat omtrent het kruispunt van Korte Pieterskerkkoorsteeg en Maarsmansteeg. Het bevolkingsregister leert voorts, dat zijn huisgezin destijds bestond uit zijne vrouw **Ma r i t g e n de Mi l d e**, een nichtje: Jannetgen Eliasdr., Mr. Lievyn, kaarsenmaker, uit Zierikzee, Jan Ysaacksz., zijn knecht, en Lysbeth Jacob Geryt Bodesdr., zijne dienstmeid.

Hieruit af te leiden, dat Cornelis geen kinderen had, zou echter onjuist zijn, want het **weeskamerar-**chief leert het tegendeel. Vooreerst kan men daarin melding gemaakt vinden — 15 October 1586 —

¹⁾ Kenningboek der stad Leiden, blz. 250 **e.v.**

²⁾ Ibidem, 2de stuk, blz. 163.

³⁾ Arch. van de Secretarie van Leiden, **n° 803**, fol. 32.

van eene dochter, Christina Cornelisdr., „**genouch** innocent zijnde”, en twee kinderen van zijne toen overleden dochter Ma **r** ga **r** e t hal). Bovendien moet hij nog eene dochter hebben gehad, gehuwd met [Mr.] Symon **Fransz.** van Merwen, die 23 Januari 1587 voorkomt*).

Cornelis Claesz. van Aecken is omstreeks dezen tijd overleden, vandaar dat 30 Januari 1587voogden over zijne ongelukkige dochter Christina, destijds oud omtrent 48 jaren, zijn **aangesteld**³⁾. Zijne vrouw, Maritgen Cornelisdr. de Milde, was toen nog in leven en van haar wordt ook later nog gewag **gemaakt**⁴⁾.

Wat van zijnen boedel is geworden, hetgeen vooral van belang is voor de vraag, waar zijne verzamelingen zijn gebleven, is mij helaas nog niet gebleken.

De laatste maal, dat ik zijnen naam vermeld vond, is in eene sententie van het Hof van Holland d.d. 31 Juli 1597 in een proces tusschen „**d'erffgenamen** van Cornelis Claesz. van Aecken tot Leyden” en de voogden van jongen Jan van **Berendrecht**⁵⁾. Cornelis blijkt administrateur van de goederen van jongen Jan en andere kinderen van Jan van **Berendrecht** den oude te zijn geweest, als hoedanig hij rekening heeft afgelegd 7 November 1570, sluitende met een saldo van 387 **ƒ** 14 s. **1** blank te zijnen gunste.

¹⁾ Weeskamerarch. Leiden, **4de** memoriaal van de **Weesmeesteren**, fol. 93.

²⁾ Ibidem, fol. 128.

³⁾ Weeskamerarch. Leiden, Voochden Boek, fol. 43.

⁴⁾ Zij was waarschijnlijk eene zuster van Anna de Milde, gehuwd met Cornelis Willemsz., tapper in den Gulden Hoorn te Leiden.

⁵⁾ **Algem.** Rijksarch. : Hof v. Holl. no. 549—114.

Dit bedrag is hem door het gerecht van Leiden toegewezen en daar oude Jan het niet kon voldoen, nam hij 31 Januari 1579 bij tusschenspreken van goede vrienden op zich eene **losrente** van 4 **fl** Vlaamsch 's jaars te vestigen „opt huys te **Chijs**” c.a. Dienovereenkomstig is 14 April 1579 **vóór** schout en bureu te Zoeterwoude, waar die hofstede was gelegen, een rentebrief gepasseerd ten bate van Cornelis Claesz. van Aecken, met bewilliging van Joost van Sonneveldt en Jan van Berendrecht **Jansz.** Smit als curatoren over de persoon en de goederen van jongen Jan van Berendrecht, als naasten **leen-**volger. De rente is vervolgens betaald tot en met 1584, maar jonge Jan heeft, als possesseur van het huis te **Chijs**, die niet voldaan in 1585, 1586 en 1587, om welke reden hij werd gedagvaard. Zijnerzijds werd hiertegen aangevoerd, dat hij het huis te **Chijs** niet van zijnen vader had geërfd en deze ook niet gerechtigd was geweest dit bezit van zijnen zoon te bezwaren. Het Hof vereenigde zich met deze zienswijze en stelde de erfgenamen van Cornelis van Aecken in het ongelijk.

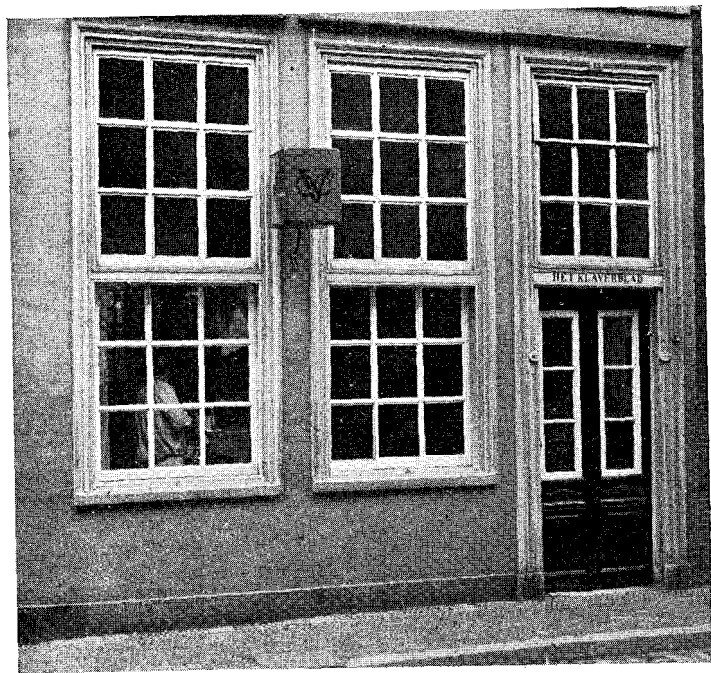
W. A. BEELAERTS.

Een Compagniesuithangbord

Te Leiden, aan het begin van de Hoogewoerd (zuidzijde), is vanouds een handel in koloniale waren gevestigd, genaamd Het Klaverblad. Tusschen de benedenramen van den ouderwetsch gebleven winkel heeft, aan den buitenkant, sinds menschenheugenis een uithangbord gehangen, zijnde een vierkant houten kistje van 36 (lengte) bij 33 (breedte) en 43 (hoogte) cM., op welks voorkant het embleem der V. O. C. was aangebracht in bruin op geel, denkelijk om aan te geven, dat men er Compagniesproducten verkocht. Oorspronkelijk bleef het kistje ook des nachts op zijn plaats; later was het gewoonte om, wanneer de (nog bestaande en nog gebruikte) luiken werden gesloten, dit uithangbord af te nemen en het pas des ochtends, bij het openen van de luiken, weder op te hangen, doch thans blijft het kistje dag en nacht weer hangen.

De verschijning (1928) van de monographie der heeren Overvoorde en De Roo de la Faille over „De gebouwen van de Oost-Indische Compagnie in Nederland” is een gereede aanleiding om op dit oude uithangbord, dat een unicum schijnt te zijn, de aandacht te vestigen door de twee hierbij gevoegde afbeeldingen.

VOORZIJD KLAVERBLAD

KISTJE

INTERIEUR VAN HET KLAVERBLAD

De Leidsche Zoutkeet

Toen mij gevraagd werd een levensbeschrijving over den heer **Adriaan** L. de **Stürler** (geboren 22 Januari 1848 te Groningen, overleden te Haarlem 31 Augustus 1932), te schrijven, meende ik dat, waar deze werkzame en zeer vooruitstrevende man **gedurende** 14 jaar de „Leidsche Zoutkeet” heeft bestuurd, het **den** lezers van het Leidsche Jaarboekje wellicht niet ongevallig zal zijn over dit oude bij uitstek Leidsch en voornamelijk Rijnlandsch bedrijf iets naders te vernemen. Immers waar het Octrooi van Philips **II** tot oprichting der Academie dateert van het jaar 1574, **zoo** bezit deze industrie een nog **ouder** document, namelijk een Octrooi van 10 Maart 1570, **dat** door van **Mieris**, **Deel II**, pag. 499 wordt vermeld en is dit stuk gedateerd uit Brussel, terwijl het bovengenoemde Academisch octrooi gegeven is te Delft. Uit dit octrooi blijkt:

I. Dat reeds in 1557 aan Jacob Pietersz. Verwer en Jacob Aelbrechts van Dam, octrooi was gegeven voor een zoutkeet voor tien jaar, verbiedende er

een ander op **te** richten op twee mijlen omtrent Leiden,

II. Dat er in 1562 toch een tweede is opgericht op een erf van Jacob Pietersz., tusschen Leiden en de Zijlbrug onder Soeterwoude,

III. Dat er toen een nieuw octrooi is verleend voor vijf jaren, waarbij elke keet 6 Pond van veertig **grooten** 's jaars betalen moest.

IV. Dat de keet binnen Leiden door Jacob **Aelbrechts** zou worden geëxploiteerd en de nieuwe door Jacob Pietersz.

V. Dat door den **oorlog** met Spanje stoornis kwam in den aanvoer van grof zout en dat de **overstroomingen** in Holland deze industrie **evenzoo stoorden**, waarbij de vorige voorwaarden vernieuwd zijn, van verbod tot oprichting van andere zoutkeeten op twee mijlen omtrent Leiden, met een recognitie van 6 Ponden van 40 gr. 's jaars en dat voor tien jaar aan Jan Jacobszoon van Dam, die de keet van zijn **vader** Jacob Aelbrechtsz. had verkregen en **evenzoo** aan Gerrit Adriaenszoon en **Claes** Claeszoon, die de andere keet van Jacob Pietersz. Verwer, dat is dus die binnen Leiden, **hadden** verkregen.

Over de zoutindustrie vóór de zestiende eeuw vindt men zeer interessante gegevens bij van **Mieris**, pag. 690 onder aanteekening 1.

Bij de uitbreiding der stad na het beleg en dus in het begin der **17de** eeuw, **werd** een gedeelte van het terrein der tegenwoordige fabriek op **8/11**. 1612 verkocht aan Ysbrandts Jans van **Sluytenburg**, om een

rente van 37.10.0 's jaars en bovendien een **Custing**-brief van 2100 gulden. De **Zijlpoort** stond toen aan het einde der Haarlemmerstraat, maar buiten die poort vond men reeds gebouwen o.a. de **Stadsherberg**, die op de tegenwoordige Kalvermarkt stond.

Op 20 Mei 1626 vinden wij, dat Maria Frans **Duys**-ten, de weduwe van wijlen Pieter Adriaansz. *van der Werff* in zijn leven burgemeester dezer stede, voor $\frac{2}{3}$ part en Barbara Adriaansz. *van der Werff*, weduwe v. wijlen Ysbrandtsz **Jansz** van Sluytenburgh, voor $\frac{1}{3}$ part de zoutkeet verkoopen aan Philip **Ouseel** om een Custingbrief van 4000 gulden en te betalen vrij geld 800 gulden. Op 8/8. 1631 verkoopen Pieter Ouseel en Maria van Peene, huisvrouw van Nicolaas Baelde, de keet aan Jan **Hage**, **Keetman** voor 2358.12.0. Over dien Jan **Hage** vinden wij het hoogst opmerkelijke feit, dat hij in 1632 in plaats van knechts „drye Meyscens” aanstelde en wij zien ook in later eeuwen het vrouwelijk personeel in het bedrijf een belangrijke plaats innemen , terwijl tegenwoordig slechts personeel van het mannelijk geslacht er zijn brood verdient.

Ongeveer dertig jaren later was de keet enorm in waarde gestegen, daar op 21/6. 1662 Claes en Jan Lap er 22 duizend gulden voor betaalden, een bewijs van de enorme ontwikkeling van Leiden in die „gouden eeuw”.

Dat klachten over het **rooken** van den schoorsteen ook in **dien** tijd reeds voorkwamen, vinden wij vermeld in het Gerechtsdagbouc T.T. sub 5/4. 1663.

Op 2 Juni 1671 werden eigenaren Hendrik **Brou-**

wer, bewindvoerder der O.I. Compagnie ter kamer van Amsterdam, de groote vriend van Johan de Witt, en Daniel van Alphen, ieder voor de helft, tegen een prijs van 14500 gulden voor de keet en 9516.17.8 voor den inventaris. De keet had toen reeds drie pannen van ronden vorm, terwijl later steeds vierkante pannen werden gebruikt. Tien jaar later op 15/2. 1681 nam Daniel van Alphen de geheele keet in zijn bezit tegen betaling van 13060 gulden en was toen dus alleen eigenaar van het geheele bedrijf. Talrijk zijn de bewijzen van zijn werkzaamheid in het stadsbestuur, waarvan men op het archief de sporen in menig geschrift kan vinden, terwijl ook het archief der Leidsche Zoutkeet een groot aantal papieren van zijn hand bezit. Het eenige echte exemplaar van het „Welvaeren van Leiden” is door steller dezes in 1912 bij Martinus Nijhof uitgegeven en daarin vindt men vooraan zijn keurig schrift. Onder zijne leiding en die van zijn vader werd de keet belangrijk uitgebreid door den aankoop van bijliggende panden en vinden wij bijv. dat op 22/12. 1671 de geheele Ververij van Isaac van de Kellenaar, die aan de thans gedempte Koolgracht ten N. der keet gelegen was werd verkregen voor de som van 2200 gulden, doch dat bedrijf was zoodanig belast, dat den eigenaren slechts 240 gulden in contanten ter hand gesteld werden. Een interessante boedelbeschrijving van deze transactie vindt men in den Weeskamerboedel No. 2073, waarbij op 9/2. 1655 de Inventaris wordt vermeld. De naam dezer ververij was: „De blauwe Bock”.

Het keukenzout is steeds een bron van inkomsten voor den fiscus geweest en zeer belangrijk waren de daardoor verkregen gelden, die in de stedelijke kas vloeiden en wij vinden op het archief nog gedrukte accijnsbepalingen van Mei 1695 en daarnaast een concept voor die belasting van de hand van onzen Daniel van Alphen. Later namelijk, in 1768, werd zelfs de volgende protectionistische maatregel genomen: „Die van den Geregte der Stad Leyden”, „in ervaring gekomen zijnde, dat althans door het” „menigvuldig inbrengen van Zout van buyten dese” „Stad, aan de Zoutkeet, en het goed crediet en” „reputatie die het Zout heeft, ‘t welk binnen dese” „Stad gemaakt wort, merkelijk nadeel wert toege-” „bracht, hebben goetgevonden tot maintien van de” „gemelde Traficq. binnen dese Stad, dat provisio-” „neel en tot kennelyk wederseggens toe, ten be-” „hoeven van dsse Stad van yder sak Zout, dat van” „buyten binnen dese Stad ter consumptie wert” „ingevoert, zal moeten werden betaalt Ses Stuy-” „vers, minder of meerder gedeelte na advenant”. „Aldus geresolveert en gearresteert hy die van” „den Geregte der Stad Leyden, op den 30 Juny” „1768 ende op den 2 July daar aan volgende van” „de Poye van het Raadhuys afgeleesen. By My” „Ysbrand van Dam”.

„Te Leyden, by Samuel en Johannes Luchtmans”, „Ordinaire Stads Drukkers”.

Wat betreft eenige nadere *détails* omtrent het bedrijf zelve: wij weten reeds uit van Mieris, dat het ruwe zout vroeger uit Frankrijk en Spanje

kwam, terwijl later ook Duitschland en Engeland als leveranciers optraden van het mijnzout, dat is dus zout, dat uit de aarde wordt opgedolven in tegenstelling met zeezout, dat voornamelijk uit Portugal kwam en verkregen werd door het verdampen van zeewater aan de lucht, waartoe zich het **noordelijk** klimaat niet **eigent**. Dat **mijnzout** werd nu te Leiden in zeewater opgelost en in groote pannen ingedampt. Bij van **Mieris** zijn ook interessante gegevens te vinden over het **Mallegat** bij Katwijk, waar de zoutzieders niet alleen van **Leiden**, maar ook van Haarlem en Utrecht hun zeewater **haalden**, terwijl ook de Leidsche verwers het zoete duinwater aldaar voor hun bedrijf verkregen, omdat de Leidsche grachten niet voldoende konden ververscht worden. Men weet tot welke hevige ruzie tusschen Amsterdam en Leiden deze waterverversching aanleiding heeft gegeven op het einde der 17de eeuw. Die indamping geschiedde vroeger 'door middel van turf, zoodat groote turfschuren voor het bedrijf noodig waren, welke brandstof later door steenkolen werd vervangen. Bij langzame verdamping worden zeer groote en mooie kristallen verkregen die onder den naam van „Leidsch Kaaszout” bij de Rijnlandsche boeren zeer in trek zijn, terwijl de snelle indamping een fijn **product** levert voor meer algemeen gebruik en er nog een middelsoort grootte bestaat voor den inmaak van groenten, enz.

In 1733 overleed **Daniel** van Alphen en werden zijn zoon Pieter en dochter Cornelia, die getrouwd was met Abraham Alensoon, eigenaren der keet,

waarna in 1743 laatstgenoemde geheel eigenaar werd, doordat Pieter zijn helft voor 10287.10 aan zijn zuster verkocht. Alensoon overleed in 1758 en wij vinden in 1765 Mevrouw de Wed. Jacob van Weenegem, geb. Cornelia Anna Dibbetz, als **bezitster** der keet, die in dien tijd van verslapping ook in waarde achteruit ging en wegens **schulden** verkocht moest worden.

Op 24/12.1771 namen Hendrik Weyland en Jacobus de Fremery het besluit de keet te **koopen** voor de som van **54.880.—** gulden en tot op heden is deze industrie in het bezit van **laatstgenoemde** familie gebleven en kan men over de genealogie De Fremery alle **détails** vinden in de uitgaaf bewerkt door den heer W. Wynaendts van Resandt ('s-Gravenhage, N.V. De Nederl. Boek- en Steendrukkerij v.h. H. L. Smits, 1931).

Na den dood van den heer André **de** Fremery, die medebestuurder was van genoemde zaak, werd **de** taak voor den heer Petrus Isaacus wel wat te zwaar en niets was natuurlijker, **dan** dat de heer de Sttirler (die het woonhuis boven de keet gehuurd had, nadat de bewoner, de heer Petrus Isaacus de Fremery, naar den Stationsweg verhuisd was), hem zijn hulp en bijstand verleende in de leiding der zaak, waarvan hij in 1881 definitief tot **mededirecteur** werd benoemd, welke functie hij tot 1895 bekleedde.

Deze A. L. de **Stürler** was, nadat hij zijn technische studiën voltooid had, omstreeks 1870 naar Leiden **gekomen** en had zich, alvorens hij **directeur**

teur der Zoutkeet werd, geassocieerd met den heer Jäger, die een groote Nettenfabriek bezat voor het visschersbedrijf. Hij huwde 30 April 1874 met Henriette Louise Marie Aberson, uit welk huwelijk twee zoons en twee dochters zijn ontsproten.

De groote verdienste van de Stiirler was zijn goeden kijk op een goedkoope brandstof, namelijk het bries der Gasfabrieken, welk product als het ware waardeloos op de markt lag en eigenlijk geen verbrandingswaarde bezat, totdat de Stiirler, waarschijnlijk in overleg met zijn vriend van der Horst, Directeur der Leidsche Gasfabriek, ontdekte, dat door geforceerden trek (het blazen van stoom onder de roosters) de sluimerende calorieën konden dienstbaar gemaakt worden ter verdamping en aldus de fabricatie veel goedkooper werd. Hier toe moest natuurlijk een stoomketel worden aangeschaft, die den stoom voor die aanblazerij leverde en jaren lang heeft men aldus gewerkt, doch langzamerhand lekte dit geheim uit en de prijs van het gasbries steeg aanmerkelijk, zoodat de voordeelen allengs verloren gingen. Daarbij kwam, dat een dergelijke min of meer vochtige aanblazing het ijzer der pannen steeds min of meer aanpakte, zoodat, zoodra men later bij de oprichting der Electriche centrale over een drooge electriche aanblazing beschikken kon, het oude systeem door het nieuwe electriche werd vervangen, hetgeen wederom voordeelijker bleek en op deze nieuwe wijze wordt nog steeds gewerkt. Behalve Directeur der Zoutkeet, was de Stiirler ook nog in tal van andere

industrieele zaken geïnteresseerd, zoo b.v. in de Leidsche Melkinrichting, de Laidsche dekenfabriek op de Heerengracht (thans niet meer bestaande), in de Landbouwonderneming Tandjong Priok, in de Delftsche Distilleerderij en Gistfabriek, in de Zwavelzuurfabriek „Hollandia” en wellicht in nog meer andere, later door hem opgerichte bedrijven, waaraan hij met zijn groot optimisme steeds zijn volle krachten schonk, terwijl ook de Maatschappij van Nijverheid hem onder hare Directeuren telde.

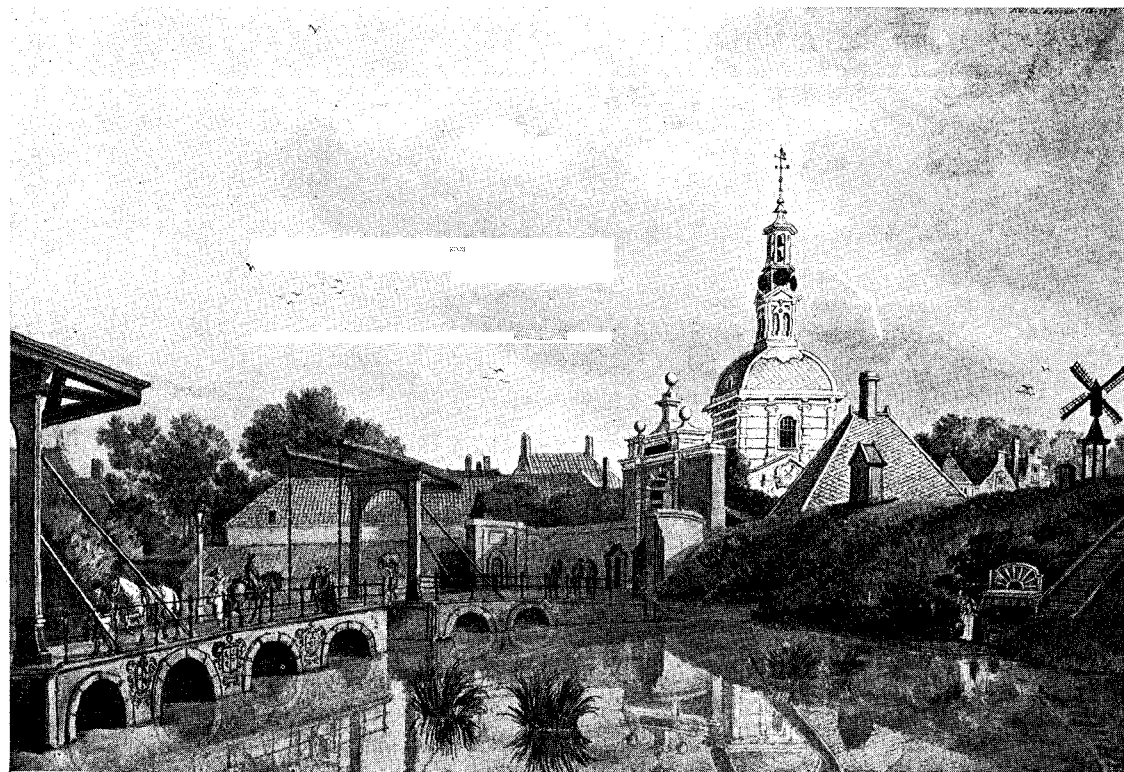
Ook op politiek terrein heeft de Stürler zich bewogen; in 1887 werd hij tot Lid van den Gemeenteraad gekozen, waar hij somtijds sterk critiseerend optrad. Op 29/10.1891 werd de Stürler als wethouder gekozen in de plaats van P. J. de Fremery, die meer dan 25 jaar dit ambt had bediend. Als medewethouder fungeerden destijds de Heeren Jutta en Dekhuizen en nam als van zelf sprekend de Stürler de afdeeling fabricage voor zijn rekening. Na den brand van de Gehoorzaal ijverde hij sterk voor het plan „Gravestein”, welk oud gebouw men wilde afbreken en aldaar een modern Concertgebouw stichten, doch dit plan kon niet de goedkeuring der vroede vaderen wegdragen. Een ander plan, voorgesteld door P. L. C. Driessen c.s. om namelijk de Waalsche kerk met den grond gelijk te maken om zodoende zijuitgangen voor de Gehoorzaal te krijgen, werd eveneens ‘verworpen, zoodat het nieuwe gebouw verrees op dezelfde plaats in den vorm, waarin wij h. et thans nog kennen.

Na zijn Leidsche periode vestigde de Stürler zich

te Bloemendaal en Haarlem, doch heeft met veel goede dagen meer gekend, hoewel hij steeds hard heeft gewerkt en zijn optimisme in zaken hem nooit heeft verlaten. Altijd is hij opnieuw begonnen met alle mogelijke uitvindingen, waaraan toch ten **slotte** altijd iets mankeerde, zoodat zij geen tastbaar resultaat opleverden. De laatste zeven jaren woonde hij bij een verpleegster in huis te Haarlem en is aldaar op **84-jarigen** leeftijd kalm ontslapen, zonder **eenigen** strijd.

FEL. DRIESSEN.

Scheikundige.

WITTE POORT

RAPENBURG

EEN BELANGRIJKE AANWINST VOOR DE
PRENTVERZAMELING VAN HET
GEMEENTE-ARCHIEF.

Het Gemeente-Archief van Leiden is door koop in bezit gekomen van acht **watervrteekeningen**, voorstellende de acht poorten van Leiden, alle van de hand van Paulus Constantijn La Fargue, die in 1729 te 's-Gravenhage geboren, aldaar in 1782 overleden is. In zijn geboortestad en ook te Leiden werkte hij als landschapschilder, plaatsnijder en teekenaar. Zijn acht poorten van Leiden, **alzo** een volledige collectie, vormen een belangrijke aanwinst voor de stad.

Bovendien werd bij dezelfde gelegenheid een teekening in O.I. inkt van denzelfden La Fargue aangekocht, voorstellende een gezicht op het **Rapenburg** met de **Hoogeschool** en het Bagijnhof, hieronder afgebeeld.

De andere afbeelding geeft weer de Witte Poort, zooals deze in 1650 werd gebouwd aan het Noordeinde bij het begin van den **Haagweg**; in 1865 is zij gesloopt.

Al deze fraaie teekeningen **dateeren** van 1771.

Leidsche muziekboekerij

De Leidsche muziekboekerij is oud en eerwaardig, maar ook jong en nuttig. En binnen Nederland behoort zij tot de betrekkelijke zeldzaamheden.

Zij is oud, want als in 1834 te Leiden een Maatschappij voor Toonkunst is opgericht, met het doel een muziekschool te stichten, en als deze maatschappij in 1840 een zangvereniging instelt voor oud-leerlingen, dan gaan de muziekwerken, noodig voor de elkaar snel opvolgende groote uitvoeringen en voor het onderwijs op school, al spoedig een vrij groote verzameling vormen. Ook een belangrijke hoeveelheid orkestmateriaal van het nog oudere muziekgezelschap *Musis Sacrum* (1828) gaat in het bezit van de Maatschappij over. In 1843 wordt een inventarisatie van die boeken ter hand genomen, in 1844 wordt een reglement vastgesteld op het gebruik der tijdschriften, in 1850 wordt een speciale kast gekocht. Dan echter volgt een vrij lange tijd van inzinking. Na opheffing (1849) van de zangvereniging worden de groote koor-

en orkestwerken nog wel uitgeleend aan andere verenigingen, maar van de piano- en de **zangmu-**ziek wordt buiten de school geen gebruik gemaakt. Men weet nauwelijks meer, dat er een collectie van **dezen** aard bestaat. Sedert omstreeks 1850 is de boekerij met de muziekschool zelf gehuisd in het Nutsgebouw (Steenschuur, hoek Langebrug).

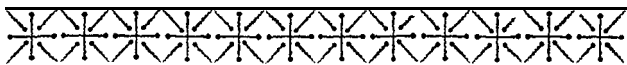
In 1920 komt er een keer ten goede. In dat jaar laat de commissaris dr. H. W. Borgerhoff Mulder een volledige catalogus gereed maken. Acht jaar later vestigt de hoofdleeraar der muziekschool, H. Franco **Mendes**, de aandacht van commissarissen der Maatschappij op de mooie verzameling van goed onderhouden moderne muziekwerken, die heeft toebehoord aan den in 1927 overleden Leidschen medicus Dr. C. M. van Voorthuysen, en stelt voor te trachten deze collectie te verkrijgen voor de school. Het denkbeeld vindt ingang; de **eigenares**, mejuffrouw A. A. J. M. van Voorthuysen, is aanstonds bereid de verzameling aan de Maatschappij te schenken; het kostbare aanbod wordt dankbaar aanvaard.

Nu blijkt het echter geraden het totale **boeken-**bezit, waarvan slechts een oudere catalogus (1850) en de zoo pas genoemde jongere catalogus in boekvorm bestonden, door een vakman te doen **cata-**logiseeren, zoowel alphabetisch als systematisch, in kaartsysteem. Dat gebeurt, en in Januari 1929 kan met uitleenen buiten de school worden begonnen; dank zij de medewerking van eenige jongedames, bereid gevonden om voor het administratieve werk

en de **uitleening** te zorgen. De 'openstelling, aanvankelijk slechts ééns per week wegens gebrek aan localiteit, heeft juist onlangs — sinds Januari 1933 — op drie dagen gebracht kunnen worden. De bibliotheek toch heeft de beschikking erlangd over een **groote** kamer in het **Nutsgebouw**, waar thans buitendien de boeken kunnen worden gelezen en de **mu**ziekwerken bestudeerd. Er zijn hier te lande behalve den Haag en Amsterdam eigenlijk maar tien plaatsen ¹⁾, waar men een **grootere** of een soortgelijke bibliotheek aantreft.

Aan de Leidsche muziekboekerij valt nog veel te doen — zij moet groeien en bloeien —, maar een stevig begin schijnt gemaakt.

1) Amersfoort, Apeldoorn. Groningen, Hilversum, Leeuwarden, Naarden-Bussum, Nijmegen, Rotterdam (leeskabinet), Zaandam, Zwolle.

Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en Omgeving, verschenen in 1930, 1931 en 1932, ten Gemeente-Archíeve aanwezig.

Jaarverslagen, catalogi, dag- en weekbladen, periodieken, programma's en **con-**rantenartikelen zijn niet opgenomen.

1930

A n d r e a e (S. J. Fockema); De tol aan het Warmonderhek. **Overdruk** uit: Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis, 'deel X, afl. 1/2. Haarlem, 1930.

A n d r e a e (Mr. S. J. F o c k e m a); De uitwatering van Woerden op Rijnland en de geschiedenis der daarop gemaakte bepalingen. 1930.

B e e k m a n (Dr. A. A.); De catastrophe van 864 en de zelfmoord van Dorestad. **Overdruk** uit: Tijdschrift v. h. Kon. Nederl. Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, dl. XLVII, 1930, afl. 2.

B l é c o u r t (Prof. Mr. A. S. de); Het beleg van Leiden en het privaatrecht. **Overdruk** uit: Haagsch Maandblad, deel **XIII**, No. 3, Maart 1930.

G e l d e r (H. E. van); Levensbericht van Mr. Dr. J. C. Overvoorde. Overdruk uit: Levensberichten van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden, 1929-1930.

H a s l i n g h u i s (E. J.); In memoriam Mr. Dr. J.C. Overvoorde, 19 Dec. 1865-8 Maart 1930.

H o n d e r s (H. J.); Andreas Rivetus als invloedrijk gereformeerd theoloog in Holland's bloeitijd. 's-Gravenhage, 1930.

H ü n e r (J. C. B.); Het Huiszittenhuis, Rapport, uitgebracht aan den Alg. Kerkeraad der Ned. Herv. Gemeente te Leiden. Leiden, 1930.

I t t e r z o n (Dr. G. P. v a n); Franciscus Gomarus. 's-Gravenhage, 1930.

K i s t (J. C.); Het geslacht Kist. 's-Gravenhage 1930.

K l a a u w (Dr. C. J. v a n d e r); Een verzameling uit den eersten tijd van de vergelijkende ontleedkunde (De collectie Brugmans). Overdruk uit: De Natuur, afl. 3, 4, 5 en 6, Maart, April, Mei, Juni 1930, 50e jaarg.

L a a n (N. v a n d e r); Rederijkersspelen in de Bibliotheek van het Leidsche Gemeente-Archief. Overdruk uit: Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde, deel XLIX, afl. 1 en 2, (1930).

- M a n d e r s** (J a n H. A.); De tol aan het **Warmonderhek** te Warmond. Leiden, 1930. Met bijlagen.
- M a r t i n** (W.); **Schilderijen** van Thadaeus Steen. Overdruk uit: Oud-Holland, jaarg. XLVII, afl. IV.
- M o l k e n b o e r** O.P. (B. H.); Een bewaard handschrift en een verloren schilderij. In: **Vondelkroniek**, jaarg. 1, nr. 1, Juni 1930.
- N i j h o f f** (M.); De Vliegende Hollander. Een **waterfeestspel**. Leiden, 1930.
- O z i n g a** (Dr. M. D.) en **G e l i n c k** (Dr. W. S.); Kenningboek **der** stad Leiden. 1570/1580. 2e stuk: 1574/1580. In: Oud-Vaderlandsche Rechtsbronnen. 's-Gravenhage, 1930.
- V e r b u r g t** (J. W.); Levering van onroerende zaken te Leiden. Leiden, 1930.
- V e r b u r g t** (J. W.); Ter **hofvaart** naar Leiden. Overdruk uit: Jaarboekje van „Niftarlake”, 1930.
- V e r b u r g t** (Mr. J. W.); Uit de geschiedenis van Oegstgeest. In: Gids voor Oegstgeest, 1930.
- W a l l** (V. I. v a n d e); Mr. Dr. J. C. **Overvoorde**. In **memoriam**. Overgedrukt uit het Oudheidkundig Verslag over het eerste en tweede kwartaal 1929. Weltevreden, 1930.
- W i e r s u m** (E.); Ter herinnering aan Mr. Dr. J. C. Overvoorde. Overdruk uit: Nederlandsch **Archievenblad**, no. 2, van 192911930.
- Z u i d e m a** (R.); Sterf-‘datum en -plaats van **den** eersten „Briefwisselaar” van de Maatschappij der

Nederlandsche Letterkunde te Leiden. (Frans van **Lelyveld**) z.j. (1930).

„Litteris Sacrum”. Vereniging tot bevordering der uiterlike welsprekendheid, opgericht 20 Februari 1856. Uitgegeven bij het **75-jarig** bestaan der **Ver-**eeniging, 1930.

Virtus Concordia Fides. Lustrumnummer, 1930.

La salle de lecture de la Bibliothèque Wallone. In: Bulletin de la commission de l'histoire des **Eglises** Wallonnes, **IVe** serie, 3e livraison. Leyde, 1930.

l'**Academie** royale des sciences, les Universités et les écoles techniques supérieures **aux** Pays-Bas et **aux Indes** Néerlandaises. Leyde, 1930.

1931.

B a c k e r (Jhr. Mr. F. G. W. J.); Sempre's Eeuwfeest. Kroniek. Leiden, 1931.

E n z e r i n k (J o h. W. G r o o t); De Kooikapel. z.j. (1931).

J u r r i a n s e (J. H.); De Rijksmusea te Leiden en **de** Universiteit aldaar. Adres aan de Tweede Kamer der Staten Generaal met memorie van toelichting, 1931.

K l a a u w (Dr. C. J. v a n d e **r**); De **studentenbe-**volking van de faculteiten der geneeskunde en der wis- en natuurkunde sinds 1818, in het bijzonder te Leiden. Overdruk uit: Nederl. Tijdschrift voor

Geneeskunde, jaarg. 75, no. 18 (2381—2390), 2 Mei 1931.

K l a a u w (Dr. C. J. v a n d e r); Eenbrief vanden theologischen hoogleeraar Clarisse aan zijn leerling in de natuurlijke historie, den lateren **hoogleeraar** Jan van der Hoeven. Overdruk uit: Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde. jaarg. 75, no. 36 (4561—4564), 15 Sept. 1931.

K l a a u w (C. J. v a n d e r); De biologische afdeling van het Nederlandsch Historisch Natuurwetenschappelijk museum te Leiden. Overdruk uit: Vakblad voor **biologen**, no. 10, 12e jaarg., 1931.

K u i l e (Dr. E. H. T e r); Het Gemeenlandshuis van Rijnland te Leiden. z.j. (1931?).

Loon (Hendrik van); Rembrandt van Rijn. Leiden, z.j. (1931).

M a c h e n (W. C. H.); Warmond voorheen en thans. Tweede deel. De voormalige Ridderhofstede te Warmond. Leiden, 1931.

R i j n (W. A. v a n); Genealogie van het geslacht Oudaen. Overdruk uit: Maandblad van het **Genealogisch-Heraldisch** Genootschap „De **Nederlandsche** Leeuw”, 1931.

Ver b u r g t (J. W.); De oprichting van het standbeeld van **Herman** Boerhaave in den **jare** 1872. In: Leidsch Dagblad, 28 Nov. 1931.

Vollenhoven (Mr. C. van); Professor **Thorbecke** (1831-1849) Leiden, 1931.

Almanak **Unitas Studiosorum Lugduno** Batava voor 1931. 1e jaarg. Leiden, 1931.

Actes du **CVIIIe** congres international des **orientalistes**. 7-12 septembre 1931. Leiden, 1931.

Memories of the **Pilgrim** Fathers in Holland, edited by the Leyden **Pilgrim** Fatherssociety, 2nd **edition**. z.j. (1931).

Danken en gedenken. Terugblik op den **10-jarigen** arbeid van „**Eeredienst**”. 1931.

Lustrum Leiden **MCMXXX**. Leiden, **MCMXXXI**. **Fotografieën** van het openluchtspel „De Vliegende Hollander”.

Virtus Concordia **Fides**. Uitgegeven ter eere van het honderdjarig bestaan van het muziekgezelschap **Sempre Crescendo**, op Maandag 14 December 1931.

In memoriam Samuel Jacob Le Poole. In: **Mededeelingen** voor de Doopsgezinde gemeente te **Leiden**, no. 19, Sept. 1931.

's **Rijks** Academietaan te Leiden. 1931.

Resandt (W. Wijnaendts van); **De Fremery**. De eerste generaties en de **Amsterdam-Leidsche** tak, 's-Gravenhage, 1931.

1932.

Andreae (Mr. S. J. Fockema); de **Rijn-**landsche roede. Geschiedenis eener oud-Nederlandsche landmaat. Overdruk uit: **Tijdschrift** van het Kon. **Nederl.** Aardrijkskundig Genootschap, 2e serie, deel XLIX, 1932, afl. 5. Leiden, 1932.

Andreae (S. J. Fockema); De nieuwe archiefbewaarplaats van het Baljuwschap Rijnland. (1579—1582). Overdruk uit: **Nederl. Archievenblad**, no. 2, 1931/1932.

A n d r e a e (S. J. F o c k e m a); **Aanteekeningen** omtrent het baljuwschap Rijnland. Overdruk uit: **Tijdschrift** voor rechtsgeschiedenis, deel **XI**, afl. 3. Haarlem, 1932.

B i j l e v e l d (W. J. J. C.); Von Siebold. Bijdragen tot zijne levensbeschrijving. Leiden, 1932.

D i j k s t e r h u i s (Dr. E. J.); Descartes als wiskundige. Groningen, 1932.

H. (J.); Gids voor Stompwijk en Veur (Leidschendam). Vlaardingen, 1932.

H a n s (D.); Thorbecke. 's-Gravenhage, z.j. (1932).

K. (J. H.); Mevr. **Eerdbeek—Claasen**. In: Christelijk Vrouwenleven, 16e jaarg., Sept. 1932, nr. 9.

K l a a u w (C. J. v a n d e r); The scientific **cor-**respondence between Professor Jan van der Hoeven and Professor **Richard Owen**. Overdruk uit: **Janus. Archives Internationales pour l'His-**toire de la Médecine et la Géographie **Médicale**, 36 Année, 1932.

P l a n j e r (J. J.); Crisistoestanden in vroeger jaren. Losse notitie's in hoofdzaak betreffende de Leidsche industrie. Leiden, 1932.

T i e r i e (G.); Cornelis Drebbel. (1572—1633). Amsterdam, MCMXXXII.

In den Vergulden Turk. Leiden, z.j. (1932).

De Senaatskamer der Leidsche Universiteit. Tweede druk, 1932.

Huldiging van Von Siebold. In: Neerlandia, 36e jaarg., 6e afl., Juni 1932.

Verschillende artikelen over Leiden als stad van wetenschap en industrie **door:** Mr. A. van de Sande Bakhuyzen, T. S. Goslinga, Mr. Dr. P. G. Knibbe, Mr. C. Beekenkamp. In: De Standaard van 31 Dec. 1931 en 8 Jan. 1932.

INHOUD

Een woord vooraf.	Blz. V
Vereeniging "Oud-Leiden", Verslag over het jaar 1932	VII
Statuten, bestuur en ledenlijst	IX
Korte Kroniek van Leiden en Rijnland . .	XIX

IN MEMORIAM :

J. G. Striening, door A. D. Vygh	XXXI
Prof. Mr. J. E. Heeres , door Mr. P. E. Briët (met portret)	XXXIII
F. Hopman, door B. M. Noach	XXXVIII
Dr. G. A. de Bruijne, door W. P. v. Rhijn Jr.	XLI
J. Tjalsma, door J. C. van Schaik	XLV
Ds. J. A. Prins, door Prof. Dr. L. Knappert	L
Dr. J. Bruining, door Dr. C. S. Lechner met portret	LII
Dr. N. J. Beversen, door Mej. M. M. A. . .	LVI
Prof. Dr. J. H. Zaayer, door Prof. Dr. P. C. T. van der Hoeven	LIX
Prof. Dr. J. C. Kluyver, door Prof. Dr. W. van der Woude	LXII

Wat ooggetuigen over de ramp te Leiden in 1807 vertellen, door H. A. Höweler .	1
---	----------

	Blz.
Thorbecke en het Leidsche huiz sittenhuis, door Prof. Mr. C. van Vollenhoven (met 6 afbeeldingen)	14
Het ontslag van Jhr. Dr. Ph. F. B. von Siebold, door Prof. Dr. J. Rahder	26
Deensch familiebezoek in Leiden in Mei 1836, door Dr. A. Beets (met stamtafel) , . .	51
Een in het vergeetboek geraakte 16eeuwache minnaar van oudheden te Leiden : Cornelis van Aecken , door Jhr. Dr. W. A. Beelaerts van Blokland (met 1 afbeelding) . . .	91
Een compagniesuithangbord (met 3 afbeel- dingen)	102
De Leidsche Zoutkeet, door Felix Driessen	103
Een belangrijke aanwinst voor de prentver- zameling van het Gemeente-Archief door Mr. Dr. J. W. Verburgt (met 2 afbeeldingen)	113
Leidsche muziekboekerij	114
Lijst van werken, betrekking hebbende op Leiden en omgeving, (1930, 1931, 1932)	117

